

ISSN 2415-8453

**Тернопільський національний економічний
університет**

*До 50-ліття
Тернопільського
національного економічного
університету*

**Український журнал
прикладної економіки**

**Ukrainian Journal of
Applied Economics**

**Том 1 (№ 1)
Volume 1 (№ 1)**

**Тернопіль
2016**

*Український журнал прикладної економіки /
Ukrainian Journal of Applied Economics*

Том 1. № 1.

2016 рік

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Тернопільського національного економічного
університету,
протокол № 6 від 27 квітня 2016 р.*

Науковий журнал

*Засновник і видавець:
Тернопільський національний
економічний університет*

Виходить чотири рази на рік

Заснований у січні 2016 року

*Рекомендовано рішенням Вченої ради Тернопільського
національного економічного університету
до поширення через мережу Інтернет,
протокол № 5 від 23 березня 2016 р.*

Науковий журнал індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах
Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals
Index, CiteFactor, InfoBase

Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – 188 с. – ISSN 2415-8453.

«Український журнал прикладної економіки» містить статті теоретичного та прикладного характеру з актуальних питань теорії макроекономіки та мікроекономіки, державного регулювання економіки, проблем у сфері міжнародної економіки, державних фінансів, фіскальної і монетарної політики, державного адміністрування і фінансового менеджменту, банківської справи, економіки, обліку і аудиту тощо.

Головний редактор

Язлюк Борис Олегович, доктор економічних наук, доцент, Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Заступник головного редактора

Ярошук Олексій Вікторович, кандидат економічних наук, доцент, Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Редакційна колегія:

Акуліч Іван Людвигович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, Білоруський державний економічний університет (Республіка Білорусь)

Благунов Іван Семенович, доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, декан економічного факультету, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна), професор, Католицький університет (Республіка Польща)

Бруханський Руслан Феоктистович, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та економікоправового забезпечення агропромислового бізнесу, Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Буковські Сладомір, доктор габ., професор (Республіка Польща)

Булюк Віталій Вікторович, доктор економічних наук, заступник голови Херсонської обласної ради депутатів (Україна)

Войт Сергій Миколайович, доктор економічних наук, генеральний директор «Виробниче об'єднання Південний машинобудівний завод імені О. М. Макарова» (Україна)

Гайда Юрій Іванович, доктор сільськогосподарських наук, професор, Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Гевко Роман Богданович, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування, Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Гришова Інна Юріївна, доктор економічних наук, головний науковий співробітник, сектор економічних проблем законотворення відділу комплексних проблем державотворення, Інститут законодавства Верховної Ради України (Україна)

Гулей Анатолій Іванович, доктор економічних наук, голова правління, Українська міжбанківська валютна біржа (Україна)

Дацків Ігор Богданович, доктор економічних наук, професор, Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Дейнеко Людмила Вікторівна, доктор економічних наук, професор, завідувач відділу промислової політики, Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України (Україна)
Десятнюк Оксана Миронівна, доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту інноваційних освітніх технологій, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Дмитришин Леся Ігорівна, доктор економічних наук, доцент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Україна)
Дудар Тарас Григорович, доктор економічних наук, професор, член кореспондент Національної академії аграрних наук України, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова (Україна)
Ковальські Анжей, доктор габ., професор (Республіка Польща)
Козюк Віктор Валерійович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Копитко Василь Іванович, доктор економічних наук, професор, Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (Україна)
Кравчук Наталія Ярославівна, доктор економічних наук, доцент, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Красноруцький Олексій Олександрович, доктор економічних наук, професор, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)
Лагодієнко Володимир Вікторович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі, Одеська національна академія харчових технологій (Україна)
Монастирський Григорій Леонардович, доктор економічних наук, професор, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Пархомець Микола Кирилович, доктор економічних наук, професор, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Погришук Борис Васильович, доктор економічних наук, професор, директор Вінницького навчально-наукового інституту економіки, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Стегней Маріанна Іванівна, доктор економічних наук, доцент, декан факультету економіки управління та інженерії, Мукачівський державний університет (Україна)
Толуб'як Віталій Семенович, доктор наук з державного управління, доцент, Тернопільський національний економічний університет (Україна)
Шкарлет Сергій Миколайович, доктор економічних наук, професор, ректор, Чернігівський національний технологічний університет (Україна)
Фрадкін Аківа, PhD, професор економіки, виконавчий віце-президент Університету «Йорк» (США).

Літературний редактор

Руденко М. І., к. філол. н., доц.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

URL: <http://ujae.org.ua/>
<http://www.nbu.gov.ua/>
<http://www.library.tneu.edu.ua/>

ISSN 2415-8453 © Тернопільський національний економічний університет, 2016
© «Український журнал прикладної економіки», 2016

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 21919-11819Р від 22.01.2016 року.

ЗМІСТ

Вітальне слово ректора Тернопільського національного економічного університету Крисоватого А. І.	8
Вітальне слово головного редактора електронного фахового видання «Соціально-економічні проблеми і держава» Андрушківа Б. М.	9
Вітальне слово головного редактора «Українського журналу прикладної економіки» Язлюка Б. О.	10
Бруханський Р. Ф. Актуалізація стратегічних векторів обліково-аналітичного забезпечення системи управління аграрних підприємств України	11
Волошина В. В. Формування поточного і страхового рівня запасів як складова управління операційними витратами	22
Гайда Ю. І., Свинтух М. Б., Гайда Т. Ю. Економічна оцінка генетико-екологічного потенціалу лісів Тернопільщини	29
Гевко Р. Б., Синій С. В., Гундзик О. В. Підвищення техніко-економічних показників машин для збирання картоплі	39
Гришова І. Ю., Конюхов Ю. М. Оцінка міграційних потоків як фактору трансформації соціально-економічної сфери	50
Гришова І. Ю., Одрехівський М. В., Сафонов В. В. Соціально-економічні передумови та методологічні аспекти побудови національної рекреаційної інноваційної системи	59
Гурова В. О., Корепанова А. В. Оцінка інноваційного розвитку України з допомогою міжнародних індексів	68
Гурова В. О., Садекова А. І. Оптимізація бізнес-процесів на підприємстві в умовах кризи	75
Дзядикевич Ю. В. Заходи щодо раціонального використання природних ресурсів	83
Дідоренко Т. В. Сутність і класифікація матеріально-технічних ресурсів на сільськогосподарських підприємствах за їх призначенням та роллю в процесі виробництва	92

Красноруцький О. О., Зайцев Ю. О. Адаптаційний інструментарій управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств	100
Кропивко М. М. Теорія суспільного добробуту: концептуальні підходи щодо розвитку господарств населення	114
Любезна І. В., Дідик А. І. Вдосконалення роботи системи опалення підприємства шляхом переходу на альтернативні джерела енергії	122
Орел А. М. Економічна ефективність фінансів підприємств в умовах сільськогосподарських відносин	131
Орел В. М. Фінансова система як невід'ємна складова економічного процесу країни	141
Пархомиць М. К., Уніят Л. М. Економічна ефективність використання земельних угідь у конкурентному середовищі	153
Свинтух М. Б. Правове регулювання земель лісового фонду	163
Ужва А. М. Методологічні засади регулювання розвитку продовольчого комплексу регіону	171
Язлюк Б. О., Наумов О. Б. Соціально-економічні чинники нарощення процесів тіньової економіки України	180

CONTENT

<i>Brukhanskyi R. F.</i> Actualization of accounting and analytical support system strategic vectors of agricultural enterprises of Ukraine	11
<i>Voloshyna V. V.</i> Formation of current and insurance level of stocks as a part of management operating expenses	22
<i>Haida Y. I., Syntuch M. B., Haida T. Y.</i> Economic assessment of genetic and ecological potential of forests in Ternopil region	29
<i>Hevko R. B., Syniy S. V., Hundzyk O. V.</i> Improvement of technical and economic indicators of machines for potato harvesting	39
<i>Gryshova I. Y., Konyukhov Y. M.</i> Evaluation of migration flows as a factor of transformation of social and economic sphere	50
<i>Gryshova I. Y., Odrehivskyy M. V., Safonov V. V.</i> Social and economic prerequisites and methodological aspects of establishment of the national recreation innovation system	59
<i>Gurova V. O., Korepanova A. V.</i> Assessment of Ukraine innovation development through international indices	68
<i>Gurova V. O., Sadekova A. I.</i> Optimization of business processes in the enterprise in crisis	75
<i>Dzyadykevych Yu. V.</i> Measures of the rational use of natural resources	83
<i>Didorenko T. V.</i> Nature and classification of material and technical resources in the agricultural enterprises according to their purpose and role in the production process	92
<i>Krasnorutskyy O. O., Zaytsev Y. O.</i> Adaptive instruments of agricultural enterprises competitiveness' management	100
<i>Kropyvko M. M.</i> Theory of public welfare: conceptual approaches to development of private households	114
<i>Lyubezna I. V., Didyk A. I.</i> Improvement of operation of enterprise heating system by switching to alternative energy sources	122

<i>Orel A. M.</i> Economic efficiency of finances of enterprises under agricultural relations	131
<i>Orel V. M.</i> The financial system as an integral part of the economic process of the country	141
<i>Parkhomets M. K., Uniyat L. M.</i> Economic efficiency of land usage in a competitive environment	153
<i>Svyntuh M. B.</i> Legal regulation of forest land	163
<i>Uzhva A. M.</i> Methodological principles of adjustment of food complex development of the region	171
<i>Yazlyuk B. O., Naumov O. B.</i> Social and economic factors of shadow economy growth of Ukraine	180

Високоповажна наукова спільното!

В умовах непростих реалій сьогодення особливої ваги набувають питання економічної освіти в Україні. Це основа сталого розвитку держави і суспільства. Економічна освіта є впевненою відповіддю на виклики сучасності.

Зростання ролі науки в суспільстві, зміцнення її соціального престижу ставить високі вимоги до праці професорсько-викладацького колективу вищого навчального закладу. Щоденно ці потреби стрімко зростають, стимулюючи розширення економічної сфери досліджень у найповнішому обсязі – в єдності усіх її виявів.

У глобалізованому світі університет повинен поєднувати традиційні засади та новітні завдання доби відкритої економіки. Необхідно формувати таку освітню політику, яка б випереджувально реагувала на динамічні світові зміни, а також забезпечувала високий рівень міжнародної привабливості.

«Український журнал прикладної економіки» – це відображення наполегливої праці наукової спільноти факультету аграрної економіки та менеджменту Тернопільського національного економічного університету, які своїми здобутками забезпечують поступ економічної думки в Україні та світі.

Наукове видання є доказом того, що інтелектуальна праця – це відповідальність кожного учасника авторського колективу, особистий внесок у спільну справу. Прогрес якості вимагає від професорсько-викладацької наукової когорти розробки конкретних стратегічних планів розвитку, а також створення різних моделей їх втілення.

Вітаю колектив факультету аграрної економіки та менеджменту з особливою подією у літописі вищого навчального закладу. Йдіть впевненим кроком уперед – до нових досягнень, вагомих звершень задля розквіту нашої держави.

**Доктор економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
ректор
Тернопільського національного
економічного університету**

Андрій Ігорович Крисоватий

***Вітаємо,
зичимо творчих здобутків та визнання
у міжнародному науковому економічному
співтоваристві***

Тернопільський національний економічний університет, в особі факультету аграрної економіки та менеджменту, спромігся в наш непростий час на створення нового, гідного міжнародного визнання видання – «Українського журналу прикладної економіки». Ми не помилилися, власне міжнародного, бо назва журналу рекомендує сама себе. Аналогічні видання мають практично всі провідні держави Європи. Серед них – Англія, Франція, Німеччина, а також за океаном – США, Канада та інші країни. Отже, це знакова подія не лише для Західного наукового центру, а і загалом для наукової спільноти всієї України.

Редколегія електронного фахового видання: «Соціально-економічні проблеми і держава» щиросердечно вітає головного редактора журналу, д. е. н., доцента Язлюка Бориса Олеговича, весь склад редколегії «Українського журналу прикладної економіки» з виходом першого номеру. Зичимо всім миру, добра, творчих здобутків, цікавих і талановитих дописувачів, вражаючих своєю інноваційністю статей.

Хай добро і натхненна удача завжди супроводжують Вас!

**З повагою та сподіваннями на плідну співпрацю,
головний редактор електронного фахового
видання
«Соціально-економічні проблеми і держава»,
член федерації учених України,
доктор економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
президент академії соціального управління**

Богдан Андрушків

Шановні колеги!

Раді вітати Вас на шпальтах нового науково-практичного видання «Український журнал прикладної економіки».

Його створення присвячене 50-річчю Тернопільського національного економічного університету, який засновано у 1966 році, коли в Тернополі було відкрито відділення фінансово-економічного факультету Київського інституту народного господарства. У 1967 році на базі відділення утворено факультет, у 1971 році – Фінансово-економічний інститут, а згодом Інститут народного господарства (1989 рік), далі – Академію народного господарства (1994 рік). 30 березня 2005 року навчальний заклад став університетом,

якому 29 вересня 2006 року Указом Президента України було присвоєно почесний статус національного.

Незважаючи на наявність десятків спеціалізованих журналів, ми все-таки відважились започаткувати це видання, оскільки плануємо, що відмінністю його буде максимальна орієнтація на практичних фахівців та акцент на наукових рішеннях фахових питань прикладного характеру.

Наукова думка не є надто популярною серед бізнесменів, однак ми вважаємо, що це радше певний стереотип, аніж реальний погляд на реальні речі. На сьогодні наукова думка має бути в авангарді розвитку економічних процесів, а тому ми пропонуємо наш журнал як майданчик для публікацій найбільш актуальних і вагомих теоретичних напрацювань і досліджень практичного характеру, адже обмін ідеями та спільне визначення оптимальних шляхів просування вперед роблять журнал наукових праць своєрідним компасом, що допомагатиме відшукати єдиний правильний шлях.

Маємо надію, що «Український журнал прикладної економіки» слугуватиме не лише висвітленню останніх досягнень у царині науки, але й стане рушійною силою у збагаченні новими науковими думками, у розвитку національної економіки та формуванні єдиної стратегії розвитку держави.

Наукова спрямованість журналу стосується фундаментальних та прикладних досліджень у галузі економіки, а філософія видання полягає у створенні можливостей вільного сприйняття, наукового осмислення та практичного запровадження кращих світових, європейських і вітчизняних тенденцій економічної науки та критичного обговорення їх проблем.

Щиро раді запросити науковців, дослідників-початківці та практиків, представників державних органів, органів місцевого самоврядування, бізнесменів, а також студентську молодь до оприлюднення власних наукових напрацювань на шпальтах журналу.

**З повагою,
головний редактор
«Українського журналу прикладної економіки»,
доктор економічних наук, доцент,
декан факультету аграрної економіки і
менеджменту
Тернопільського національного економічного
університету**

Борис Олегович Язлюк

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2016 рік. Том 1. № 1.

Р. Ф. БРУХАНСЬКИЙ

доктор економічних наук,
доцент,
завідувач,

кафедра обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового виробництва,
Тернопільський національний економічний університет

**АКТУАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНИХ ВЕКТОРІВ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ**

Бруханський, Р. Ф. Актуалізація стратегічних векторів обліково-аналітичного забезпечення системи управління аграрних підприємств України [Текст] / Р. Ф. Бруханський // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 11-21. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Мета статті полягає в уточненні вимог до економічної інформації стратегічного змісту, диференціації основних сфер інформаційного середовища сучасного підприємства, обґрунтуванні базових параметрів успішної реалізації обліково-аналітичного забезпечення системи стратегічного менеджменту аграрних підприємств України.

Метод (методологія). Відповідно до означеної мети застосовано наступні методи економічних досліджень: діалектичний метод пізнання і системний підхід до трактування концептуальних основ і можливостей системи обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту; монографічний метод для моніторингу поглядів науковців щодо сутності, місця та ролі стратегічної інформації в системі менеджменту; абстрактно-логічний метод для теоретичних узагальнень і формулювання висновків.

Результати. Досліджено сучасний стан і окреслено проблеми обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту аграрних підприємств України, проведено моніторинг вимог і параметрів формування інформації для потреб стратегічного управління, охарактеризовано специфіку основних сфер інформаційного середовища сучасного підприємства.

Ключові слова: облікова інформація; сфери інформаційного середовища бізнесу; стратегічний менеджмент; параметри формування інформації; обліково-аналітичне забезпечення стратегічного менеджменту.

R. F. BRUKHANSKYI

Doctor of Sciences (Economics),

Associate Professor,

Head,

Department of Accounting and Economic and Legal Support of Agricultural Production,
Ternopil National Economic University

ACTUALIZATION OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT SYSTEM STRATEGIC VECTORS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE

Abstract

The purpose of the article is to clarify the requirements for economic information of strategic content. The main areas of differentiation of information environment of the modern enterprise are considered. The basic parameters of substantiation of the successful implementation of accounting and analytical support of the strategic management of agricultural enterprises in Ukraine are grounded.

The method (methodology). In accordance with the purpose of the article the following methods of economic research have been applied: dialectical method of knowledge and systematic approach to the interpretation of the conceptual framework and possibilities of the system of accounting and analytical support of strategic management; monographic method for monitoring the points of view of scientists about as for the nature, place and role of strategic information in management system; abstract and logical method for theoretical generalizations and conclusions.

Results. The modern state and problems of accounting and analytical support for strategic management of agricultural enterprises of Ukraine are analysed. It has been carried out the monitoring of requirements and parameters of information formation for the purposes of strategic management. The specifics of the main areas of the information environment of the modern enterprise is described.

Keywords: *accounting information; information business environment; strategic management; options of information formation; accounting and analytical support of strategic management.*

JEL classification: M490, Q120

Вступ

Основна перешкода раціонального застосування організаційно-методичної моделі прийняття рішень стратегічного характеру в аграрних підприємствах України полягає у відсутності ефективного механізму обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту. Існування цієї проблеми пов'язано з відсутністю ґрунтовних теоретико-методологічних напрацювань у сфері стратегічної орієнтації бухгалтерського обліку, що не дозволяє створити адекватні передумови для розвитку стратегічно орієнтованої облікової практики на аграрних підприємствах України. За результатами досліджень нами визначено три базові проблеми практичного застосування моделі обліково-аналітичного забезпечення потреб стратегічного управління в аграрних підприємствах України: інформаційне забезпечення прийняття рішень відбувається за умов відсутності науково обґрунтованих вимог і підходів до формування інформації стратегічного характеру; значна частина інформації, що стосується зовнішньої сфери діяльності аграрних підприємств, є неповною та

неточною; домінування політичних аспектів регулювання аграрного ринку в Україні нівелює класичні закони економічного розвитку.

Домінантою розвитку сучасної економіки є критичне переосмислення пріоритетів менеджменту. Бізнес XXI століття не зацікавлений у громіздкому масиві всеохопної облікової інформації, яка характеризує вже наявні факти. Сучасний менеджмент, перебуваючи у динамічній економічній сфері, потребує актуальних оперативних даних з високим ступенем релевантності, орієнтованих на досягнення стратегічних цілей діяльності та забезпечення довготривалого виживання на ринку.

Наукова література з питань обліково-аналітичного забезпечення системи управління не формує системних і ефективних методик інформаційного супроводу стратегічного менеджменту аграрних підприємств. Лише певні аспекти організації й методики обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту досліджені в працях І. В. Алексеєвої, І. М. Богатої, М. В. Болдуєва, М. Бромвіча, В. Говіндараджана, С. Ф. Голова, З. В. Гуцайлюка, В. М. Жука, В. А. Залевського, Л. А. Зімакової, З. Ф. Канурної, В. Е. Керімова, Г. Г. Кірейцева, М. В. Корягіна, І. І. Криштопи, Г. Є. Крохічевої, В. І. Кузя, О. В. Кузнецової, С. Ф. Легенчука, А. А. Пилипенка, М. С. Пушкаря, Б. Райана, П. Т. Саблука, С. П. Суворової, З. В. Удалової, К. Уорда, А. В. Шайкана, Дж. Шанка, М. В. Шумейко, О. М. Щемелева та ін. Такий стан справ можна пояснити специфічними особливостями управлінської інформації для цілей стратегічного менеджменту підприємства. Особливими ознаками стратегічно значущої інформації доцільно назвати її узагальнений гіпотетичний характер, який відображає взаємозв'язок різних показників та їх динаміку. Обсяг такої інформації надзвичайно великий, тому повне його використання є недоцільним і економічно не вигідним.

Мета статті

Метою статті є моніторинг проблем обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту аграрних підприємств України, уточнення вимог і параметрів формування облікової інформації для потреб стратегічного управління, окреслення напрямів модернізації обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту аграрного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Концептуальна доцільність формування облікової інформації стратегічного змісту зумовлена теоретичним обґрунтуванням і практичним застосуванням у 70-х роках ХХ століття системи стратегічного управління, особливістю якого, на думку К. Друрі, є досягнення стійких конкурентних переваг [2, с. 25]. Окремі науковці (О. Амант, Дж. Блейк) стверджують, що стратегічні рішення характеризуються довгостроковим змістом, суттєво впливають на всі сфери життєдіяльності підприємства і, як правило, мають зовнішню спрямованість, не володіючи внутрішньою складовою [1]. Професори Гарвардської школи бізнесу Р. Каплан і Д. Нортон стверджують, що стратегічні аспекти обліку розроблені передусім для підтримки загальної конкурентної стратегії підприємства завдяки використанню сучасної інформаційної технології для більш досконалого обліку собівартості продукції [4]. На їхню думку, основним вектором трансформації облікової системи в напрямі забезпечення її стратегічної орієнтації є удосконалення сучасних підходів до калькулювання собівартості продукції на основі застосування нових прогресивних стратегічно орієнтованих підходів. До таких підходів слід зарахувати «target costing», «strategic costing», «activity-based costing», «kaizen costing» тощо. К. Друрі доводить, що параметрами облікового забезпечення

стратегічного менеджменту підприємства доцільно вважати: по-перше, вихід за межі внутрішньої орієнтації традиційного обліку та отримання інформації про конкурентів; по-друге, встановлення чіткої залежності між застосуванням облікових даних і стратегією підприємства [2, с. 871].

На сьогодні існує значна кількість підходів до розуміння сутності стратегічного менеджменту як процесу, однак більшість сучасних зарубіжних дослідників [6, с. 8; 7, с. 5; 8, с. 23; 9, с. 16] виокремлює у його складі такі основні етапи: сканування середовища; формулювання стратегії; впровадження стратегії; оцінювання і контроль стратегії. Розвиток концепції стратегічного менеджменту наприкінці ХХ ст. створив необхідні передумови для удосконалення обліково-аналітичної системи як невід'ємного елемента системи управління підприємством, зокрема стратегічного.

Оскільки стратегічний менеджмент використовує домінуючу питому вагу саме облікової інформації, на нашу думку, при формуванні параметрів його обліково-аналітичного забезпечення доцільно використати чинне законодавство України у сфері обліку, зокрема щодо принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності: Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [3]; Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [5].

Термін «інформація» за своєю сутністю є абстрактною дефініцією, якій властиві різні альтернативні значення залежно від обраного контексту. Латинською поняття «informatio» трактується у декількох найбільш поширених значеннях: ознайомлення; роз'яснення; тлумачення; представлення; виклад фактів. Найбільш узагальнене поняття інформації формує філософія – як відображення реального світу. З середини ХХ століття інформація є загальнонауковим поняттям, але до нині у науковій сфері воно залишається вкрай дискусійним.

Фундатором теорії інформації вважається американський вчений Клод Шеннон, який трактував інформацію як комунікацію в процесі усунення невизначеності. Для позначення змісту, отриманого із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього, використовував поняття інформації американський вчений Норберт Вінер. Англійський філософ Вільям Росс Ешбі термін «інформація» розумів як передачу різноманітності, а французькі науковці Абраам Моль і Леон Бріллюен відповідно як міру складності структур і як міру хаосу в системі. Австрійський економіст Фріц Махлуп трактував інформацію як процес передачі знань, сигналу чи повідомлення. Вважаємо доцільним наголосити, що в науковому світі загальноприйнятого розуміння дефініції «інформація» досі не існує.

Концептуального значення в сучасних умовах динамічного розвитку економіки набувають параметри трансформації і використання інформації, які акумулюють зміст терміну «інформаційне забезпечення». Із позицій стратегічного менеджменту інформаційне забезпечення – це насамперед процес задоволення потреб користувачів у інформації, необхідній для обґрунтування і прийняття стратегічних рішень. Організація належного стану інформаційного забезпечення можлива лише за умови адекватного супроводу, зокрема управлінського та технічного. Найбільш важливим є управлінський: визначення обсягу і структури інформації, необхідної для менеджерів різних рівнів; забезпечення ефективної системи акумулювання інформації; чітке встановлення параметрів і налаштування системи обміну інформацією; застосування надійних методик захисту наявної інформації; використання адаптованої інформації для обґрунтування та прийняття стратегічних рішень. Технічний супровід інформаційного забезпечення передбачає засоби комунікації та комп'ютерну техніку.

Відсутність якісної, повноцінної, сформованої на єдиних принципах, адекватно трансформованої та чітко систематизованої інформаційної бази даних для обґрунтування управлінських рішень стратегічного характеру призводить до того, що на вищій рівень менеджменту підприємства часто надходить суперечлива та незіставна інформація, яку значною мірою можна вважати дезінформацією.

Для формування належного обліково-аналітичного забезпечення процесу обґрунтування і прийняття стратегічних рішень, на нашу думку, доцільно диференціювати інформацію залежно від її змісту, характеристик і призначення: за правовою ознакою; за рівнем регламентації; за ступенем стандартизації; за часовим впливом; за рівнем обробки; за періодичністю подання; за якісними характеристиками; за формою подання; за сферою виникнення; за рівнем визначеності; за ступенем взаємозв'язку; за рівнем відкритості; за часовим горизонтом; за користувачами; за доцільністю; за етапністю; за масштабністю; за джерелами; за сприйняттям; за динамікою; за рівнем обробки; за спрямуванням; за рівнем ієрархії. Пропонований варіант диференціації дозволить моделювати ієрархію внутрішньої та зовнішньої інформації, проектувати інформаційні потоки, модернізувати систему інформаційного забезпечення менеджменту аграрних підприємств України. Для гарантування її ефективності слід забезпечити неперервний моніторинг зовнішніх параметрів і внутрішніх показників функціонування підприємства з дотриманням основних цілей обраної стратегії бізнесу.

Для забезпечення дієвості обліково-аналітичного супроводу стратегічного менеджменту в аграрних підприємствах України необхідно врахувати специфіку конкретних підприємств за типовими параметрами (форма власності, розмір підприємства, обсяги і структура виробництва, організаційно-правова форма господарювання; потенційні і реальні ризики діяльності, агресивність зовнішнього середовища, стиль управління і т. д.). Крім того, система обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту аграрних підприємств повинна врахувати типові особливості аграрного сектору економіки України, специфіку сільськогосподарського виробництва та реальні соціально-економічні умови вітчизняного бізнесу, зумовлені кризовими явищами його сучасного стану: диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію; недостатність державної підтримки, стимулювання і захисту вітчизняних товаровиробників; надто дорогі кредитні ресурси; низький рівень соціально-економічного розвитку сільських територій; незначну платоспроможність внутрішнього попиту на сільськогосподарську продукцію; нестабільність каналів збуту продовольства; інфляційні процеси; виникнення екологічних проблем сучасного агропромислового виробництва.

Оптимізація системи обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту аграрних підприємств України повинна передбачати врахування галузевих особливостей сільськогосподарського бізнесу, які опосередковано, а у багатьох випадках і безпосередньо впливають на специфіку обліково-економічних параметрів агробізнесу та ефективність обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту:

- результати виробництва значною мірою залежать від природно-кліматичних умов (температура, вологість, якісний склад ґрунтів та інше), відповідно є нестабільними; ці чинники обґрунтовують доцільність прогнозування у прийнятті рішень;
- виробничі процеси у сільському господарстві характеризуються значним рівнем ризикованості втрати врожаю (спека, злива, град, мороз); ці параметри

обґрунтовують важливість стратегічного управління ризиками у сільському господарстві;

- сільськогосподарський бізнес поєднує вплив економічних і біологічних законів відтворення, результатом такого синтезу є тривалість виробничих циклів (часові межі виробництва багатьох продуктів є тривалішими одного року, відповідно значна питома вага витрат виробництва звітного періоду відображається як незавершене виробництво);
- агробізнесу притаманна сезонність, яка спричиняє нерівномірність використання ресурсів, отримання продукції лише у певні проміжки часу, неритмічність збуту і надходження виручки від реалізації; цей фактор акцентує доцільність стратегічного управління платоспроможністю аграрних підприємств;
- певна частина виготовленої підприємством продукції у наступному виробничому циклі споживається у якості засобів виробництва (корми, насіння); цей аспект вказує на специфіку операційних циклів аграрного бізнесу і необхідність її урахування в інформаційному забезпеченні стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств;
- сільськогосподарське виробництво вимагає моніторингу зовнішніх факторів впливу: політичних, економічних, соціальних, юридичних (особливо важливим є врахування національних особливостей, зокрема щодо асортименту продукції);
- основним засобом виробництва у сільському господарстві є земля, від якості та родючості якої значним чином залежить результативність діяльності. Властиві землі характеристики зумовлюють певну спеціалізацію сільськогосподарських підприємств і стратегічні напрями діяльності.

Важливим критерієм оптимізації обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту аграрних підприємств є визначення переліку використовуваних показників:

- загальноекономічних: розмір підприємства; види діяльності; організаційна структура; ієрархія управління; сфера зовнішнього середовища (ділові партнери, конкуренти, законодавча база, соціально-культурні параметри, економічна ситуація на вітчизняному і міжнародному ринках, політична стабільність, екологічний стан, інфляція та інші);
- локальних: інвестиції; темпи економічного зростання; стадії розвитку; вимоги кластера; регіональна політика;
- специфічних: а) загальних: обсяги виробництва; собівартість продукції; рентабельність; асортимент продукції; оборотність засобів; енергомісткість виробництва та ін.; б) властивих винятково сільськогосподарським підприємствам: площа угідь (ріллі, пасовищ, садів і т. д.); продуктивність тварин; урожайність; родючість ґрунтів та ін. Результатом комплексного врахування цих показників є відображення стану та динаміки стратегічних індикаторів і факторів успіху – чистих активів і чистих пасивів.

Наявність і поєднання динамічних факторів впливу на поточну діяльність сільськогосподарського підприємства забезпечують періодично позитивний і негативний ефекти, оскільки складність їх взаємозв'язку і взаємозалежності значним чином ускладнюють процес прийняття рішень. Паралельно необхідно враховувати наявність постійної невизначеності та мінливості зовнішньої сфери забезпечення інформацією управлінського персоналу підприємства, в результаті чого формується «зона ризику», яка повинна знайти адекватне відображення у моделі обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту аграрного підприємства стосовно акумулювання необхідної інформації для прийняття рішень з управління

наявними та потенційними ризиками. Використання оптимального рівня обліково-аналітичного супроводу стратегічного менеджменту аграрних підприємств для ефективного управління ризиками повинно забезпечити мінімізацію, попередження й уникнення ризиків у фінансовій, операційній та інвестиційній діяльності.

Стабільність функціонування вітчизняного аграрного підприємства в умовах чергової хвилі світової економічної кризи і посилення продовольчих проблем залежить від якості та своєчасності формування інформації про покупців, постачальників, конкурентів, динаміку цін, тенденції ринку і т. д. Науково обґрунтована, удосконалена на практиці і адаптована до умов конкретного підприємства модель обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту дозволить не лише своєчасно виявляти проблеми, але й передбачати кризові ситуації.

Специфіка інформаційного забезпечення господарюючих суб'єктів глобальної економіки XXI століття полягає у наявності значної кількості джерел інформації та величезного обсягу інформаційних потоків зовнішнього бізнес-середовища, однак вони спрямовані не на конкретні підприємства, а лише створюють глобальний масив інформації, в умовах якого кожне підприємство повинно самостійно за власний рахунок обирати і придбавати необхідні йому інформаційні ресурси.

З позицій стратегічного управління підприємством сфери залучення інформації переважно поділяють на два види: макросфера (економічний, правовий, політичний, соціальний, технологічний і природний фактори) та сфера безпосереднього оточення (постачальники, споживачі, посередники і т. д.). Стосовно розмежування сфер залучення інформації для потреб стратегічного менеджменту вважаємо доцільним додатково виокремити: 1) регіональну сферу, оскільки місцева політика, економіка, екологія часто не збігаються із загальнодержавною, при цьому кожен регіон володіє лише йому властивими специфічними проблемами і пріоритетами розвитку; 2) рівень кластера, який набуває все більшої популярності у межах соціально-економічного розвитку регіонів. Таким чином, комплекс джерел обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сучасного сільськогосподарського підприємства доцільно диференціювати за наявними сферами інформаційного середовища: 1) інформація мікрорівня; 2) інформація мезорівня; 3) інформація кластера; 4) інформація макрорівня.

Вважаємо, що раціональна модель обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту аграрних підприємств повинна враховувати внутрішні й зовнішні інформаційні сфери, відображаючи комплексну консолідовану інформацію про діяльність підприємства і його перспективи. Раціоналізація моделі обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту аграрних підприємств повинна ґрунтуватись на чіткій структуризації потоків інформації для забезпечення оперативного і надійного отримання необхідних даних при виникненні такої потреби. Прийняття стратегічних рішень повинно базуватись на поточній (достовірній, точній) та прогнозній (розрахунковій, орієнтовній) інформації. Сучасні вимоги до процесу прийняття рішень стратегічного характеру в аграрному секторі економіки України вимагає оптимізації інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту, яка повинна гарантувати достовірність, посилити захист, підвищити оперативність, акцентувати доцільність, зберегти об'єктивність, збільшити швидкість і в кінцевому підсумку забезпечити ефективність прийняття рішень. За умов посилення глобалізації «єврозони» та світової економіки загалом основним пріоритетом агробізнесу доцільно вважати забезпечення стабільності функціонування з метою довгострокового «виживання» на ринку, передбачення і попередження загроз діяльності з метою уникнення ризику банкрутства, створення сприятливої ситуації з дотриманням усіх

потенційних параметрів успіху для гарантування перспектив розвитку підприємств. Для реалізації цих трендів у процесі прийняття стратегічного управлінського рішення необхідно ретельно зіставити власний бізнес-потенціал підприємства з можливостями і загрозами зовнішнього бізнес-оточення. При цьому доцільно врахувати, що, по-перше, в основі стратегій підприємництва є завчасно сплановані дії (реакції) підприємства на зміну (динаміку) зовнішньої сфери господарської діяльності з метою досягнення бажаних цілей; по-друге, інформаційною базою прийняття управлінських рішень стратегічного змісту є обліково-аналітична система підприємства.

Сучасна модель обліково-інформаційного забезпечення процедурних аспектів стратегічного менеджменту аграрних підприємств повинна регламентувати мету, сутність якої полягає в кінцевому підсумку у наданні інформаційного супроводу для прийняття управлінських рішень стратегічного характеру. Базовими елементами концепції формування інформаційного масиву для потреб стратегічного менеджменту доцільно вважати: позиціонування конкретного підприємства у його бізнес-оточенні, яке передбачає дослідження унікальності бізнесу, конкурентних переваг, інших стратегічно важливих позицій; моніторинг внутрішнього середовища підприємства, метою якого є виявлення сильних і слабких сторін діяльності; моніторинг зовнішнього середовища підприємства, метою якого є виявлення фактичних і потенційних загроз і можливостей бізнесу; застосування ефекту синергії, функціональні характеристики якого забезпечать якісну інтеграцію окремих елементів з метою отримання консолідованого результату вищої продуктивності.

Оптимізація обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту вітчизняних аграрних підприємств повинна ґрунтуватись на чіткій структуризації потоків інформації для забезпечення оперативного та надійного отримання необхідних даних. Використовуючи в основному інформацію фінансового і управлінського обліку, сучасна модель обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту аграрних підприємств повинна розглядати її за певних обставин під дещо іншим кутом сприйняття, ніж це прийнято при традиційному обліку. Зокрема, для налагодження багатоаспектної обліково-інформаційної бази прийняття обґрунтованих управлінських рішень стратегічного характеру доцільно застосовувати ефект синергії власне обліку та базових принципів стратегічного розвитку підприємства – концепції цінностей, стратегічного позиціонування та моніторингу факторів впливу на витрати. Динамічний розвиток світової економіки, ускладнення агротехнологій та загострення конкурентної боротьби у сільському господарстві як на вітчизняному, так і на міжнародному ринках вимагають якісного перегляду сутності облікової інформації в системі інформаційного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Розширення переліку користувачів облікової інформації, посилення їх зацікавленості в отриманні необхідних даних про діяльність підприємства, формування нових вимог і підходів до визначення критеріїв корисності облікової інформації, доцільність підвищення аналітичності облікових даних адекватно потребам стратегічного менеджменту значно посилюють статус бухгалтерського обліку як основного джерела релевантної інформації, використовуваного для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. За таких умов облік дійсно позиціонується як мова бізнесу, фундамент ділового партнерства.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Стратегічним пріоритетом діяльності сільськогосподарського підприємства є максимально ефективне використання ресурсів у поєднанні з новітніми інноваційними технологіями виробництва продукції за умов дотримання екологічних стандартів.

Управлінські аспекти забезпечення ефективності діяльності визначатимуться обґрунтованістю рішень оперативного й стратегічного змісту, які відповідно залежатимуть від достовірності й адекватності вхідних інформаційних потоків, формування яких значною мірою відбувається у системі бухгалтерського обліку підприємства.

На нашу думку, основними параметрами успішної реалізації обліково-аналітичного забезпечення системи стратегічного менеджменту аграрних підприємств України є:

інформація управлінського та фінансового обліку повинна застосовуватись як основна інформаційна база прийняття і виконання стратегічних рішень. При визнанні доцільності та практичному використанні підприємством методології стратегічного менеджменту облікова система має забезпечити інформацією не лише процес стратегічного планування діяльності, а й поточний моніторинг підконтрольних показників, встановлення причин їх відхилень, пошук альтернатив, адаптацію стратегічного розвитку підприємства відповідно до змін бізнес-середовища;

- з метою забезпечення максимального ефекту від реалізації стратегічних цілей підприємства облікову інформацію необхідно відображати в адекватній формі, яка гарантуватиме детальне відстеження та поетапний моніторинг досягнення мети;
- обліково-інформаційна база стратегічного менеджменту підприємства має містити не лише фінансові показники діяльності, а й спектр усіх можливих даних, які прямо чи опосередковано можуть впливати на досягнення кінцевого результату;
- для формування якісних показників обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту доцільно надавати інформаційному масиву чітко структуровану форму з метою уникнення хаотичного набору певних даних, які потребують подальшої обробки і систематизації;
- при визначенні формату і параметрів обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарського підприємства необхідно уникати «інформаційних прогалин» трансляції облікових даних, що стосуються як обсягу і якості інформації, так і каналів її передачі;
- модель обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту підприємства має надавати необхідну інформацію в оптимальній формі з високим ступенем сприйняття як обліковими, так і необліковими працівниками;
- оскільки більшість стратегічних рішень є неординарними й унікальними за своєю сутністю, бухгалтерська служба підприємства має формувати інформаційні потоки, орієнтуючись безпосередньо на специфіку конкретної ситуації та ступінь її пріоритетності;
- з метою оптимізації обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарського підприємства та забезпечення максимальної оперативності прийняття рішень доцільно попередньо розмежувати найбільш типові рішення з поділом їх на декілька груп і закріпленням основних інформаційних запитів;
- система обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту підприємства має бути максимально еластичною до змін як внутрішнього, так і зовнішнього бізнес-середовища сільськогосподарських підприємств;
- обліково-аналітичний супровід стратегічного менеджменту, крім надання вихідної інформації для прийняття рішень, має оперувати набором стратегічних фінансових показників, які забезпечуватимуть процес відстеження ефективності та ступеня досягнення стратегічних цілей, формулювання та реалізації стратегій підприємства;

– моніторинг ретроспектив прийняття управлінських рішень стратегічного характеру і ступеня досягнення визначених цілей поступово має формувати інформаційну базу для передбачення і попередження можливих загроз діяльності сільськогосподарських підприємств.

Дотримання вказаних параметрів дозволяє створити ефективні передумови для розробки системи обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту аграрних підприємств України, є дорожньою картою для удосконалення системи бухгалтерського обліку та економічного аналізу як елементів інформаційного забезпечення процесу прийняття стратегічних управлінських рішень.

Список літератури

1. Блейк, Д. Европейский бухгалтерский учет [Текст]: справочник / Джон Блейк, Ориол Абат. Перевод с английского В. Н. Егоров. – М.: Информационно-издательский дом «Филинъ», 1997. – 396 с.
2. Друри, К. Управленческий и производственный учет [Текст]: учебник / Друри К. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 1071 с.
3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 16.07.1999 р. в редакції від 03.09.2015 р. / ВРУ. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
4. Каплан, Р. С. Сбалансированная система показателей: От стратегии к действию [Текст] / Р. С.Каплан, Д. П.Нортон. Перевод с английского – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. – 320 с.
5. Загальні вимоги до фінансової звітності [Електронний ресурс] : національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 від 07.02.2013 р. № 73 із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства фінансів № 627 від 27.06.2013 р. і № 48 від 08.02.2014 р. / Верховна рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
6. Hill, Ch. Essentials of Strategic Management. Second Edition / Charles W. L. Hill, Gareth R. Jones. – Mason : South-Western, 2008. – 384 p.
7. Hitt, M. A. Strategic Management : Competitiveness and Globalization: Concepts. Ninth Edition / Michael A. Hitt, Duane Ireland, Robert E. Hoskisson. – Mason : South-Western Cengage Learning, 2009. – 402 p.
8. Hunger, J. D. Essentials of Strategic Management. 5th Edition / J. David Hunger, Thomas L. Wheelen. – Prentice Hall, 2011. – 208 p.
9. Ritson, N. Strategic Management. 2nd edition / Neil Ritson. – Ventus Publishing, 2013. – 117 p.

References

1. Bleik, D., & Oryol, A. (1997). *Evropeiskiy bukhholderskiy uchet: Spravochnyk*. Moscow: Filin. (in Russian)
2. Drury, K. (2005). *Upravlencheskiy i proizvodstvennyy uchet*. Moscow: YUNITI-DANA. (in Russian)
3. *Pro bukhholderskiy oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini*. (2015). Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r. v redaktsii vid 03.09.2015 r. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>. (in Ukrainian)
4. Kaplan, R. S. & Norton, D. P. (2004). *Sbalansirovannaya sistema pokazateley: Ot stratehii k deistviyu*. Moscow: Olymp-Byznes. (in Russian)
5. *Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti*. (2013). Natsionalne polozhennia (standart) bukhholderskoho obliku 1 vid 07.02.2013 r. # 73 iz zminamy, vneseny my zghidno z

Nakazamy Ministerstva finansiv # 627 vid 27.06.2013 r. i # 48 vid 08.02.2014 r.
Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>. (in Ukrainian)

6. Hill, Ch. W. L. & Jones, G. R. (2008). *Essentials of Strategic Management*. Mason : South-Western.
7. Hitt, M. A., Ireland, D., & Hoskisson, R. E. (2009). *Strategic Management : Competitiveness and Globalization: Concepts*. Mason : South-Western Cengage Learning.
8. Hunger, J. D., & Wheelen, T. L. (2011). *Essentials of Strategic Management*. Prentice Hall.
9. Ritson, N. (2013). *Strategic Management*. Ventus Publishing.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2016 р.

Вікторія Вадимівна ВОЛОШИНА

здобувач,
кафедра обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: riddle-vvv@mail.ru

ФОРМУВАННЯ ПОТОЧНОГО І СТРАХОВОГО РІВНЯ ЗАПАСІВ ЯК СКЛADOVA УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІЙНИМИ ВИТРАТАМИ

Волошина, В. В. Формування поточного і страхового рівня запасів як складова управління операційними витратами [Текст] / Вікторія Вадимівна Волошина // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 22-28. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Функціонування підприємств в умовах ринку зумовлює трансформацію підходів до якості інформації, необхідної для прийняття рішень управлінським персоналом, особливо це стосується своєчасного реагування на зміну витрат підприємства. Це зумовлює необхідність удосконалення організації та методики аналізу і контролю виробничих запасів як основи собівартості виготовленої продукції та інформаційного забезпечення управління заготівельною, виробничою та збутовою діяльністю підприємств харчової галузі.

Мета. Метою нашого дослідження є удосконалення організації аналізу обсягу виробничих запасів для запобігання простоїв виробництва, а також своєчасного реагування на коливання операційних витрат діяльності.

Метод (методологія). У ході дослідження сутності виробничих запасів як об'єктів облікового відображення застосовано загальнонаукові методи пізнання: теоретичного узагальнення, індуктивний та дедуктивний методи. З метою раціоналізації облікових та контрольних дій відносно об'єкта дослідження застосовано метод моделювання в ході опису алгоритмів формування страхового та поточного рівнів запасів.

Результати. Дослідження дало змогу узагальнити матеріали щодо пізнання економічної сутності виробничих запасів, розглянути питання аналізу формування поточного і страхового запасу матеріальних цінностей підприємств з метою управління ними та запобігання збільшенню собівартості продукції. Досліджено взаємозв'язок між розмірами поточних і страхових запасів для теоретичного обґрунтування їх значення. Запропоновано стратегію управління запасами харчових підприємств з використанням методів активного реагування для здійснення комплексного спостереження, прогнозування й моделювання поточного й страхового запасу матеріальних цінностей.

Ключові слова: виробничі запаси; аналіз; модель; поточний запас; страховий запас; операційні витрати.

Victoria Vadymivna VOLOSHYNA

PhD Student,

Department of Accounting and Economic and Legal Support of Agribusiness,

Ternopil National Economic University

E-mail: riddle-vvv@mail.ru

FORMATION OF CURRENT AND INSURANCE LEVEL OF STOCKS AS A PART OF MANAGEMENT OPERATING EXPENSES

Abstract

Introduction. *The functioning of enterprises in the market conditions causes the transformation of approaches to information quality which is necessary for decision-making by management personnel. It especially concerns the timely response for the changes of the company's expenses. Such situation grounds the necessity of the improvement of the organization and methods of analysis and control of inventory as the basis of the cost of manufactured products and information support of stockpiling, production and marketing activities of the food industry.*

Purpose. *The aim of this research is to improve the analysis of the amount of inventory to prevent downtime of production, and timely response to fluctuations in operating expenditure activities.*

The method (methodology). *In this study we have applied the following general scientific methods of knowledge: method of theoretical generalization, inductive and deductive methods. In order to rationalize accounting and control actions in relation to the research object we have used the modeling method for the description of the algorithms of forming insurance reserves and current levels.*

Results. *The study has made it possible to generalize the materials as for the cognition of the economic essence of inventory, to consider analyzes of current and safety stock of property companies in order to manage them and prevent an increase in production costs. It has been investigated the relationship between the size and the current insurance stocks for the theoretical justification of their value. It has been proposed the strategy of inventory management of food companies. It uses the active methods to implement comprehensive monitoring, forecasting and modeling of current and safety stock of wealth.*

Keywords: *inventory; analysis; model; current stock; safety stock; operating costs.*

JEL classification: M41, M11

Вступ

Проблема підвищення ефективності функціонування підприємств харчової промисловості – завдання не тільки тактичне, а й стратегічне. З урахуванням провідної ролі галузі в економіці держави, забезпеченні стійкого зростання і соціально-економічної стабілізації харчова промисловість є базовим індикатором розвитку національної економіки, що стає особливо значущим в умовах глобалізації. У ринкових умовах господарювання діяльність підприємств характеризується усе більшим ускладненням структури виробничих ресурсів, що зумовлено розширенням масштабів діяльності, ускладненням загальної стратегії підприємств. Основу ефективного функціонування підприємств на ринку створює раціональне використання матеріальних ресурсів. Стрімкі економічні перетворення, політична невизначеність, жорстка конкуренція, обмеженість фінансових, матеріальних, кваліфікованих трудових ресурсів потребують пошуку нових підходів до управління матеріальними ресурсами, центральне місце у структурі яких посідають виробничі запаси. Тому важливим

ISSN 2415-8453. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2016. Volume 1. № 1.

напрямом підвищення ефективності функціонування суб'єктів господарювання є удосконалення методики аналізу формування необхідного обсягу виробничих запасів. Фактичний стан справ свідчить, що обліково-аналітичне забезпечення не відповідає сучасним вимогам управління виробничими запасами через застосування застарілих методичних підходів, що практикуються на підприємствах досліджуваної галузі.

Мета та завдання статті

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад функціонування економічного інструментарію аналізу формування виробничих запасів підприємств харчової галузі з метою оперативного управління операційними витратами.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- узагальнити й систематизувати матеріал щодо пізнання економічної сутності виробничих запасів та надати пропозиції щодо вдосконалення категорійно-понятійного апарату в контексті потреб обліково-аналітичного забезпечення управління виробничими запасами підприємств харчової галузі;
- розробити методичний підхід до аналізу і управління поточними й страховими запасами харчових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Виробничі запаси є об'єктивною необхідністю існування підприємств. З одного боку, виробничі запаси забезпечують постійність, безперервність і ритмічність діяльності підприємства, вони гарантують його економічну безпеку, з іншого – потребують певних обсягів інвестування коштів. А тому від політики управління ними, організації обліку та аналізу залежить ефективність роботи підприємства, його фінансовий стан та конкурентоспроможність на ринку.

Виробничі запаси слід розглядати у трьох аспектах: політекономічному, обліковому, аналітичному. Із цих позицій зрозуміло, що виробничі запаси є необхідним компонентом створення продукції та її вартості в ході операційної діяльності (обліковий аспект), є формою авансування коштів підприємства (політекономічний аспект), а також забезпечують колообіг авансованого у грошовій формі оборотного капіталу (аналітичний аспект).

Синтезуючи наведені підходи та погляди на визначення сутності виробничих запасів, можна дійти висновку про те, що виробничі запаси є акумульованим обсягом купівельної сировини, напівфабрикатів купівельних та власного виробництва, допоміжних матеріалів, палива, тари та зворотних відходів, що знаходяться поза процесом виробництва, утримуються на складі для використання у різних видах економічної діяльності підприємства як предмети праці і споживаються протягом одного господарського (операційного) циклу, після завершення якого цілком переносять свою первісну вартість на собівартість готового продукту.

Ефективне управління господарюючим суб'єктом у сучасних умовах має базуватися на зіставленні фактичних даних з обґрунтованими нормативами. Ринковій ситуації властиві мінливість і невизначеність, і просте зіставлення даних звітного періоду з даними попереднього не може вважатися достатньою підставою для управлінського рішення.

Основні аналітичні підходи до обґрунтування в потребі матеріально-виробничих запасів узагальнені на рис. 1.

Аналіз сучасних методичних і практичних підходів до управління матеріальними запасами показав, що вони мають низку недоліків, які перешкоджають ефективній діяльності підприємств.

Рис. 1. Основні підходи до обґрунтування в потребі виробничих запасів

Так одним із серйозних недоліків постачання підприємств матеріальними ресурсами є дискретний характер планування та обліку при безперервному характері виробництва. Діюча на більшості підприємств активна форма матеріального забезпечення виробничих підрозділів не дозволяє працівникам служби логістики отримувати постійну поточну інформацію і здійснювати необхідний контроль за наявністю на підприємстві певних видів матеріальних запасів. Ці недоліки планування матеріального забезпечення ускладнюють виконання основного завдання служби логістики – організації безперебійної та ритмічної роботи підприємства з оптимальним рівнем запасів.

Фактори, що впливають на розмір страхових запасів, поділяються на дві групи:

- пов'язані з коливаннями попиту;
- залежні від умов поставки.

Облік першої групи факторів пов'язаний із прогнозуванням величини попиту і ймовірних величин відхилення попиту в різні періоди. Вплив другої групи полягає у відхиленні інтервалу поставок від заданих у системі через порушення ритмічності виробництва товарів, запізнення подачі транспорту, затримки в дорозі і т. п. [1].

Під впливом попиту, сезону, політики компанії та ситуації на ринку, разом зі зміною схеми управління запасами, повинен змінюватися страховий та поточний запаси. Це суть концепції швидкого реагування, оскільки тільки гнучкий і адаптивний процес управління запасами і системою загалом дозволяє мінімізувати витрати, не зменшуючи рівень обслуговування споживачів. Адаптування організаційної діяльності підприємства до попиту є фундаментальним принципом швидкого реагування. Тому система управління запасами повинна володіти інструментами гнучкого контролінгу кількості товару на складі і можливістю змінювати графіки поставок залежно від поточного попиту на ринку. Однак очевидним є той факт, що в ринкових умовах дуже складно досягти таких відносин з постачальниками, особливо якщо вони

розташовуються далеко і поставки здійснюються за кордоном.

Розглядаючи питання методичного підходу до моделювання поточного і страхового запасу, слід зазначити, що існує багато методів розрахунку поточного і страхового запасів.

Більшість методів управління запасами, що застосовуються в логістиці та аналізі поставок, припускають їх використання в умовах, близьких до ідеальних, що характеризуються детермінованими і прямолінійними залежностями, тобто не враховують випадковий характер основних параметрів, їх багатоваріантність і взаємопов'язаність; крім цього, найбільш поширеними є пасивні методи, які не передбачають активного втручання в процеси.

З аналізу робіт вітчизняних та зарубіжних фахівців, присвячених аналізу поточними і страховими запасами, випливає, що типовий процес, як правило, містить кілька етапів:

- визначення обсягу потреби в запасі;
- визначення складу статей витрат, пов'язаних зі створенням і підтримкою запасу;
- розрахунок оптимального розміру замовлення, що поповнює запас;
- узгодження умов поповнення запасу;
- проектування алгоритму управління запасами.

Усі елементи пропонованих алгоритмів управління запасами, з точки зору системного аналізу, дозволяють урахувати специфіку галузі. Склад підрозділів організації, що бере участь у процедурі розробки алгоритму управління запасами, залежить від організаційної структури конкретного підприємства і розподілу функцій між цими підрозділами [2].

Водночас наведені в економічній літературі алгоритми мають низку недоліків, найбільш суттєвими з яких є:

- відсутні реалізовані підходи до вирішення завдань на окремих етапах;
- не вказується, яким чином відбувається генерація можливих варіантів управління запасами, з використанням яких методів і моделей;
- не виокремлено особливості впливу зовнішніх, складно прогнозованих факторів, що впливають на коливання споживання продукції.
- використовувані загальноприйняті формули статистичного підходу не враховують сезонний, коливальний характер протікаючих процесів [2].

Тому статистичний підхід у тому вигляді, в якому він репрезентований у сучасній фаховій літературі, є спрощеним та ідеалізованим, не враховує складності реальних процесів, що накладає додаткові обмеження на можливості його використання при управлінні запасами. Враховуючи існуючі недоліки наявних алгоритмів аналізу запасів, пропонується розглянути альтернативний варіант, що містить комбінований прогноз двох процесів, один з яких базується на показниках «екстремальної» витрати товарів, що формується на основі поглибленої статистичної обробки даних минулих періодів.

Нами пропонується розглянути нові блоки:

I. Розкладання процесу на дві складові: «нормальна» витрата і «екстремальна» витрата, враховується контроль паралельних процесів.

II. Коригування страхового запасу в моменти підвищення ймовірності виникнення екстремальних значень [1].

Розбивка процесу управління запасами харчових підприємств на дві складові дозволяє більш ефективно реагувати на змінну кон'юнктуру ринку і потреби клієнтів, що додає істотні конкурентні переваги на ринку збуту товарів і послуг.

На етапі роботи з поточною витратою відбувається оцінка законів розподілу, визначення інтервалів часу між поставками, страхового запасу товарів. Блок

коригування страхового запасу відображає управління обсягами запасів в умовах сезонних коливань продажів. Принципово новою є ситуація, у якій обсяг страхового запасу в різні періоди часу змінюється залежно від прогнозних і очікуваних продажів. Активно використовуються методи прогнозування для запобігання можливому дефіциту товару.

Для вибору стратегії формування запасів були розроблені моделі:

Модель 1 – поповнення запасів через рівні проміжки часу, рівними обсягами. Величина поставки визначена з огляду на середньостатистичні щомісячні витрати за попередні періоди.

Модель 2 – поповнення запасів через рівні проміжки часу, до бажаного рівня. Величина поставки визначається для кожної реалізації окремо з використанням методу екстраполяції тренду для визначення залишків запасу до моменту поставки нової партії.

Модель 3 – поповнення запасів через рівні проміжки часу, величина поставки визначена, з оперттям на середньостатистичні тижневі витрати за попередні періоди з урахуванням прогнозованого залишку на момент поставки.

Модель 4 – поповнення запасів через рівні проміжки часу.

Величина поставки визначається для кожної реалізації окремо з використанням методу екстраполяції тренду для визначення залишків запасу до моменту поставки нової партії, а також з використанням прогнозування обсягу реалізації в наступному місяці за методом Хольта.

Модель 5 – поповнення запасів із врахуванням невизначеності попиту та тривалості циклу замовлення.

Страховий запас розраховано за уточненою формулою Феттера:

$$Q_{cmp} = t_{\beta} * \sigma_c = t_{\beta} * \sqrt{T * \sigma_d + d^2 * (v_T * \bar{T})^2}, \quad (1)$$

де t_{β} – коефіцієнт, який відповідає ймовірності $P(t_{\beta})$ відсутності дефіциту продукції на складі;

T , – середнє значення часу між поставками;

d , – середній обсяг продажів продукту в день;

σ_d – середні квадратичні відхилення випадкових величин t і d ;

v_T – коефіцієнт варіації, визначений на основі статистичної обробки для базової вибірки.

У всіх розглянутих системах, незважаючи на створений страховий запас, спостерігаються реалізації, що закінчуються дефіцитом [3].

Природно, що в такій ситуації перед керівником харчового підприємства і менеджером, відповідальним за управління запасами (плануванням обсягів замовлень), стоїть завдання вибору: або утримувати страхові запаси, щоб не допустити дефіциту і втрати клієнтів при екстремальному попиті, або розробляти комплекс заходів та інструкцій, що дозволяють відкласти виконання таких замовлень (наприклад, знижки за збільшення терміну виконання замовлення) і тим самим не створювати великих страхових запасів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

З'ясування сутності виробничих запасів як неспожитих (вхідних) витрат дає підстави до їх визначення як акумульованого обсягу купівельної сировини, напівфабрикатів купівельних та власного виробництва, допоміжних матеріалів, палива,

тари та зворотних відходів, що знаходяться поза процесом виробництва, утримуються на складі для використання у різних видах економічної діяльності підприємства як предмети праці і споживаються протягом одного господарського (операційного) циклу, після завершення якого цілком переносять свою первісну вартість на собівартість готового продукту.

Управління запасами є важливою функцією логістики, яка передбачає вирішення двох основних завдань: визначення розміру запасів і розробку системи контролю за фактичним розміром запасу і своєчасним його наповненням. Основна мета управління запасами на підприємстві – знизити загальні щорічні витрати на утримання запасів до мінімуму за умови задовільного обслуговування споживачів.

Для цього було сформовано методичний підхід до аналізу і управління поточними й страховими запасами харчових підприємств, який базується на схемі інтеграції всіх доступних джерел інформації, що дозволяє оцінити ефективність сучасних систем управління запасами. Методичний підхід реалізується в алгоритмі аналізу поточних й страхових запасів, що містить комбінований прогноз, який спирається на статистичну інформацію. Реалізація алгоритму управління запасами враховує коректування планів руху матеріальних ресурсів, засноване на аналізі зміни структури й обсягу витрат, що дозволяє контролювати стан запасів на складах харчового підприємства.

Запропоновано стратегію управління запасами харчових підприємств з використанням методів активного реагування для здійснення комплексного спостереження, прогнозування й моделювання поточного й страхового запасу матеріальних цінностей, що дає можливість мінімізувати випадки виникнення дефіциту товару на складах харчових підприємств. Стратегію активного реагування при управлінні запасами для різних номенклатурних груп засновано на безперервному моніторингу випадкового процесу витрати запасу й оперативному прогнозі його параметрів.

Список літератури

1. Крамаренко, Г. О. Фінансовий аналіз: підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 564 с.
2. Лищенко, О. Г. Аналіз виробничих запасів в системі управління підприємством / О. Г. Лищенко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2011. – №1. – С. 114-117.
3. Чук, О. В. Трансформація моделі комплексного аналізу виробничих запасів / О. В. Чук // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит в епоху глобальних змін: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 23.10.2012 року. – К.: КНЕУ: ФПБАУ, 2012. – С. 515-520.

References

1. Kramarenko, H. O. (2009). *Finansovyy analiz* [Financial analysis]. Kyiv : Tsentr navchal'noi literatury. (in Ukrainian)
2. Lyschenko, O. H. (2011). Analiz vyrobnychykh zapasiv v systemi upravlinnya pidpryyemstvom. *Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpryyemnytstvo*, 1, 114-117. (in Ukrainian)
3. Chuk, O. V. (2012). Transformatsiia modeli kompleksnoho analizu vyrobnychykh zapasiv. *Abstracts of Papers. Bukhhalters'kyj oblik, analiz ta audyt v epokhu hlobal'nykh zmin*, 23.10. 2012 roku, (pp. 515-520). Kiev: KNEU. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 27.03.2016 р.

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2016 рік. Том 1. № 1.

Юрій Іванович ГАЙДА

доктор сільськогосподарських наук,
професор,
професор кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: yu.hayda@tneu.edu.ua

Мар'яна Богданівна СВИНТУХ

аспірантка,
кафедра менеджменту біоресурсів і природокористування,
Тернопільський національний економічний університет

Тарас Юрійович ГАЙДА

кандидат економічних наук,
викладач,
кафедра міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації,
Тернопільський національний економічний університет

**ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ГЕНЕТИКО-ЕКОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛІСІВ
ТЕРНОПІЛЬЩИНИ**

Гайда, Ю. І. Економічна оцінка генетико-екологічного потенціалу лісів Тернопільщини [Текст] / Юрій Іванович Гайда, Мар'яна Богданівна Свинтух, Тарас Юрійович Гайда // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 29-38. – ISSN 2415-8453.

Анотація

В статті висвітлено типологічну структуру лісів Тернопільської області, проаналізовано ресурсний потенціал державного лісового фонду на підприємствах Тернопільського обласного управління лісового і мисливського господарства за віковими групами і лісовими породами. Детально вивчено лісотипологічну структуру лісових масивів Буданівського лісництва державного підприємства «Тернопільське лісове господарство». Встановлено, що домінуючим типом лісу як і в Буданівському лісництві, так і держлісфонді Тернопільської області є свіжа грабова діброва. З використанням методики типологічного аналізу визначено кількісне значення генетико-екологічного потенціалу свіжої грабової діброви у дослідженому лісництві. Встановлено, що потенціал свіжої грабової діброви використовується загалом на 77 %. Найменшою мірою він використовується в насадженнях віком до 30 років (52-66 %), а у старшому віці цей показник зростає, досягаючи максимуму (89 %) в 101-110 років. При умові повної реалізації генетико-екологічного потенціалу, насадження, які зростають в умовах свіжої грабової діброви, мають значний резерв підвищення продуктивності – 29,5 м³ деревини на кожному гектарі. Економічна оцінка повного використання генетико-екологічного потенціалу здійснена за допомогою показника приросту дисконтованої виручки від реалізації додаткового запасу деревини у віці головних рубань. Загальний резерв продуктивності свіжих грабових дібров Буданівського лісництва – 78,9 тис.м³, що відповідає додатковому дисконтованому доходу для лісництва за оборот рубки в сумі 1,919 млн грн.

© Юрій Іванович Гайда, Мар'яна Богданівна Свинтух, Тарас Юрійович Гайда, 2016

ISSN 2415-8453. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2016. Volume 1. № 1.

Ключові слова: державний лісовий фонд; типи лісу; типологічний аналіз; генетико-типологічний потенціал; запас деревини; дисконтований дохід

Yurii Ivanovych HAIDA

Doctor of Sciences (Agricultural Sciences),
Professor,
Department of Management of Life and Environmental Sciences,
Ternopil National Economic University
E-mail: yu.hayda@tneu.edu.ua

Mariana Bohdanivna SVYNTUCH

PhD Student,
Department of Management of Life and Environmental Sciences,
Ternopil National Economic University

Taras Yuriiiovych HAIDA

PhD in Economics,
Lecturer,
Department of International Economic Relations and International Information,
Ternopil National Economic University

**ECONOMIC ASSESSMENT OF GENETIC AND ECOLOGICAL POTENTIAL OF FORESTS
IN TERNOPIL REGION**

Abstract

Article demonstrates the typological forest structure in Ternopil region. Authors have analyzed the resource potential of the State Forest Fund of Ternopil regional forestry and hunting enterprises in terms of age groups and forest species. It has been carried out the detailed study of forest typology of Forestry of Budaniv, which is owned by State Enterprise "Ternopil Forestry Region". It is determined that fresh hornbeam oak-groves dominate in Forestry of Budaniv and Ternopil Forest Region. Using the technique of typological analysis the quantitative importance of genetic and environmental potential of freshhornbeam oak-groove is investigated in forestry. Authors have found out that the potential of fresh hornbeam oak-groves is used up to 77% in general. Least degree of this potential makes the part of plantations under 30 years (52-66%). Concerning the older plantations this figure increases. It reaches its maximum and equals (89%) in 101-110 years. If genetic and environmental potential are fully realized, plantations that grow in conditions of fresh hornbeam oak-groves have significant productivity increase reserve which is 29.5 cubic meters of wood on each hectare. Economic evaluation of the full utilization of genetic and environmental potential is made using index of growth of discounted proceeds from the sale of additional wood stock at the age of main cutting. The overall performance reserve of Budaniv fresh hornbeam oak-grove comes to 78.9 thousand cubic meters, which corresponds to the additional discounted income for forest area in the amount of 1.919 million UAH for rotation.

Keywords: state forest fund; forest types; typological analysis; genetic and typological potential; timber stock; discounted income.

JEL classification: L730, O130, Q230, R100

Вступ

В одному із основних документів, який було схвалено на саміті ООН з питань охорони довкілля в Ріо-де-Жанейро в 1992 році, а саме в «Заяві щодо принципів управління лісами», зазначається, що «рішення, які стосуються раціонального використання, збереження і сталого розвитку лісових ресурсів, повинні максимально ґрунтуватися на комплексній оцінці економічної вартості і неекономічної цінності товарів і послуг, а також екологічних витрат і вигід» [1, с. 4]. Імплементация взаємоузгоджених принципів сталого лісового господарства забезпечить значне підвищення рівня використання потенціалу лісових екосистем на глобальному, національному та локальному рівні.

В Україні, де ведення лісового господарства здійснюється на засадах лісівничо-екологічної типології Є. В. Алексеєва, П. С. Погребняка, Д. В. Воробйова [2; 3; 4], у минулому здійснено неодноразові спроби оцінити типологічний потенціал лісових насаджень у різних природно-географічних зонах [5; 6; 7; 8; 9]. Варто підкреслити, що у цих роботах потенціал того чи іншого типу лісу розраховувався в натуральних одиницях запасу стовбурової деревини, водночас відсутня оцінка економічних вигід від реалізації типологічного потенціалу, яка необхідна для визначення загальної еколого-економічної ефективності лісгосподарських заходів.

Мета та завдання статті

Завданнями роботи є аналіз структури загальної продуктивності лісів Тернопільщини, типологічного спектру її державного лісового фонду та визначення генетико-екологічного потенціалу домінуючого типу лісу з метою економічної оцінки наслідків повної реалізації цього потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ліси Тернопільщини виконують важливі екологічні, рекреаційні, санітарно-гігієнічні функції і при цьому є джерелом цінного ресурсу – деревини. Станом на 1.01.2015 р. загальний запас деревини в насадженнях лісового фонду лісгосподарських підприємств Тернопільського ОУЛМГ становить 31517,55 тис. м³, у т.ч. в стиглих і перестійних 5897,38 тис. м³ [10]. Найбільша частка в сукупному запасі деревини припадає на твердолистяні породи (79,7 %). Серед твердолистяних порід за запасом перший ранг займає дуб із запасом 16,3 млн. м³. Запас соснових насаджень також є значним і становить 4,4 млн. м³. За віковими групами найбільші запаси деревини накопичені в середньовікових насадженнях (рис. 1). Запаси стиглих і перестиглих насаджень становлять 18,7 % від загального запасу, при цьому 38,4 % з них накопичені в малоцінних грабняках.

Відповідно до комплексного лісгосподарського районування України [11], Тернопільщина належить до Західноукраїнського лісостепового лісгосподарського округу. Більша частина території області входить у Північно-західний Подільський лісгосподарський район. Західні частини Бережанського, Монастириського і Підгаєцького районів відносяться до Опільсько-Ростоцького лісгосподарського району, а північні території Кременецького і Шумського районів – до Малополіського лісгосподарського району.

Ліси Північно-західного Поділля представлені в основному високопродуктивними дібровами із дуба звичайного з домішкою в першому ярусі ясена звичайного, клена-явора, клена гостролистого, черешні, в'язів. У другому ярусі панує граб з домішкою липи дрібнолистої і широколистої, клена польового. У третьому ярусі зустрічається яблуня, груша. У підліску ростуть ліщина, свидина, гордовина, бруслина. Основу

лісотипологічного спектру лісів Північно-західного Поділля складають груди (D) – 90,3 %. Найбільш поширеним типом умов місцезростання є свіжий груд (D₂) – 81,2 %, а типами лісу – свіжа грабова діброва (D₂ГД), свіжа грабово-букова діброва (D₂ГБД), свіжа грабова бучина (D₂ГБ).

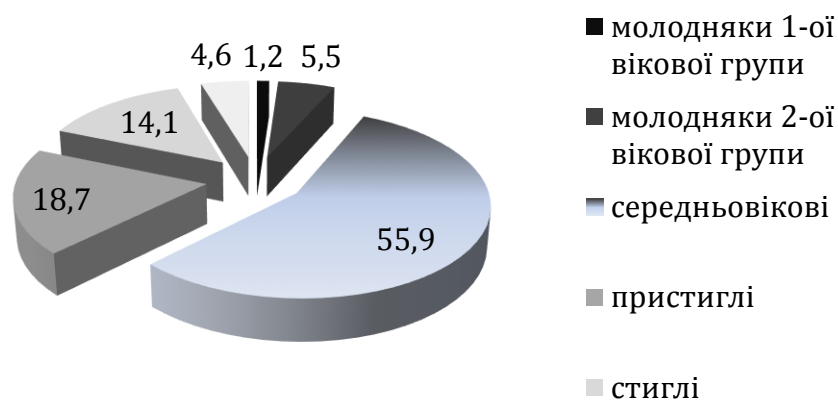

Рис. 1. Розподіл загального запасу деревини в лісовому фонді Тернопільського ОУЛМГ за віковими групами

У тернопільському Опіллі основні типи лісорослинних умов – свіжі груди (54,9 %), у т. ч. типи лісу – свіжа грабова діброва, свіжа грабово-букова діброва, свіжа дубово-грабова бучина, а також вологі груди (39,4 %), у т.ч. типи лісу – волога грабова діброва, волога букова діброва і волога дубово-грабова бучина.

У Малополіському лісогосподарському районі залежності від ґрунтових умов і рельєфу в цьому лісогосподарському районі формуються різноманітні типи лісу, головним чином у сугрудкових (С) і суборових (В) типах лісорослинних умов. Сугрудки представлені грабовими судібровами (С₂ГСД – 14,5 %, С₃ГСД – 37,5 %).

Для кількісної оцінки лісотипологічного потенціалу лісів Тернопільщини нами використано методику типологічного аналізу (Туркевич та ін., 1973; Остапенко, Герушинський, 1973, 1975). Дослідження проведено у Буданівському лісництві ДП «Тернопільське лісове господарство». Буданівське лісництво розташоване на території Теребовлянського (83,9 %) та Чортківського (16,1 %) районів і його загальна площа становить 4308 га.

Типологічний аналіз передбачає групування виділів на основі матеріалів таксаційного опису лісництва за типами лісу (чи груп близьких типів лісу). У межах кожного типу лісу усі ділянки розподіляються за групами віку, встановлюється кількість виділів, їх загальна площа, загальний і середній запас деревини на ділянці та у віковій групі. Серед природних корінних деревостанів однієї вікової групи, за найвищим показником продуктивності (запасом стовбурової деревини на 1 га), визначається еталонне насадження. Перемножуючи середній запас деревини відповідного еталону на загальну площу вікової групи розраховується потенційна продуктивність насаджень цієї групи. Через відношення фактичного і потенційного запасу деревини визначається ступінь використання типологічного потенціалу в межах кожної вікової групи, типу лісу, усього лісництва, лісового підприємства.

Аналіз матеріалів лісовпорядкування свідчить про відносно обмежений типологічний спектр насаджень на досліджуваній території (табл. 1).

**Таблиця 1. Типологічна структура насаджень Буданівського лісництва
ДП «Тернопільське ЛГ»**

№ з/п	Тип лісу	Кількість виділів	Загальна площа, га	Частка у % від загальної площі
1.	В ₂ ДС	8	32,8	0,8
2	В ₃ ДС	1	0,5	0
3.	С ₂ ГД	42	206,0	5,2
4.	С ₃ ГД	1	3,0	0,1
5.	С ₄ Влч	4	7,3	0,2
6.	Д ₂ ГД	954	249,6	92,6
7.	Д ₃ ГД	28	45,0	1,1
	Разом	1038	544,2	100,0

Усього в Буданівському лісництві ідентифіковано 7 типів лісу, які приурочені до семи типів умов місцезростання (свіжого і вологого субору, свіжої, вологої і сирій судіброви, свіжої і вологої діброви). Домінуючим типом лісу є свіжа грабова діброва Д₂ГД, яка займає 92,6 % від загальної площі деревостанів. Другою за поширеністю виявилася свіжа грабово-дубова судіброва С₂ГД (5,2 %), третьою – волога грабова діброва Д₃ГД. Інші типи лісу представлені одиничними ділянками. Типологічний аналіз проведено для свіжої грабової діброви, яка представлена у Буданівському лісництві 954 виділами (див. табл. 1).

Типологічний потенціал насаджень свіжої грабової діброви, які у лісництві займають площу 3704,9 га, використовується в загальному на 77 %. Водночас спостерігається коливання показника ступеня використання типологічного потенціалу у різних вікових групах. Найменше він використовується в насадженнях віком до 30 років (52-66 %). У старшому віці цей показник зростає, досягаючи максимуму в 101-110 років – 89 % (табл. 2).

Емпіричний тренд зростання ступеня використання лісотипологічного потенціалу з віком добре апроксимується лінійною регресійною моделлю:

$$Y = 57,1 + 0,296X,$$

де Y – ступінь використання лісотипологічного потенціалу, %

X – вік насадження, років.

Модель є адекватною за комплексом критеріїв – коефіцієнтом детермінації $R^2 = 0,776$, критерієм Фішера $F = 31,2$ при $F_{0,01} = 10,56$, t-критерієм Стьюдента для вільного члена регресії 16,96, t-критерієм Стьюдента для коефіцієнта біля X $t = 5,59$ при $t_{0,01} = 3,35$ [12]. Віковий діапазон використання моделі 1-110 років для насаджень в умовах свіжої грабової діброви.

Для насаджень інших типів лісу, які трапляються в лісництві, лісотипологічний потенціал не визначався через недостатню для аналізу кількість ділянок.

Аналогічні дослідження лісорослинного потенціалу проведено в різних природно-географічних зонах України. У центральному Поліссі (Народицькому, Коростенському лісгоспах Житомирської обл.) цей параметр для найбільш поширених типів лісу (свіжого соснового бору, свіжого і вологого дубово-соснового субору, свіжої грабово-соснової судіброви) коливається від 71 до 77 % [7]. В умовах північного мегасхилу Карпат (колишній Делятинський лісокомбінат) типологічний потенціал використовується ще значно менше – від 53 до 73 % [6]. У північно-східній частині

України в умовах свіжого субору лісових господарств Сумської області рівень використання лісорослинного потенціалу сосновими насадженнями коливається від 56,5 % до 100 % [8].

Таблиця 2. Генетико-екологічний потенціал продуктивності свіжої грабової діброви у Буданівському лісництві ДП «Тернопільського ЛГ»

Групи віку	Кількість ділянок	Загальна площа ділянок, га	Фактичний запас на усіх ділянках, тис.м ³	Середній фактичний запас на 1 га, м ³	Параметри типологічного еталону			Потенційний запас на всій площі ділянок, тис.м ³	Ступінь використання потенціалу, %
					Склад деревостану	Повнота	Запас на 1 га, м ³		
Свіжа грабова діброва, D₂ГД									
1-10	75	118,2	2,17	18	4Дз3Гз2Бп1Клг	0,95	35	4,14	52
11-20	85	165,1	7,64	46	4Дз4Гз2Бп+Клг	0,90	70	11,56	66
21-30	85	146,2	14,07	96	7Дз2Гз1Клг+Яє	0,80	160	23,39	60
31-40	78	310,1	43,18	139	4Дз5Гз1Яз+Лпд	0,70	190	58,92	73
41-50	115	455,0	100,43	221	4Дз4Гз2Лпд+Яз	0,95	330	150,15	67
51-60	259	1203,5	303,65	252	5Дз3Гз2Лпд+Клг	0,90	320	385,12	79
61-70	106	501,3	117,16	234	2Дз2Клг2Гз1Яз 1Сз1Лпд1Брс	0,90	300	150,39	78
71-80	85	426,3	108,47	254	4Дз4Гз1Яв1Лпд	0,70	300	127,89	85
81-90	35	200,2	48,67	243	8Дз2Гз+Лпд	0,65	295	59,06	82
91-100	19	107,2	26,86	251	5Дз5Гз+Лпд, Клг	0,65	330	35,38	76
101-110	10	58,7	14,12	241	6Дз4Гз+Лпд, Чш	0,75	270	15,85	89
111-120	1	4,4	1,1	250				1,1	
121-130	1	8,7	2,78	320				2,78	
Разом		3704,9	790,3					1025,73	77,0

Нами у минулому вивчався генетико-екологічний потенціал домінуючих типів лісу в Кузьмінському лісництві ДП «Чернівецьке лісове господарство» і виявлено значний резерв підвищення продуктивності букових і дубових деревостанів (для D₂ДГБ – 21 %, D₃ДГБ – 11 %, D₂БД та D₃БД – 12 %). У цій роботі також обґрунтовується необхідність запровадження категорії «генетико-популяційно-екологічний еталон». Генетико-екологічний еталон – це насадження в межах певних вікової групи та типу лісу, найвища продуктивність, високі якісні характеристики та стійкість проти комплексу несприятливих екологічних чинників якого обумовлюються сукупним впливом умов екотопу та генотипної структури деревних видів, які складають його [13; 14].

Дані про ступінь використання генетико-екологічного потенціалу в окремих типах лісу у віці головних рубань можуть бути використані при визначенні

економічного ефекту від діяльності із збереження генетичної мінливості лісових деревних порід, ефективності ведення лісового господарства.

Економічний ефект від діяльності зі збереження генетичної мінливості лісових деревних порід розраховується на основі прогнозних даних збільшення запасу деревини у віці головної рубки при умові повної реалізації генетико-екологічного потенціалу. Як бачимо із табл. 2, насадження, які зростають в умовах свіжої грабової діброви, мають резерв підвищення продуктивності у цьому віці – 29,5 м³ на кожному гектарі.

На основі отриманих даних можна оцінити економічні вигоди від повного використання генетико-екологічного потенціалу за допомогою вартісних критеріїв. Для цього використовуємо показник приросту дисконтованої виручки від реалізації додаткового запасу деревини у віці головних рубань. Принцип дисконтування (приведення майбутніх грошових надходжень від продажу деревини до теперішнього часу) необхідний для врахування фактора часу в прогнозних економічних розрахунках та нівелювання відмінностей у віковій структурі насаджень різних типів лісу.

У розрахунках, результати яких наведено у табл. 3, застосовано коефіцієнт дисконтування, який відповідає нормі дисконту в 17,8 %. Реалізаційна ціна знеособленого 1 м³ деревини розрахована для ДП «Тернопільське ЛГ» за 9 місяців 2015 р.

Таблиця 3. Збільшення виручки від реалізації деревини при повному використанні генетико-типологічного потенціалу лісів Буданівського лісництва ДП «Тернопільське ЛГ»

Група віку, роки	Загальна площа, га	Резерв збільшення запасу деревини у віці головної рубання на 1 га, м ³	Резерв зростання обсягу заготовлї деревини, м ³	Реалізаційна ціна знеособленого 1 м ³ деревини, грн	Виручка від реалізації додаткового запасу деревини, тис. грн	Коефіцієнт дисконтування	Дисконтована виручка від реалізації додаткового запасу деревини, грн
Свіжа грабова діброва Д2ГД							
1-10	118,2	29,5	3486,9	710,81	2478,52	7,68E-08	0,19
11-20	165,1	29,5	4870,45	710,81	3461,96	3,95E-07	1,37
21-30	146,2	29,5	4312,9	710,81	3065,65	2,03E-06	6,23
31-40	310,1	29,5	9147,95	710,81	6502,45	1,05E-05	68,06
41-50	455,0	29,5	13422,5	710,81	9540,85	5,39E-05	513,89
51-60	1203,5	29,5	35503,25	710,81	25236,07	0,0004	11433,86
61-70	501,3	29,5	14788,35	710,81	10511,71	0,0014	14992,07
71-80	426,3	29,5	12575,85	710,81	8939,04	0,0073	65604,28
81-90	200,2	29,5	5905,9	710,81	4197,97	0,0378	158538,16
91-100	107,2	29,5	3162,4	710,81	2247,86	0,1943	436835,00
101-110	58,7	29,5	1731,65	710,81	1230,87	1,0000	1230874,14
Разом	3691,8		78921,35				1918867,25

Аналіз отриманих результатів показує, що резерв продуктивності свіжих грабових дібров становить 78,9 тис. м³ деревини, що відповідає додатковому дисконтованому доходу для лісництва за оборот рубки в сумі 1,919 млн грн.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Попри значні запаси деревини, які накопичені у лісах Тернопільщини (31,5 млн. м³, у т.ч. 18,7 % у стиглих і перестиглих насадженнях), існує значний резерв підвищення їх продуктивності. Типологічний аналіз лісового фонду Буданівського лісництва ДП «Тернопільське лісове господарство» виявив, що генетико-екологічний потенціал свіжої грабової діброви використовується загалом на 77 %. Водночас помітною є вікова динаміка цього показника: у насадженнях віком до 30 років – 52-66 %, у старшому віці він зростає, досягаючи максимуму в 101-110 років – 89 %. Встановлено, що резерв продуктивності свіжих грабових дібров становить 78,9 тис.м³ деревини, що відповідає додатковому дисконтованому доходу лише для одного лісництва за оборот рубки в сумі 1,919 млн грн.

Список літератури

1. Report of the United Nations conference on environment and development (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992). Annex III. Non-legally binding authoritative statement of principles for a global consensus on the management, conservation and sustainable development of all types of forests [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-3annex3.htm>
2. Алексеев, Е. В. Типы украинского леса. Правобережье / Е. В. Алексеев. – К. : Друкарня К.Ф. Книгоспілка, 1928. – 119 с.
3. Погребняк, П. С. Основы лесной типологии / П. С. Погребняк. – К.: Изд-во АН УССР, 1955. – 455 с.
4. Воробьев, Д. В. Типы лесов Европейской части СССР / Д. В. Воробьев. – К.: Изд-во АН УССР, 1953. – 452 с.
5. Остапенко, Б. Ф. Методика типологического анализа лесов / Б. Ф. Остапенко, З. Ю. Герушинский // Тр. ХСХИ. – Х., 1973. – Т.190. – С. 50–62.
6. Остапенко, Б. Ф. Типологический анализ лесов / Б. Ф. Остапенко, З. Ю. Герушинский // Экология. – 1975. – №3. – С.36–41.
7. Савущик, Н. П. Типологический анализ продуктивности сосновых лесов центрального Полесья УССР / Н. П. Савущик // Лесоводство и агролесомелиорация. – Киев: Урожай, 1990. – Выпуск 81. – С. 14–17.
8. Товстуха, О. В. Вплив екологічних чинників на стан соснових насаджень північно-східної частини України: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. сільгосп. наук: 06.03.03 – Лісознавство і лісівництво / О. В. Товстуха; Український науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г. М. Висоцького. –Харків, 2015. – 20 с.
9. Методические указания по определению потенциальной производительности лесных земель и степени эффективности их использования / И. В. Туркевич, Л. А. Медведев, И. А. Мокшанина, В. Е. Лебедев. – Х.: УкрНИИЛХА, 1973. – 70 с.
10. Характеристика та динаміка лісового фонду станом на 01.01.2015 р. Тернопільського ОУЛМГ (за інформацією про поточні зміни в лісовому фонді за 2014 рік, наданою лісгосподарськими підприємствами) – Державне агентство лісових ресурсів України, Українське державне проектне лісовпорядне виробниче об'єднання, Львівська державна лісовпорядна експедиція. – Львів, 2015. – 68 с.

-
11. Комплексное лесохозяйственное районирование Украины и Молдавии / под ред. С. А. Генсирука. — К.: Наук. думка, 1981. — 360 с.
 12. Халафян, А. А. STATISTICA 6. Статистический анализ данных: учебник / А. А. Халафян. — М.: ООО «Бином-Пресс», 2008. — 512 с.
 13. Гайда Ю. І. Економічні аспекти збереження та використання лісових генетичних ресурсів / Ю. І. Гайда, Р. М. Яцик, В. І. Парпан // Міжвідомчий науково-технічний збірник Національного лісотехнічного університету України “Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість” — Випуск 30. — Львів, 2006. — С. 200—210.
 14. Гайда Ю. І. Вивчення генетичного потенціалу продуктивності лісів у типологічному аспекті / Ю. І. Гайда, Р. М. Яцик, В. І. Парпан // “Лісова типологія в Україні: сучасний стан, перспективи розвитку” — Матеріали XI Погребняківських читань (10-12 жовтня 2007 р., м. Харків). — Харків, УкрНДІЛГА, 2007. — С. 115—116.

References

1. *Report of the United Nations conference on environment and development* (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992). Annex III. Non-legally binding authoritative statement of principles for a global consensus on the management, conservation and sustainable development of all types of forests. Retrieved from <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-3annex3.htm>.
2. Alekseev, Ye. V. (1928). *Tipy ukrainskogo lesa. Pravoberezhie*. Kyiv: Drukarnia K.F. Knyhostilka. (in Russian)
3. Pogrebniak, P. S. (1955). *Osnovy lesnoi tipologii*. Kyiv: Izd-vo AN USSR. (in Russian)
4. Vorobiov, D. V. (1953). *Tipy lesov Yevropeiskoi Chasti SSSR*. Kyiv: Izd-vo AN USSR. (in Russian)
5. Ostapenko, B. F., Gerushynskiy, Z. Yu. (1973). Metodika tipologicheskogo analiza lesov. *Trudy KhSKhI*, 190, 50-62.
6. Ostapenko, B. F., Gerushynskiy, Z. Yu. (1975). Tipologicheskii analiz lesov. *Ekologiya*, 3, 36-41. (in Russian)
7. Savushchik, N. P. (1990). Tipologicheskii analiz produktivnosti osnovnykh lesov tzentralnogo Polesia USSR. *Lesovodstvo i agrolesomelioratsia*, 81, 14-17. (in Russian)
8. Tovstucha, O. V. (2015). *Vplyv ekolohichnykh chynnykiv na stan sosnovykh nasadzen pivnichno-schidnoi chastyny Ukrainy. Extended abstract of PhD dissertation*. Kharkiv: Ukrainskiyi naukovo-doslidnyi instytut lisovoho gospodarstva i ahrolisomelioratsii im. G. M. Vysotzkoho.
9. Turkevich, I. V., Medvediev, L. A., Mokshanina, I. A., Lebediev V. E. (1973). *Metodicheskie ukazania po opredeleniiu potentzialnoi proizvoditelnosti lesnykh zemel i stepeni effektivnosti ich ispolzovania*. Kharkiv: UkrNIILChA. (in Russian)
10. *Charakterystyka ta dynamika lisovoho fondu stanom na 01.01.2015 Ternopilskoho OULMG (za informatziieyu pro potochni zminy v lisovomu fondi za 2014 rik, nadanoiu lisohospodarskymu pidpriemstvamy)*. (2015). Lviv: Derzhavne ahenstvo lisovykh resursiv Ukrainy, Ukrainске derzhavne proektne lisovporiadne vurobnuche obiednannia, Lvivska derzhavna lisovporiadna ekspedutzia. (in Ukrainian)
11. Hensiruk, S. A. (1981). *Kompleksnoie lesochoziaistvennoie raionirovanie Ukrainy i Moldavii*. Kyiv: Naukova Dumka. (in Russian)
12. Chalafian, A. A. (2008). *STATISTICA 6. Statisticheskii analiz dannykh*. Moscow: Binom-Press. (in Russian)
13. Haida, Yu. I., Yatzyk, R. M., Parpan, V. I. (2006). *Economichni aspekty zberezhennia ta vykorystannia lisovykh henetychnykh resursiv. Mihzvidomchyi naukovo-technichniy*

zbirnyk Natzionalnoho lisotechnichnoho Universytetu Ukrainy "Lisovehospodarstvo, lisova, paperova i derevoobrobna promyslovist, 30, 200-210. (in Ukrainian)

14. Haida, Yu. I., Yatzuk, R. M., Parpan, V. I. (2007). Vuvchennia henetychnoho potentzialu produktyvnosti lisiv u typolohichnomu aspekti. *Abstracts of Papers. Materialy XI Pohrebniakivskych chytan "Lisova typolohia v Ukraini: suchasnyi stan, perspektyvy rozvytku"*. (pp. 115-116). Kharkiv: UkrNDILHA. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 18.03.2016 р.

Р. Б. ГЕВКО

доктор технічних наук,
професор,
Тернопільський національний економічний університет

С. В. СИНІЙ

кандидат технічних наук,
доцент,
Луцький національний технічний університет

О. В. ГУНДЗИК

Тернопільський національний економічний університет

ПІДВИЩЕННЯ ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ МАШИН ДЛЯ ЗБИРАННЯ КАРТОПЛІ

Гевко, Р. Б. Підвищення техніко-економічних показників машин для збирання картоплі [Текст] / Р. Б. Гевко, С. В. Синій, О. В. Гундзик // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 39-49. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Метою дослідження є вивчення стану розвитку картоплезбиральної техніки, а також розробка, виготовлення та виробнича перевірка нової компактної конструкції машини для збирання картоплі з оптимальними техніко-економічними показниками при її експлуатації. У статті викладено аналіз розвитку вітчизняної та зарубіжної картоплезбиральної техніки, наведено будову та принцип роботи технологічних органів і компоновок картоплекопачів, а також технічні характеристики нової конструкції розробленого та виготовленого малогабаритного комбайна для збирання картоплі з двоярусною системою сепарації для зменшення повздовжніх габаритних розмірів та матеріаломісткості з метою зниження ущільнення ґрунту в процесі збирання картоплі.

Ключові слова: картопля; комбайн; сепарація; транспортер; бункер.

R. B. HEVKO

Doctor of Sciences (Technical Sciences),
Professor,
Ternopil National Economic University

S. V. SYNIY

PhD in Technical Sciences,
Associate Professor,
Lutsk National Technical University

O. V. HUNDZYK

Ternopil National Economic University

IMPROVEMENT OF TECHNICAL AND ECONOMIC INDICATORS OF MACHINES FOR POTATO HARVESTING

Abstract

The aim of the article is to study the state of development of potato harvesting equipment. We have considered the development, manufacturing and production testing of the new compact construction machinery for potato harvesting with optimal technical and economic indicators in the process of its operation. The article presents the analysis of domestic and foreign potato harvesting equipment. The structure and the principles of technological bodies and configurations of potato diggers are grounded. The specifications of the new design of compact potato harvesting equipment with two-tiered system of separation are analysed in this research. This system is constructed to reduce the longitudinal overall dimensions and material consumption in order to reduce soil compaction in the process of potato harvesting.

Keywords: potato; combine; separation; loader; bunker.

JEL classification: Q190

Вступ

Картоплярство має велику історію та географію, також високою є харчова та промислова цінність картоплі. Тому теоретичні та експериментальні дослідження технологій і машин (пристроїв) для збирання картоплі, їх виробничі випробування ведуться у світі давно – з часів розробки перших механізмів та машин. У першу чергу, це пов'язано з вагомою часткою ресурсозатрат у механізованих процесах збирання картоплі, які складають близько 60-70 %. Активна систематизація та механізація усіх процесів при виробництві картоплі, враховуючи збирання, пройшла у ХХ ст. Нині відбувається вдосконалення сучасних технологій та машин для забезпечення оптимальних техніко-економічних показників, а також темпів розвитку та фінансування актуальних розробок.

В Україні у 90-х роках минулого століття потребу у власній розробці та виробництві картоплезбиральних машин було реалізовано на Львівському заводі сільськогосподарських машин, Тернопільському комбайновому заводі, АТ «Борекс» та інших підприємствах. Випробування цих машин у виробничих умовах дали позитивні результати. Однак на сьогодні у вітчизняному серійному виробництві картоплезбиральної техніки абсолютна перевага надається простим конструкціям копачів.

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2016 рік. Том 1. № 1.

Зважаючи на це, до актуальних завдань розвитку вітчизняної картоплезбиральної техніки належить розробка та виробництво картоплезбирального комбайна, адаптованого до сучасних вітчизняних виробничих та економічних вимог.

Проведений аналіз теоретичних і експериментальних досліджень, технологій та машин для збирання картоплі [1; 2; 6-10] показав, що перевага надається створенню конструкцій з робочими процесами механічного впливу на ґрунт та рослини, основними з яких є: видалення бадилля; викопування та сепарація картоплі; транспортування та її сортування. Основною причиною розповсюдження таких конструкцій є їх простота та надійність виконання робочих процесів при задовільному забезпеченні агротехнічних вимог до ступеня втрат, пошкоджень та забрудненості зібраної картоплі.

Для конструкцій сучасних комбайнів, в яких здійснено поєднання механізованих операцій, характерні значні габаритні розміри, маса, енергомісткість технологічних процесів. Це є однією з причин тенденції до виготовлення самохідних картоплезбиральних комбайнів, наприклад 2-х та 4-рядкових провідною німецькою фірмою «Grimme» [12]. Причому у світовій практиці спостерігається розвиток конструкцій самохідних картоплезбиральних комбайнів та комплексів як у бік збільшення рядності (до 6-8), так і зростання об'єму бункера (понад 15 м³) для роботи на плантаціях великих розмірів [1]. Для картоплі такими можна вважати технології гребеневого збирання з міжряддями 70-90 см на площах 100 га і більше. Однак зараз в Україні обмаль господарств з такими площами під картоплю, а тому і мінімальний попит на такі комбайни.

До сталих напрямків розвитку конструкцій комбайнів належить виготовлення 1-3-рядкових, рідше – 4-рядкових причіпних, напівпричіпних комбайнів з інтенсифікацією механізованих робочих процесів. Цей напрямок найбільш поширений і характеризується великою різноманітністю конструкцій за складністю та кількістю робочих органів і технологічних процесів.

В Україні, враховуючи значну вартість комбайнів та малу питому кількість господарств, здатних їх придбати, найбільш поширеним на сьогодні є спосіб збирання, при якому підкопана та частково відсепарована картопля збирається вручну з валка після проходження картоплекопача.

Проведений аналіз сучасних ринкових вимог до роботи та вартості картоплезбиральної техніки з боку дрібних та середніх господарств (з площами під картоплю до 50 га) показав, що домінуючою є вимога до повної механізації трудомістких технологічних операцій збирання картоплі, що дозволить знизити її собівартість, тобто, до заміни картоплекопачок на прості, дешеві та надійні в роботі картоплезбиральні комбайни [1, 11].

З точки зору конструювання, поряд з такими функціональними вимогами до комбайна, як забезпечення якісного викопування та сепарації, комбайн, як мінімум, повинен накопичувати ворох зібраної картоплі у бункері та перевезти його до вказаного місця на краю поля. Причому при сприятливих погодних умовах відкрите тимчасове зберігання картоплі покращує підсихання та світлове загартування бульб, що позитивно впливає на її придатність до сортування та тривалого зберігання [1, 5].

Зважаючи на тенденції економічного розвитку таких країн, як Україна, Росія, Білорусь, у яких суттєва питома частка від загального виробництва картоплі припадає на приватні та фермерські господарства, доцільно розробляти прості та надійні конструкції комбайнів, які здатні механізовано виконувати основні операції технологій збирання – викопування, сепарацію, а також вивантаження в транспортний засіб або на краю поля, в бурт чи тару для наступного сортування.

Мета статті

Метою нашого дослідження було вивчення стану розвитку картоплезбиральної техніки, а також розробка, виготовлення та виробнича перевірка нової компактної конструкції машини для збирання картоплі з оптимальними техніко-економічними показниками при її експлуатації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Проведений аналіз типових конструкцій однорядних картоплекопачів показав, що найбільш поширеними у вітчизняних господарствах є картоплекопачі кидального та просіювального типів.

Копачі є найбільш простими робочими органами для збирання картоплі. Вони переважно є однорядними і виготовляються у вигляді навісного знаряддя до мотоблоків, що є доцільним з економічної точки зору для малих та середніх господарств, оскільки на українському ринку широко представлені мотоблоки вітчизняних і зарубіжних виробників: «Мотор Січ», «Беларус», «Нева», «Салют», «Добриня», «Зірка», «Фаворит», «Кентавр», «Зубр», «Мустанг», «JianDong», «Eurosystems», «Sadko», «Forester», «Kipor», «Oleo-mac», «MeccanicaBenassi», «Lander», «Profi», «Aurora», «FORTE», «AL-KO», «Bertolin» та ін.

Основними операціями копача є: підкопування куща картоплі; порушення зв'язку куща з ґрунтом; виорювання бульб картоплі на поверхню з частковою сепарацією їх від домішок.

Найбільш поширеною є конструкція копача з двовідвальним корпусом та приєднаними до нього прутками (рис.1). Прутки відходять від корпусу радіально (рис.1а) або майже паралельно (рис.1б). Вони утворюють пласку або хвилясту поверхню, завдяки якій домішки ґрунту частково просіюються, а бульби вкладаються на поверхню рядка для подальшого підбирання.

У таких типів копачів прутки під дією ваги домішок, які просіюються через них, з часом деформуються, що знижує якість сепарації. До їх недоліків також належить неможливість регулювання кроку прутків, через що дрібна картопля просіюється разом з домішками. Перевагами роботи такого типу копачів є те, що бульба вкладається безпосередньо на поверхню рядка, а також незначна маса та низький тяговий опір ґрунту.

Одні з найбільш розповсюджених типів копачів вітчизняного виробництва випускаються АТ «Мотор Січ» (рис. 1 в, г). Вони мають просту конструкцію вагою близько 6 кг, адаптовані виробником до агрегування (через адаптери «Мотор Січ» АД-2В та «Мотор Січ» АД-3В чи пристрій універсальний поворотного механізму «Мотор Січ» УУМП-2) з мотоблоком моделі «Мотор Січ» МБ-4,05 з потужністю 4,05 кВт (5,5 к.с.) і забезпечують продуктивність збирання 0,015-0,08 га/год при робочій швидкості 2-4 км/год. У копачі «Мотор Січ» КК-3 (рис. 1 г) прутки зафіксовані по периферії з обох кінців, що зменшує їх деформування під час роботи.

На українському ринку картоплекопачів кидального типу переважають конструкції зарубіжних фірм-виробників. Вітчизняні підприємства також наявні на ринку, але в значно меншій кількості. Такі картоплекопачі є однорядними з розкиданням картоплі вбік по полю перпендикулярно до напрямку їх руху. Вони агрегуються з мотоблоками та тракторами малої потужності, причому привід обертових робочих органів здійснюється від коліс картоплекопача або від ВВП трактора.

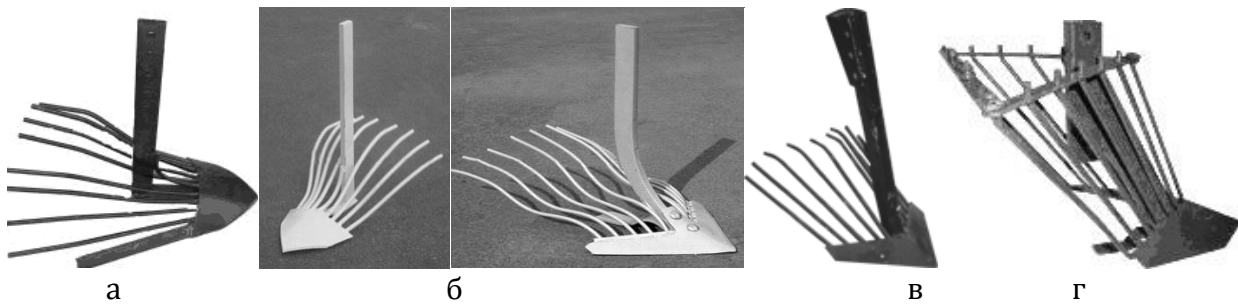

Рис. 1. Конструкції копачів з прутковою поверхнею: а – плоскою; б – хвилястою; виробництва АТ «Мотор Січ»: в – «Мотор Січ» К-1В; г – «Мотор Січ» КК-3

При переміщенні картоплекопача кидального типу леміш (плаский чи загнутий дугою вгору) підрізає ґрунтовий пласт, який у момент сходження з лемеша розбивається і одночасно розкидається по поверхні поля (на відстань до 3-5 м) гребінками ротора, що обертається [2; 6]. Після проходження картоплекопача на полі виникає смуга шириною близько 1,5-3,0 м, на якій розташовується основна маса бульб. Далі картопля збирається вручну робітниками. Недоліком таких картоплекопачів є великі втрати та підвищене пошкодження бульб, особливо при роботі на сухому ґрунті. Серед переваг картоплекопачів кидального типу можна назвати можливість роботи на ґрунтах підвищеної вологості та на ґрунтах з дрібними камінцями [2].

Сучасні копачі та картоплекопачі кидального типу виготовляються переважно однорядними, а як тяговий пристрій, здебільшого використовуються мотоблоки, які є більш економічними у порівнянні з тракторами, оскільки двигуни мотоблоків є менш потужними, проте здатними ефективно здійснювати робочі операції. Крім того, мотоблоки є набагато дешевшими за більш потужні трактори, і відповідно з кожним роком все більша їх кількість реалізується для потреб сільського господарства. Однак повністю задовольнити потреби в механізованій техніці при збиранні врожаю вони не здатні через малу потужність, яка не може забезпечити використання багаторядних копачів та пристроїв і механізмів з великою масою для обробітку угідь.

Картоплекопачі просіювального типу підкопують пласт ґрунту та переміщують його на сепаруючий пристрій, який переважно виконують двох типів: з прутковим елеватором і коливальними грохотами. Іноді зустрічаються кулачкові та вальцеві сепарувальні пристрої.

Такі конструкції як українського, так і закордонного виробництва широко репрезентовані на вітчизняному ринку. Картоплекопачі з грохотним сепаратором агрегатуються з мотоблоками і тракторами. Робочий орган картоплекопача приводиться в рух від ВВП або за допомогою пасової передачі.

Переважна більшість сучасних однорядних картоплекопачів з грохотними механізмами виконують коливальний рух від ексцентрикового приводу. Зазвичай напрямок коливань – уздовж руху картоплекопача, вивантаження бульби для подальшого збирання – такий самий, тобто вздовж рядка.

Вітчизняні однорядні картоплекопачі КУМ-1 та КВГ-400 науково-виробничої компанії «Роста» (рис. 2) є причіпними та агрегатуються з мотоблоками типу «Нева», «Каскад» та іншими аналогічної конструкції. Ними також можливе збирання цибулі, столових буряків, часнику та моркви. Робочі органи виконані у вигляді активного лемеша та грохоту. Глибина підкопування пласту регулюється до 0,2 м.

За даними виробника, КУМ-1 має продуктивність 0,05-0,1 га/год; робочу швидкість 1-2 км/год; масу 55 кг; ширину озоплення 0,36 м; габаритні розміри

910x670x795 мм, а КВГ-400 – продуктивність 0,1-0,15 га/год; робочу швидкість 1-2 км/год; ширину захвату 0,4 м.

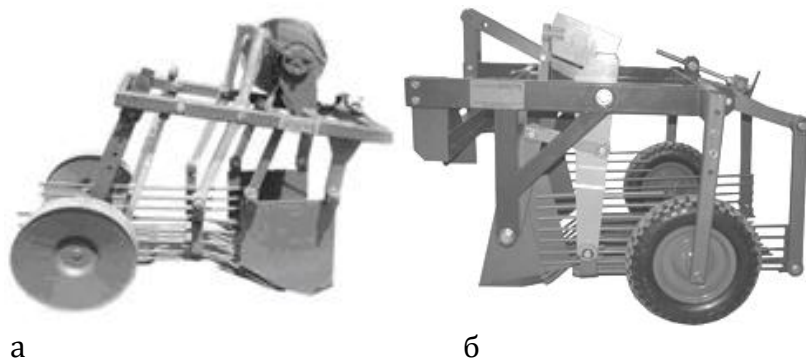

Рис. 2. Картоплекопачі просіювального типу з робочими органами грохотного типу НВК «Роста»: а – КУМ-1 з пасовою передачею; б – КВГ-400 з приводом від ВВП

На українському ринку також застосовують однорядні картоплекопачі просіювального типу з прутковим елеватором вітчизняного та закордонного виробництва (рис. 3).

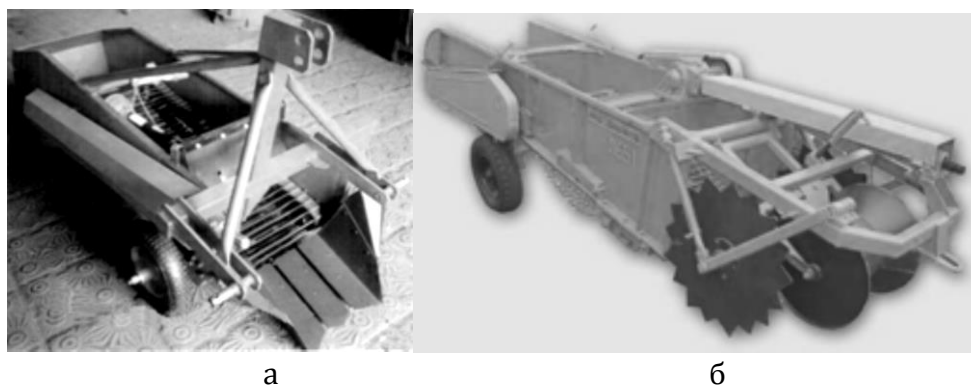

Рис. 3. Картоплекопачі просіювального типу з прутковими елеваторами: а – КОТ-1 «Полісся»; б – Л-651

Картоплекопач навісний однорядний КОТ-1 «Полісся» (рис.3а) приводиться від ВВП трактора. Робоча швидкість 3-6 км/год; продуктивність 0,3-0,4 га/год; ширина міжрядь 0,6-0,9 м; глибина підкопування 0,25 м; маса 235 кг; габарити 2320x1120x1200 мм. Після підрізання пласту трьома розташованими в ряд лемешами (бокові лемеші мають форму, що дозволяє одночасно підрізати ґрунт з боків), він подається на прутковий транспортер, після проходження якого ворох картоплі вкладається на поверхню рядка.

Картоплекопач напівнавісний однорядний Л-651 (рис.3б) білоруської фірми «Лідсільмаш» призначений для роботи на легких і середніх ґрунтах із засміченістю каменями до 9 т/га. Приводиться в дію від ВВП трактора з тяговим зусиллям не менше 0,6 кН. Попереду лемешів встановлений коток, що приминає грудки, а по боках – бічні зубчасті диски для зменшення тягового опору. Сепарація відбувається на 2-ох пруткових транспортерах. Глибина підкопування 0,22 м; ширина міжрядь 0,6м; робоча швидкість 9 км/год; продуктивність 0,45 га/год.

Один із недоліків картоплекопачів з грохотами – вібраційні коливання, що створюються робочими органами під час виконання робочих операцій, які негативно впливають на довговічність вузлів конструкції картоплекопача. Зменшення такого впливу можна досягнути в конструкціях картоплекопачів з прутковим елеватором, тому вони належать до найбільш поширених.

За результатами проведеного аналізу технологій і машин для збирання картоплі, а також поставленої мети досліджень, розроблено та виготовлено малогабаритний картоплезбиральний бункерний комбайн [5-8], конструктивно-технологічна схема якої зображена на рис. 4.

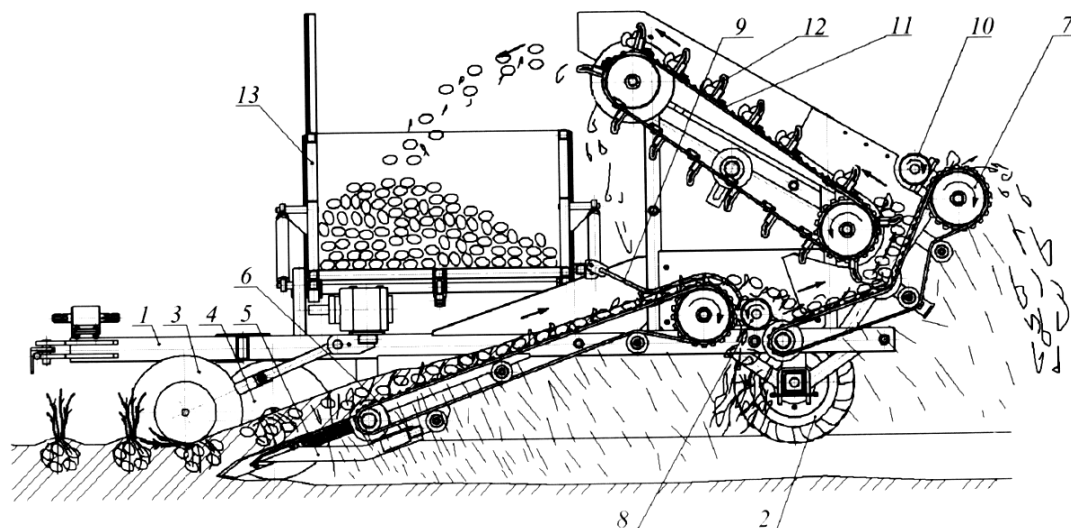

Рис. 4. Конструктивно-технологічна схема картоплезбирального комбайна

Рама 1 приєднується до трактора, має два ходових колеса 2, з яких праве за ходом руху можна переміщувати для налаштування на певну ширину міжрядь. Опорний коток 3 під час роботи копіює поверхню гребенів і утримує на вказаній глибині підкопувальні лемеші 5. Кожен з двох відрізних пласких дисків 4 встановлений на осі з незначним розхилом і кріпиться стійкою до рами. Два дзеркально симетричні підкопувальні лемеші 5 мають трапецієподібну форму і в задній частині обладнані відкидними клапанами. Клапани покращують просівання ґрунту, запобігають заклинюванню та пошкодженню прутків приймального транспортера 6 твердими грудками і камінням. Заглиблення в ґрунт дисків та лемешів регулюється. Бульбоносний шар ґрунту при викопуванні деформується дисками в горизонтальному і вертикальному напрямках та підкопується лемешами, тому на сепарацію надходить скиба ґрунту з попередньо порушеними зв'язками в її структурі.

На приймальний транспортер 6 припадає основна частина функції сепарації вороху – відділення ґрунту та видалення рослинних залишків. При цьому ворох переміщується вгору до приймального вальця 8 та передавального Г-подібного транспортера 7. Шарнірно прикріплені до рами прутки 9 вільним кінцем притискаються до полотна приймального транспортера і слугують для видалення з вороху рослинних залишків.

Приймальний валець 8 (пустотілий циліндр), який обертається назустріч полотну приймального транспортера, виконує кілька функцій: сприяє відриванню бадилля від бульб та очищенню прутків 9; струшує, прокручує, притискає до полотна

приймального транспортера складові вороху та скидає домішки ґрунту, грудки, камінці, бадилля на викопане поле; пом'якшує силу співудару бульб з полотном транспортера. Розташування приймального вальця відносно транспортерів регулюється відповідно до умов збирання.

Передавальний Г-подібний транспортер 7 призначений для інтенсивної сепарації вороху і транспортування бульб із залишками домішок на скребковий завантажувальний транспортер 11. Передня частина передавального транспортера 7 нахилена під кутом, близьким до кута нахилу полотна приймального транспортера 6 та інтенсивно виконує аналогічну сепарацію вороху. Більший кут нахилу задньої частини полотна передавального транспортера дозволяє при очищенні вороху виносити рослинні залишки та вивантажувати їх на викопане поле. При цьому сепарація супроводжується скочуванням бульб у Г-подібний згин транспортера. Для зменшення пошкоджень картоплі поверхня прутків покрита еластичним матеріалом.

Відбійний валець 10 обертається в тому самому напрямку, що і ведучий вал передавального транспортера 7 і призначений для запобігання винесення цим транспортером бульб на викопане поле.

Завантажувальний транспортер 11 шкребками 12 захоплює бульби з вигину передавального транспортера 7 та транспортує їх для завантаження у бункер 13. Ведений барабан завантажувального транспортера встановлений вище бункера із щільною відносно нього. Завдяки такому розміщенню картопля з транспортера потрапляє у бункер, а рослинні залишки – у щілину перед бункером, далі – на транспортер 6 чи викопане поле.

Бункер-накопичувач 13 виконано у вигляді короба, права стінка якого відкидається за допомогою гідроциліндра. Конструкцією машини передбачено бокове вивантаження зібраної в бункер картоплі за принципом роботи самоскида – гідроциліндри відкривають праву стінку та нахиляють дно. Машина споряджена бункером порівняно невеликої місткості (750 кг) з відкидною бічною стінкою, що забезпечує незначні габаритні розміри машини (а отже добру маневровість), незначне ущільнення ґрунту при роботі, обережне висипання картоплі з малої висоти на поле.

Загальний вигляд картоплезбирального комбайна зображено на рис. 5.

Бокове висипання бульб з бункера комбайна виконується з правого боку на поверхню поля у бурт або у місткість, після чого можна проводити додаткове перебирання та сортування.

Основні технічні характеристики картоплезбиральної машини є наступними: тип – однорядна напівпричіпна; агрегатування з тракторами з тяговим зусиллям 0,6 – 1,4 кН; габаритні розміри: довжина – 4035 мм; ширина – 1875 мм; висота – 1930 мм; маса – 1350 кг; місткість бункера – 0,75 т; ширина міжрядь – 500-700 мм; робоча швидкість – 5,0 км/год; транспортна швидкість – 20 км/год; продуктивність 0,2 га/год; глибина підкопування картоплі – 250 мм.

На основі проведених польових випробувань встановлено, що показники якості виконання технологічного процесу машиною відповідають агротехнічним вимогам.

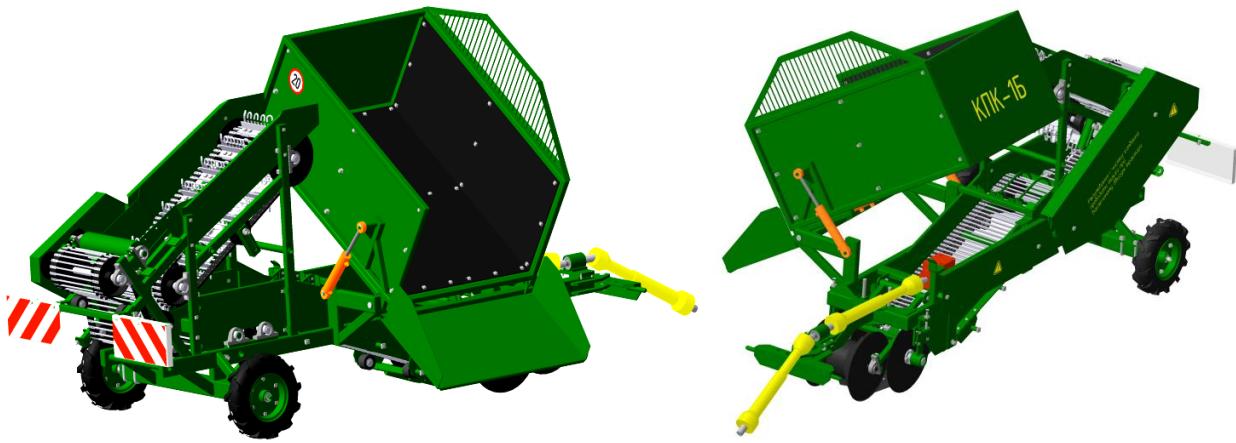

Рис. 5. Загальний вигляд картоплезбирального комбайна КПК-1 та його робота в польових умовах

Висновки та перспективи подальших розвідок

Для технічного забезпечення українських присадибних та фермерських господарств, які на сьогодні є основними національними виробниками картоплі (валова частка складає близько 95 % від виробленої картоплі в Україні), актуальним є завдання розробки, виробництва та впровадження картоплезбирального комбайна, прийняттого для цього сектору господарств за технічними, виробничими та економічними показниками. Розроблений малогабаритний картоплезбиральний комбайн КПК-1 з двоярусною системою сепарації зорієнтований передусім на вітчизняні виробничі вимоги. Проведена відповідно до цих вимог перевірка показників роботи комбайна (рис. 5) показала їх відповідність агротехнічним вимогам.

Список літератури

1. Борычев, С. Н. Машинные технологи уборки картофеля с использованием совершенствованных копателей, копателей-погрузчиков, и комбайнов: автореф. дисс. на соискание научн. степени д-ра техн. наук: спец. 05.20.01 – „Технологии и средства механизации сельского хозяйства” / С. Н. Борычев. – Рязань, 2008.
2. Войтюк, Д. Г. Сільськогосподарські машини: підручник / Д. Г. Войтюк, Г. Р. Гаврилюк. – К.: Каравела, 2004. – 552 с.

3. Зубков, В. Е. Совершенствование процесса сепарации корнеклубнеплодов: автореф. дисс. на соискание научн. степени д-ра техн. наук: спец. 05.20.01 – „Технологии и средства механизации сельского хозяйства” / В. Е. Зубков. – Воронеж, 2010.
4. Напрямки вдосконалення бурякозбиральної техніки / Р. Б. Гевко, І. Г. Ткаченко, С. В. Синій та ін. – Луцьк: ЛДТУ, 1999. – 168 с.
5. Синій, С. В. Новий малогабаритний комбайн для збирання картоплі [Текст] / С. В. Синій, Р. Б. Гевко, В. М. Осуховський // Вісник Інженерної академії України – Київ: 2012. – Вип. 3-4. – С. 72-76. – (Напрямок: Інженерні проблеми агропромислового комплексу).
6. Патент № 72987 Україна, МПК А01D 33/08. Картоплезбиральний комбайн / Синій С. В., Осуховський В. М., Гевко Р. Б., Вознюк С. В.; заявник і власник Тернопільський національний економічний університет. – заявка № u201200728; заявл. 24.01.2012; опубл. 10.09.2012, Бюл. № 17.
7. Патент № 72990 Україна, МПК А01D 33/08. Картоплезбиральна машина / Синій С. В., Гевко Р. Б., Вознюк С. В., Осуховський В. М.; заявник і власник Тернопільський національний економічний університет. – заявка № u201200761; заявл. 25.01.2012; опубл. 10.09.2012, Бюл. № 17.
8. Патент № 77366 Україна, МПК А01D 33/08. Спосіб очищення коренебульбоплодів / Гевко Р. Б., Синій С. В., Вознюк С. В., Варголяк М. Я.; заявник і власник Тернопільський національний економічний університет. – заявка № u201209481; заявл. 03.08.2012; опубл. 11.02.2013, Бюл. № 3.
9. Гевко Р. Б., Ткаченко І. Г., Павх І. Г. Система машин і механізмів АПК: посібник.- Тернопіль, 2002.- 264 с.
10. Рейнгарт, Э. С. Унифицированные картофелеуборочные машины нового поколения [Електронний ресурс] / Э. С. Рейнгарт, А. А. Сорокин, А. Г. Пономарев // Тракторы и сельскохозяйственные машины, 2006. – № 10. – Режим доступу: <http://www.avtomash.ru/gur/2006/20061003.htm>.
11. XXII Міжнародна агропромислова виставка “АГРО-2010” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroexpo.org.ua>.
12. Grimme.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.grimme.de>.

References

1. Borychev, S. N. (2008). *Mashinnye tekhnologii uborki kartofelya s ispol'zovaniem sovershenstvovannykh kopateley, kopateley-pohruzhykov, i kombaynov. Extended abstract of PhD dissertation. Ryazan'*. (in Russian)
2. Voytyuk, D. H. & Havrylyuk, H. R. (2004). *Sil's'kohospodars'ki mashyny*. Kiev: Karavela. (in Ukrainian)
3. Zubkov, V. E. (2010). *Sovershenstvovanye protsessy separatsyy korneklubneplodov. Extended abstract of PhD dissertation. Voronezh, 2010*. (in Russian)
4. Hevko, R. B., Tkachenko, I. H., Syniy, S. V. (1999). *Napryamky vdoskonalennya buryakozbyral'noyi tekhniki*. Luts'k: LDTU. (in Ukrainian)
5. Syniy, S. V., Hevko, R. B., & Osukhovs'kyu, V. M. (2012). *Novyy malohabarytnyy kombayn dlya zbyrannya kartopli. Visnyk Inzhenernoyi akademiyi Ukrayiny*, 3-4, 72-76. (in Ukrainian)
6. *Patent # 72987 Ukrayina, MPK A01D 33/08. Kartoplezbyral'nyy kombayn / Syniy S. V., Osukhovs'kyu V. M., Hevko R. B., Voznyuk S. V.; zayavnyk i vlasnyk Ternopil's'kyu natsional'nyy ekonomichnyy universytet. – zayavka # u201200728; zayavl. 24.01.2012; opubl. 10.09.2012, Byul. # 17*. (in Ukrainian)

-
7. Patent # 72990 Ukrayina, MPK A01D 33/08. Kartoplezbyral'na mashyna / Syniy S. V., Hevko R. B., Voznyuk S. V., Osukhovs'kyi V. M.; zayavnyk i vlasnyk Ternopil's'kyi natsional'nyy ekonomichnyy universytet. – zayavka # u201200761; zayavl. 25.01.2012; opubl. 10.09.2012, Byul. # 17. (in Ukrainian)
 8. Hevko, R. B., Syniy, S. V., Voznyuk, S. V., Varholyak, M. Ya. (2013). Patent # 77366 Ukrayina, MPK A01D 33/08. Sposib ochyshchennya korenebul'boplodiv. # u201209481; zayavl. 03.08.2012; opubl. 11.02.2013, Byul. # 3. (in Ukrainian)
 9. Hevko R. B., Tkachenko I. H., Pavkh I. H. (2002). Systema mashyn i mekhanizmiv APK. Ternopil'. (in Ukrainian)
 10. Reynhart, Ye. S., Sorokyn, A. A. & Ponomarev, A. H. (2006). Unifitsyrovannye kartofeleuborochnye mashyny novoho pokoleniya. *Traktory i sel'skokhozyaistvennyye mashyny*, 10. Retrieved from: <http://www.avtomash.ru/gur/2006/20061003.htm>. (in Russian)
 11. XXII Mizhnarodna ahropromyslova vystavka "AHRO-2010". (2010). Retrieved from: <http://www.agroexpo.org.ua>. (in Ukrainian)
 12. Grimme. (). Retrieved from: <http://www.grimme.de>.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2016 р.

І. Ю. ГРИШОВА

доктор економічних наук,
головний науковий співробітник,
сектор економічних проблем законотворення відділу комплексних проблем
державотворення,
Інститут законодавства Верховної Ради України

Ю. М. КОНЮХОВ

здобувач,
Науково-дослідний центр ЗСУ

**ОЦІНКА МІГРАЦІЙНИХ ПОТОКІВ ЯК ФАКТОРУ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ**

Гришова, І. Ю. Оцінка міграційних потоків як фактору трансформації соціально-економічної сфери [Текст] / І. Ю. Гришова, Ю. М. Конюхов // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 50-58. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Зростання міграційних потоків населення неминуче впливає на трансформацію соціально-економічного середовища та може привести до соціальної напруги і конфліктів на окремих територіях.

Метою статті є проаналіз міграційних потоків Одеського регіону з метою запобігання соціально-економічним конфліктам та визначення вплив їх руху на функціонування та сучасні трансформації ринку праці.

У статті розглянуто явище міграції населення, визначено причини переміщення населення. Одним з найбільш значних факторів є вплив стану ринку праці. Дослідження слід провести в напрямку кластеризації регіонів України, що допоможе виявити залежність між станом ринку праці в кластері та міграцією.

Ключові слова: міграція; переміщення; показники; фактори; кластерний аналіз; ринок праці.

I. Y. GRYSHOVA

Doctor of Sciences (Economics),
Chief Researcher,
Sector of Economic Problems of Lawmaking
Department of Complex Problems of State,
Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine

Y. M. KONYUKHOV

PhD Student,
Research Center of the Armed Forces

EVALUATION OF MIGRATION FLOWS AS A FACTOR OF TRANSFORMATION OF SOCIAL AND ECONOMIC SPHERE

Abstract

The growth of population migration flows inevitably affects the transformation of the social and economic environment and can lead to social tension and conflict in some areas.

The article aims to analyse the Odessa region migration flows in order to prevent social and economic conflicts. The authors have made an attempt to determine the impact of these flows on traffic operation and transformation of the modern labor market.

The article considers the phenomenon of migration. The causes of population displacement are determined. The impact of the labor market is considered to be One of the most important factors. The authors have grounded the necessity of research concerning regions clustering of Ukraine. Such investigation can help identify the relationship between the labor market and migration in the cluster.

Keywords: *migration; moving; indexes; factors; cluster analysis; labor market.*

JEL classification: F22

Вступ

В умовах воєнних дій на сході нашої країни збільшилися міграційні потоки населення, що неминуче впливає на трансформацію соціально-економічного середовища та може привести до соціальної напруги і конфліктів на окремих територіях. Під вплив руху міграційних потоків підпадають процеси формування ринку праці та нарощення людського капіталу, саме тому необхідною умовою соціально-економічного захисту розвитку територій є вивчення, всебічний аналіз та оцінка впливу міграційних потоків у сучасних умовах на розвиток національної економіки країни, активізація захисних механізмів соціально-відповідального бізнесу та державного регулювання та керованості міграційних процесів.

Проблемами формування людського капіталу цікавились відомі вчені: Гришова І. Ю., Красноручський О. О., Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Митяй О. В., Наумов О. Б., Панюк Т. П., Пасхавер Б. Й., Саблук П. Т., Сафонов В. В., Стоянова-Коваль С. С., Шабатура Т. С., Язлюк Б. О. [1-15].

Мета статті

Мета статті – проаналізувати міграційні потоки Одеського регіону з метою запобігання соціально-економічним конфліктам та визначити вплив їх руху на функціонування та сучасні трансформації ринку праці.

ISSN 2415-8453. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2016. Volume 1. № 1.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасних умовах розвитку національної економіки міграцію трудових ресурсів визначають як мобільність (лат. *mobilis*) або рухливість, вона ж – рух, переміщення, переселення, перерозподіл. Сьогодні існує близько сотні різних визначень міграції, що пояснюється багатогранністю та складністю цього поняття, яке може використовуватися в різних контекстах: економічному, юридичному, культурному, соціальному та ін. Таке розмаїття тлумачень викликало нагальну необхідність у їх науковому роз'ясненні. Значний внесок у вивчення сучасних міграційних потоків трудового персоналу країни зробили відомі вчені, що дозволяє всі визначення міграції населення розподілити на три групи, прийнявши як класифікаційну ознаку сутнісний момент [1-4].

До першої групи (кінець ХХ століття) належать визначення, що змішують різні види руху населення, зокрема, міграційний та соціальний. Тут до міграції відносять галузевий, територіальний, професійний і соціальний рух. Сучасні економісти визначають міграцію як будь-яке переміщення незалежно від зміни місця в географічному просторі [3]. В окремих роботах зроблено спробу визначити міграцію як будь-яку форму соціального руху, при цьому територіальна міграція є лише одним із видів міграції населення. До неї належить міжгалузєва і внутрішньогалузєва міграція, які можна назвати виробничою міграцією. Дослідник вважає, що доцільно відокремити освітню та професійну міграції. Далі він зауважує, що «до міграції населення в широкому сенсі слова слід відносити всі види руху населення, що мають суспільну значимість» [4].

На думку інших фахівців, цей підхід полягає в тому, що всі визначення, у яких міграція прирівнюється до різних видів руху, по суті змішують територіальний і соціальний рух, тут відбувається ототожнення різних явищ: переміщення людей територією і переміщення людей освітніми групами, професіями, галузями, підприємствами і т.д. Усе це є переміщенням, але вони мають різний характер та результат у процесі запобігання соціальним конфліктам [1].

До другої групи, найбільш поширеної і визнаної нині більшістю, належать ті визначення міграції, які містять лише територіальні переміщення населення. Відомий український науковець розглядає міграцію як територіальний рух населення, на відміну від природного чи соціального. Проте і в межах підходів, за яких міграція визначається як винятково територіальні переміщення, вона виокремлює кілька груп залежно від масштабу підходу, від найзагальнішого до максимально звуженого [5].

Міграцію населення можна розглядати в «широкому» сенсі слова як сукупність будь-яких переміщень людей у просторі і в більш «вузькому» значенні слова як сукупність переселень людей, пов'язаних зі зміною ними місця проживання на відносно тривалий термін. Міграція населення у «вузькому» сенсі слова – це безповоротна форма руху населення (переселення) між поселеннями, а в широкому – переселення, маятникова та сезонна міграція [7].

Існує науковий підхід, що розглядає три можливих підходи до зарахування до міграції різних видів територіального руху населення. По-перше, під міграцією розуміється все різноманіття просторового руху населення, незалежно від його характеру і цілей. Сюди відносять переїзди з одних населених пунктів в інші, щоденні поїздки на роботу або навчання за межі населених місць, прибуття в той чи інший район на тимчасові, в тому числі і сезонні, роботи, поїздки у відрядження, відпустку та інші переміщення. Більшість дослідників усувають з міграції ті просторові переміщення, які здійснюються в межах одного і того ж населеного пункту. По-друге,

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2016 рік. Том 1. № 1.

до міграції зараховують такі просторові переміщення, які здійснюються між населеними пунктами, які ведуть до постійної або тимчасової зміни місця проживання, а також є регулярним двостороннім рухом між місцем проживання і сферою праці або навчання. Не враховуються епізодичні ділові та рекреаційні поїздки з одних населених місць в інші. Нарешті, до міграції відносять такий процес просторового руху населення, який насамкінець веде до його територіального перерозподілу. У цьому випадку віднесення просторового переміщення до міграції визначається фактичним переселенням з однієї місцевості в іншу і в окремих країнах формальною реєстрацією у новому місці проживання. [1]

Залежно від одного з трьох підходів або їх комбінації можна до міграції віднести будь-який набір видів територіального переміщення населення. Не випадково у фаховій літературі можна зустріти протилежні точки зору. До міграції відносять зміну місць проживання і маятникову міграцію [8], у той час, як маятникову міграцію потрібно вилучити, позаяк вона є лише особливою формою розселення.

Більшість дослідників спираються, однак, на другий підхід, відповідно до якого до міграції відносять три види територіального переміщення населення, але якщо виходити з першого підходу до визначення міграції, то можна виокремити не три, а чотири основних види просторового руху населення. До них належать епізодична, маятникова, сезонна і постійна міграції. Звичайно, найбільш суперечливим виглядає зараховувати до територіальних переміщень населення такий їх вид, як епізодичні поїздки.

До третьої групи належать визначення, які не розмежовують такі різні поняття, як переміщення і мобільність. Визначення сутності міграції населення має виходити з двох тлумачень, одне з яких розглядає міграцію як форму географічної мобільності. Трохи пізніше в науковій літературі повторюється це визначення, де міграцію називають формою мобільності населення [10]. Під міграційною рухливістю розуміють міграцію в широкому сенсі цього слова, а у вузькому сенсі – тільки переселення. Переселення – це територіальна рухливість населення, тобто сукупні характеристики пересувань будь-якого виду між поселеннями. Аналогічну позицію займає автор, який розглядає міграцію як частину міграційної рухливості [13]. Визначають міграцію як географічну рухливість, тобто переміщення з одних населених місць в інші та міграція населення є приватною формою мобільності [15]. Водночас терміни «мобільність» (рухливість) і «переміщення» не синоніми. І не випадково зустрічаються, принаймні, чотири різних тлумачення терміна «міграційна рухливість». Мобільність розглядається як загальне поняття різних видів переміщення. Вона – синонім переселення. Слово «мобільність», на нашу думку, позначає радше потенційну здатність або готовність індивіда до дії, ніж саму дію.

Безперечно, мобільність та міграцію необхідно вважати різними поняттями. Під міграцією населення дослідники розуміють територіальне переміщення, а під мобільністю (рухливістю) – здатність до міграції, тобто потенційну міграційну активність. Міграція населення – це не мобільність, а фактичне переміщення, мобільність – це не переміщення, а готовність до нього. Міграція у «вузькому» сенсі є закінченим видом територіального переміщення, що завершується зміною постійного місця проживання, тобто в буквальному сенсі слова означає переселення. Переміщення територіальне – більш «широке» тлумачення міграції. Міграція в широкому значенні становить територіальне переміщення, що відбувається між різними населеними пунктами однієї або кількох адміністративно-територіальних одиниць, незалежно від тривалості, регулярності і цільової спрямованості [1, с.8].

Поняття «міграція» та «ринок праці» нерозривно пов'язані між собою, переважна більшість людей, які вирішують покинути країну, мають на меті покращення свого матеріального стану. Саме тому мігрант, з одного боку, перестає претендувати на робоче місце у своїй країні, з іншого – з'являється на ринку праці в країні призначення. Звісно існує й така категорія мігрантів, які ведуть маргінальний спосіб життя, але більшість країн світу ведуть з ними боротьбу та будь-якими способами бажають депортувати їх зі своєї території.

Міграційні процеси у світі неможливо повністю спинити тому, що в країнах з розвинутою економікою існують роботи, які згодні виконувати іноземні мігранти за значно нижчу заробітну плату, аніж місцеве населення. Тому одним з основних завдань, яке стоїть перед переважною більшістю країн світу, зокрема і Україною, – це вивчення міграційних процесів та їх контроль як на регіональному, так і на державному рівнях.

Ситуація, яка складається на ринку праці, відображає соціально-економічне становище країни. Саме тому нижче буде розглянуто основні показники, які характеризують ринок праці в Україні загалом та в Одеській області зокрема.

За даними Держкомстату, в Україні [1] у 2014 р. порівняно з 2013 р. кількість економічно активного населення у віці 15-70 років зменшилася з 21 980,5 до 19 920,9 тис. осіб, тобто більше ніж на 2 млн. Поряд із цим, рівень економічної активності в цьому періоді знизився з 65,0 % до 62,4 % (рис. 1).

Зайняте населення у віці 15-70 років та рівень зайнятості у 2001-2014 рр.

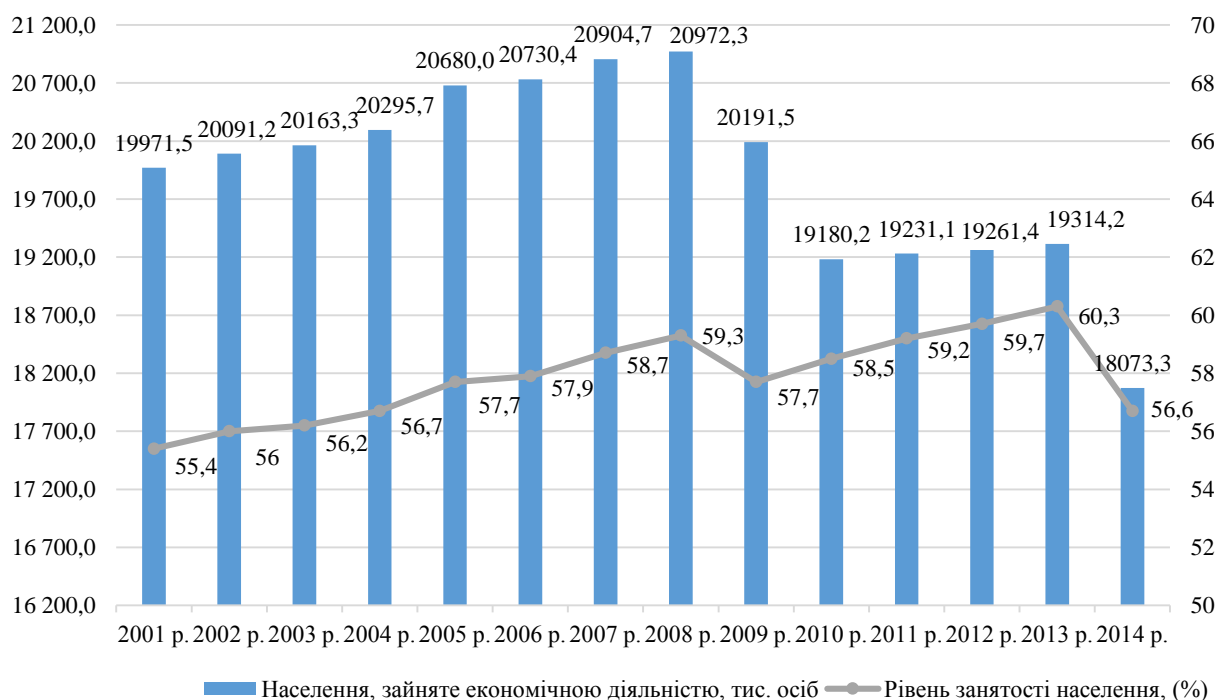

Рис. 1. Зайнятість населення у 2001-2014 рр.*

*За даними Держкомстату України

За інформацією Держкомстату України [1] кількість зайнятих з 2000 р. по 2008 р. збільшувалася, але, починаючи з 2009 р., поступово чисельність зайнятих зменшується, що було викликано світовою економічною кризою та цілою низкою потрясінь

всередині країни у наступні роки. У 2014 р. порівняно з 2013 р. загалом у країні кількість зайнятих скоротилася на 1,2 млн. У тому числі у 2014 р. рівень зайнятості складав 56,6 %, тобто опустився нижче рівня кризового 2009 р., який складав 57,7 %. Така ситуація пояснюється бойовими діями всередині країни, припиненням функціонування значної кількості підприємств, нестабільністю економіки, що веде до звуження попиту на робочу силу. У 2014 р. порівняно з 2013 р. зменшення кількості зайнятих відбулося в кожному регіоні країни. Найбільшого скорочення кількості зайнятих зазнали Луганська (134,1 тис. чол.) та Донецька області (215,7 тис. чол.)

Одним з найскладніших показників ринку праці в економіці країни є безробіття. Ця проблема є дуже гострою не тільки в Україні, а й і в багатьох інших країнах світу, але актуальною задачею є не повна його ліквідація, а зниження безробіття до природного рівня, тобто від 2 до 5 %. Повна зайнятість становить цілковиту відповідність між попитом та пропозицією на робочу силу, у цьому випадку кожен працівник повинен бути забезпечений роботою, незважаючи на його бажання. Такий підхід був характерним для планової економіки, він був обумовлений тим, що економіка розвивалася інтенсивним шляхом, а також за відмову від зайнятості була передбачена відповідальність. У сучасних ринкових умовах така ситуація є неможливою тому, що зайнятість є добровільною, після звільнення з роботи або після закінчення навчання зазвичай проходить деякий час до того моменту, коли людина знайде нове місце роботи, скорочується кількість функціонуючих підприємств, збільшується навантаження на одне робоче місце, яке складає 12 осіб на перше півріччя 2015 р. за даними Державної служби статистики України та ін. [1]. Нині не існує єдиної загальноприйнятої норми рівня безробіття через те, що в різних країнах через дію різноманітних факторів складається свій природний рівень цього показника. У нашому дослідженні розглядається наступний поділ значень рівня безробіття: до 7 % – прийнятний, від 7 до 10 % – критичний, від 10 до 13 % – незадовільний, від 13 до 17 % – масовий рівень безробіття, який переважно можна спостерігати при циклічному спаді в економіці, така ситуація потребує нагальних дій з боку держави для стабілізації стану ринку праці.

Для виявлення динаміки безробіття в регіонах України було здійснено порівняння рівнів цього показника у 2002 р. та 2014 р. У 2002 р. рівень безробіття загалом в Україні складав 10,1 % та до 2008 р. поступово знижувався до 6,4 %, але одним з наслідків міжнародної кризи було збільшення рівня безробіття у 2009 р. до 8,8 %, у наступні роки спостерігалось зниження безробіття до 7,2 % у 2013 р. Неприятливі умови всередині України, економічна рецесія та воєнні дії на сході країни призвели до збільшення рівня безробіття у 2014 р., яке складало 9,3 %. На жаль, українська офіційна статистика не володіє повною інформацією щодо цього показника через неможливість отримати повної інформації на окупованих територіях країни, тому реальний рівень безробіття з великою вірогідністю є вищим за зазначений (додаток 7).

У 2002 р. рівень безробіття нижчим за 7 % був тільки у двох областях України. У Полтавській області він складав 6,7 %, цьому сприяла в тому числі Державна служба зайнятості регіону, яка була масштабним організатором сезонних та громадських робіт для населення. Але такий низький рівень безробіття порівняно з іншими регіонами країни був тимчасовим, вже у 2003 р. він складав 8,3 %. У 2002 р. порівняно з 2003 р. було перероблено більше нафти, вироблено дизельного палива та топкового мазуту, були більшими обсяги продукції підприємств з виробництва неметалевих мінеральних виробів, та валової сільськогосподарської продукції [2]. Місто Київ є столицею України, тому має найнижчий рівень безробіття в досліджуваному періоді. У 2014р. Одеська область мала такий самий рівень безробіття, як і м. Київ, який складав 6,7 %. За даними

Одеського обласного центру зайнятості, у 2014 р. кількість безробітних в Одеській області складала 16 998 осіб, у 2013р. – 14 241 осіб. У місті Одеса кількість незайнятих громадян зі статусом безробітного складала 3 300 осіб, у 2013 р. – 2446 осіб.

У 2014 р. зросла кількість регіонів, де можна було спостерігати рівень безробіття 7-10 % – з 7 областей до 13, порівняно з 2002 р. Цей список покинули Донецька, Одеська та Вінницька області. Причинами зростання рівня безробіття на Донеччині стали воєнні дії на цих територіях, як наслідок сформувалися потужні міграційні потоки, які мають своє спрямування у інші регіони країни, а також значна кількість підприємств припинили свою діяльність. У 2014р. до вищезазначеної групи потрапили: Київська, Миколаївська, Сумська, Харківська, Херсонська області та чотири області Західної України: Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Хмельницька.

Демографічна ситуація в країні обумовлюється народжуваністю, смертністю та міграцією. Однією з найголовніших проблем останніми десятиліттями є скорочення народжуваності, це пов'язано з тим, що внаслідок глобалізаційних процесів у українців змінюються ціннісні орієнтації, а також ставлення до шлюбу та народження дітей, такі тенденції прийшли з країн Європи. З іншого боку, падіння рівня життя змушує жінку відмовитися від народження дитини, тим більше другої або третьої, а, як відомо, для простого відтворення населення жінка повинна народити дві дитини. Виплата матеріальної допомоги жінкам змінила ситуацію на краще на чотири роки, але, починаючи з 2013 р. і дотепер, кількість народжених почала знову скорочуватися. З великою ймовірністю можна сказати, що напружена політична та економічна ситуація, яка панує сьогодні в країні, може тільки загострити цю проблему. Водночас велике занепокоєння викликає високий рівень смертності, особливо у працездатному віці. За даними статистики, ймовірність померти в працездатному віці для українських чоловіків в 1,5 рази вища, ніж для європейських [4].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Міграція населення – це досить складне та неоднозначне явище, яке залежить від цілого переліку чинників та має поліфакторний вплив на велику кількість показників, тому її аналіз виявляється досить непростим. Існує досить багато причин, за якими людина може стати мігрантом: наявність родинних зв'язків в іншій країні або регіоні, сприяння міграції місцевою владою або її обмеження, напружене політичне становище, природно-кліматичні умови та ін. Але, на нашу думку, одним з найбільш значних є вплив стану ринку праці. Так великий регіон з розвинутою промисловістю буде більш привабливий для мігранта, який зможе легше знайти роботу, аніж праценадлишковий регіон з нижчою середньою зарплатою. Але неможливо не зазначити, що значний вплив на рівень міграції мають загострення політичної ситуації та бойові дії в Україні, тому мешканці областей, у яких безпосередньо відбуваються ці події, покидають свої домівки, вирушаючи у більш безпечні регіони. Сьогодні Україна має у своєму складі 24 області, кожна з яких характеризується різною кількістю населення та соціально-економічними показниками: ВВП, промисловості, інвестицій, ринку праці, демографічної ситуації та соціальної сфери. Та області, які знаходяться географічно поряд, можуть мати великий розрив у соціально-економічному розвитку. Тому, як напрям подальших досліджень, на нашу думку, необхідно провести кластеризацію регіонів України, що допоможе виявити залежність між станом ринку праці в кластері та міграцією. Кластерний аналіз зарекомендував себе як надійний метод класифікації та типології об'єктів у тому випадку, коли необхідно проаналізувати велику кількість показників.

Розробка конкретних рекомендацій щодо подолання міграційних проблем повинна бути спрямована не на регіони-сусіди або загалом на Південь чи Захід країни, а на області, об'єднані в одному кластері за показниками, які досліджуються. Тому вважаємо, що необхідно зробити кластеризацію регіонів України, використовуючи низку показників, які характеризують ринок праці. У результаті будуть виявлені однорідні групи для подальшого аналізу.

Список літератури

1. Гришова, І. Ю. Сучасне формування системи управління персоналом як конкурентоздатність національної економіки / І. Ю. Гришова // Економічний форум. – 2016. – №1. – С. 340-347.
2. Гришова, І. Ю. Социально-экономическое развитие предприятий в контексте решения экономических конфликтов / И. Ю. Гришова, Л. Е. Лебедь // Актуальные проблемы экономики и управления, 2015. – №2. – С. 33-37.
3. Гришова, І. Ю. Соціальна відповідальність бізнесу як чинник соціально-економічного розвитку / І. Ю. Гришова, М. Ю. Щербата, В. В. Гришов // Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. – № 3 (3). – С.17-28.
4. Красноручський, О. О. Методичний підхід до оцінки ступеня реалізації економічних інтересів суб'єктів ринку сільськогосподарської продукції / О. О. Красноручський // Вісник СНАУ. Сер. «Економіка і менеджмент». — № 6/1 (41). — 2010. — С. 52-60.
5. Красноручський, О. О. Імперативи розвитку аграрного сектору вітчизняної економіки в контексті трансформаційних процесів / О. О. Красноручський // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. — № 149. — 2014. — С. 16-23.
6. Панюк, Т. П. Минимизация экономических конфликтов в процессе социально-экономического развития перерабатывающих предприятий. / Т. П. Панюк // Актуальные проблемы экономики и управления : научный журнал / Санкт-Петербургский государственный университет аэрокосмического приборостроения, 2015. – Выпуск 4(8) / 2015 – С. 44-48.
7. Панюк, Т. П. Значення соціальної відповідальності бізнесу в управлінні персоналом переробних підприємств. / Т. П. Панюк // Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. – № 3 (3). – С. 120-125.
8. Шабатура, Т. С. Соціальні інвестиції як інструмент реалізації соціально-орієнтованого бізнесу / І. Ю. Гришова, Т. С. Шабатура // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Економіка і менеджмент". Випуск 4, 2014. – С.183-187.
9. Гнат'єва, Т. М. Соціальна відповідальність бізнесу як інструмент ефективності корпоративної стратегії/ Т. М. Гнат'єва // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – Чернігів. – 2014. – №2(74). – С.35-45.
10. Massey, Douglass S., Arango, J., Hugo, G., Kouaci, A., Pellegrino, A., Taylor, J.E. 1993. "Theories of international migration: a review and appraisal," *Population and Development Review* 19 (3): 431-466.

References

1. Hryshova, I. Yu. (2016). Suchasne formuvannya systemy upravlinnya personalom yak konkurentozdatnist' natsional'noyi ekonomiky. *Ekonomichnyy forum*, 1, 340-347. (in Ukrainian)

-
2. Hryshova, Y. Yu. & Lebed', L. E. (2015). Sotsyal'no-ekonomicheskoe razvitie predpriyatiy v kontekste resheniya ekonomicheskikh konfliktov. *Aktual'nye problemy ekonomiki i upravleniya*, 2, 33-37. (in Russian)
 3. Hryshova, I. Yu., Shcherbata, M. Yu., & Hryshov, V. V. (2015). Sotsial'na vidpovidal'nist' biznesu yak chynnyk sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya*, 3 (3), 17-28. (in Ukrainian)
 4. Krasnoruts'kyi, O. O. (2010). Metodychnyy pidkhyd do otsinky stupenya realizatsiyi ekonomichnykh interesiv sub'yektiv rynku sil's'kohospodars'koyi produktsiyi. *Visnyk SNAU*, 6/1 (41), 52-60. (in Ukrainian)
 5. Krasnoruts'kyi, O. O. (2014). Imperatyvy rozvytku ahrarynoho sektoru vitchyznyanoi ekonomiky v konteksti transformatsiynykh protsesiv. *Visnyk KhNTUS-H: Ekonomichni nauky*, 149, 16-23. (in Ukrainian)
 6. Panyuk, T. P. (2015). Minimizatsiya ekonomicheskikh konfliktov v protsesse sotsyal'no-ekonomicheskoho razvitiya pererabatyvayushchikh predpriyatiy. *Aktual'nye problemy ekonomiki i upravleniya*, 4(8), 44-48. (in Russian)
 7. Panyuk, T. P. (2015). Znachennya sotsial'noyi vidpovidal'nosti biznesu v upravlinni personalom pererobnykh pidpryyemstv. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya*, 3 (3), 120-125. (in Ukrainian)
 8. Shabatura, T. S. & Hryshova, I. Yu. (2014). Sotsial'ni investytsiyi yak instrument realizatsiyi sotsial'no-oriyentovanoho biznesu. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarynoho universytetu*, 4, 183-187. (in Ukrainian)
 9. Hnat'yeva, T. M. (2014). Sotsial'na vidpovidal'nist' biznesu yak instrument efektyvnosti korporatyvnoyi stratehiyi. *Visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu*, 2(74), 35-45. (in Ukrainian)
 10. Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaci, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: a review and appraisal. *Population and Development Review*, 19 (3), 431-466.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2016 р.

І. Ю. ГРИШОВА

доктор економічних наук,
головний науковий співробітник,
сектор економічних проблем законотворення відділу комплексних проблем
державотворення,
Інститут законодавства Верховної Ради України

М. В. ОДРЕХІВСЬКИЙ

доктор економічних наук,
професор,
Національний університет «Львівська політехніка»

В. В. САФОНОВ

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ПОБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ**

Гришова, І. Ю. Соціально-економічні передумови та методологічні аспекти побудови національної рекреаційної інноваційної системи [Текст] / І. Ю. Гришова, М. В. Одрехівський, В. В. Сафонов // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 59-67. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті проаналізовано соціально-економічні передумови та методологічні аспекти побудови національної рекреаційної інноваційної системи. Обґрунтовано функціональну модель інноваційного процесу. Розглянуто основні мережі рекреаційних інноваційних підприємств на зразок рекропарків, рекрополісів та курортполісів.

Ключові слова: *інноваційна система; інноваційний процес; функціональна модель; методологія; система охорони здоров'я.*

I. Y. GRYSHOVA

Doctor of Sciences (Economics),
Chief Researcher,
Sector of Economic Problems of Lawmaking,
Department of Complex Problems of State,
Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine

M. V. ODREHIVSKYY

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
National University "Lviv Polytechnic"

V. V. SAFONOV

**SOCIAL AND ECONOMIC PREREQUISITES
AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF ESTABLISHMENT
OF THE NATIONAL RECREATION INNOVATION SYSTEM**

Abstract

The paper studies social and economic prerequisites. The methodological aspects of establishment of the National Recreation Innovation System are analysed in the article. The functional model of the innovation process is founded by the authors. The main networks of recreation innovation enterprises such as recreation parks, recreation sites and resort complexes are considered in this research.

Keywords: *innovation system; innovation process; functional model; methodology; healthcare system.*

JEL classification: O110

Challenge problem. The following factors appear to be social and economic grounds for necessity and expediency of formation of the National Recreation Innovation System: a leftover principle of the health care system funding (the share of GDP lately assigned to the health care sector was less than the minimum level (6%) recommended by WHO [6]); economic failure of the current system of funding of the health care measures, mainly focused on a treatment component with only 8 per cent of efficiency; extensive recreation resources available in Ukraine; well-developed network of health resort institutions; sufficient recreation innovation potential.

Analysis of recent studies and publications. The issues of social and economic factors in and methodological aspects of establishment of the national recreation innovation system both in economy and in innovation activity were raised by the following foreign and national researchers: G. L. Apanasenko [1], I. I. Brekhman [2], V. Z. Kogan [3], O. O. Malitsky, O. O. Muzhilko [8], V. V. Ruden', O. M. Sidorchuk, T. G. Gutor [6], M. Ya. Dem'yanenko [9], O. O. Krasnorutsky, O. V. Mitiay [10] and others.

Outstanding issues of the general matter. The long-term development of all sections in the national economy of Ukraine requires whole new approaches to health care issues, to creation of a flexible and efficient system of health measures management, to intensive development of recreation centers network aiming to increase health care costs efficiency. So according to the market economy and basic principles of synergetic science, these centers

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2016 рік. Том 1. № 1.

have to become highly-organized self-developing systems, to be able to develop efficiently and to the full extent possible to take into account all national, industrial and regional interests in improvement of human health quantity and quality. But today's increase in efficiency of these centers requires development of new methodological, organizational and methodical and information base for their management, considering the issues of decentralization of the national economy objects management system subject to the strategy of further development of the Ukrainian economy.

The study aims to systematize opinions on social and economic factors in and methodological aspects of the national recreation innovation system establishment; to support the functional model of the innovation process; to study main networks of innovation recreation enterprises such as recreation parks, recreation sites and resort complexes.

Main results of the study. We consider that the main methodological approaches to the issue of increase in health care cost efficiency and thus, of reduction in losses caused by a treatment component of the health care process are implementation of resource, technological, production, market, organizational and management innovations into all areas of the health care service, in particular: into diagnosis and prevention of diseases of various clinical and statistics social groups; into selection of optimal health care methods; into increase in investment in health care of healthy and apparently healthy people; into ecological and sanitary and epidemiological studies; into arrangement of environment protection measures; into arrangement of the efficient training and professional development of the valeology and sanology staff; into increase in economic efficiency of recreation institutions by means of denationalization and privatization of health resorts and other recreation institutions, by means of commercialization of the health care service, innovative and service activity, by means of non-government funding of health care measures and recreation institutions; into scientific and economic optimization, intellectualization of health care technologies, ecosystem management technologies, training, service and production of health care goods; into arrangement of the optimal synergetic system of recreation centers management for the purpose of increase in their stability and adaptation [1].

The innovation processes and technological changes caused by these processes are considered to be a basis for the long-term development of all sectors of the health care service. Therefore, we propose main conceptual approaches to establishment of the conceptually new national recreation system based on existing and new health resorts. This requires exercise of the proper health care policy in national economy at macro-, meso- and microlevels, development of methods of the health care policy implementation taking into account features and principles of the modern stage of development of the economic and medical sciences and health care system as a whole. For this purpose, it is required to assess objectively the current level of health resorts development and to choose the optimal way of their reorganization, providing their intensive development.

Sustainable growth of the Ukrainian economy requires more effective use of natural resources, science and technology and production potential of the regions, and also the concentration of the health care service exactly in the regions. The latter may also be determined by the fact that social and economic and natural resources capabilities, environmental conditions, population birth and mortality rates vary from region to region in Ukraine. Therefore, social and economic, natural resources capabilities, environmental conditions, climatic and cultural capabilities of the regions are to be considered while formation of the regionalization conception of the health care policy. Therewith, improvement of the health resorts networks arrangement, which would provide more effective and more rational use of recreation and treatment natural resources, is to become the main point of the health care policy.

While the basis of a human-being health is optimal coordination in the system «a human – the environment» that fails to be ensured within the entire country, it is required to establish special recreation institutions in proper (considering natural resources, ecological and social and economic aspects) regions of Ukraine. It is suggested to name such institutions as Recreation Innovation Enterprises (RIEs) and classify them into recreation parks, recreation sites, resort complexes, small and middle RIEs [4], and we propose to name the latter as recreation innovation centers.

Within the recreation territories, under market principles RIEs may be integrated into the Regional Recreation Innovation Systems (RRISs) and form, in their turn, the National Recreation Innovation System (NRIS). The name «Recreation Innovation Systems, Enterprises or Centers» originates from the Latin word *recreatio* – recovering, which is the system of measures for use of leisure time for recreational, cultural and cognitive, sports activities of people within the specialized territories outside their place of living. Availability of recreation resources consisting of environmental and anthropogenous objects and phenomena, used for recreation, rest and tourism, is a necessary condition for the recreation development. Innovations-oriented structures are to be a base of the organizational management structure of RIEs, therefore, it is suggested to classify RIEs into recreation innovative centers, recreation parks, recreation sites, resort complexes, which in their turn, can form part of National and Regional Recreation Innovation Systems [4]. Thus, the National Recreation Innovation System is a network of regional recreation innovation systems integrated within the country.

Major activity of the above mentioned institutions is long-term development, realization and implementation of state-of-the-art scientific recreation technologies, treatment and rehabilitation technologies based on strictly natural preventive and recovering means. Therefore, we suggest forming them on the basis of the functional model of the innovation process (Fig. 1) [4]; the components of the latter may occupy various organizational levels of the National (macrolevel) or Regional (mesolevel) Recreation Innovation Systems. It will enable the recreation sector to be constantly present in horizontal (regional) or vertical (national, international) innovation cycles.

According to their clinical groups and due to availability of proper research and methodology and medical base, RIEs are to constantly improve their work or to create new recreation products to be competitive, to run effectively at the market and to ensure long-term development, to be able to cover development costs of the treatment component of the health care process, which is caused by requirement for impatient, medicinal treatment of inhabitants and patients in the region.

In view of this, the objective of the RIE establishment is rapid development, expansion and commercialization of science and technology achievements, which in their turn would promote environmental enhancement in regions, development of innovation infrastructure, new job formation. RIE is a strategy for a healthy lifestyle, regional growth of the health care industry, economic development of the regions and the country as a whole. RIEs intend to impact on the economic development of the country by increase in public health quantity and quality, on the one hand, and by increase in efficiency of health care costs through implementation of more efficient health care technologies, their optimization and actualization, on the other hand. Thus, one of the key components of the health care policy becomes organizational update of the network of scientific establishments and higher education institutions within the recreation regions, which would provide integrated development of curative natural resources on the basis of technological innovations, staff training and professional development. Material and technical resources and information support of RIEs are of great importance for their efficient development, while business administration may be considered as an overriding condition for a RIE running.

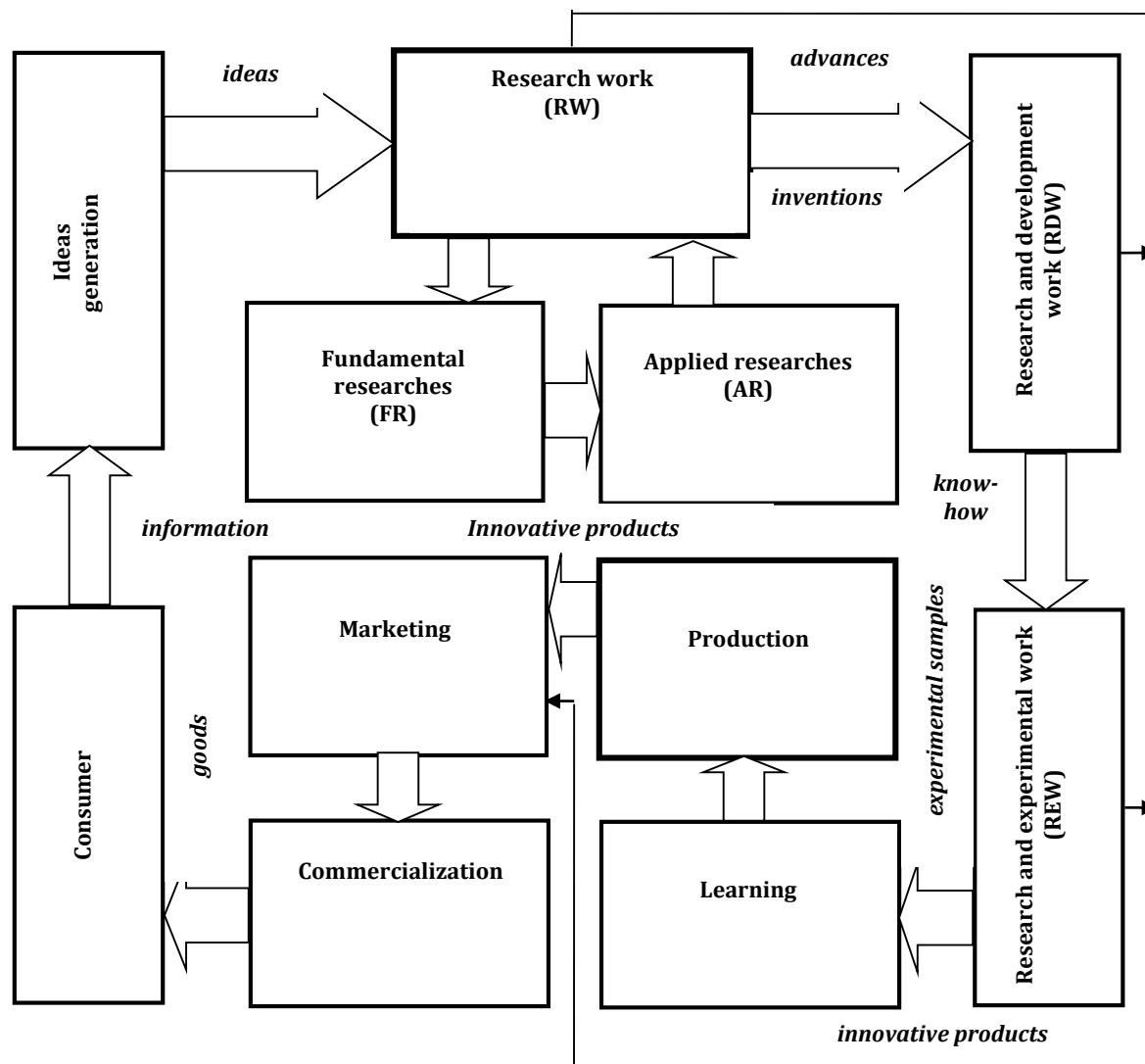

Figure 1. Functional model of the innovation process*

**Author's classification*

It is important to note here that economic base of RIEs is defined by their resource capabilities, which directly impact on new scholarly results and new technologies, on implementation of health care procedures and on arrangement of proper service, on staff training and professional development, on resort business. Therefore, the concept of RIEs may be considered as a combination of resources and technologies, on the one hand, and as an ability to develop, implement and deliver new scientific and technological advances, on the other hand. Organizational and economic substance of a RIE is its resources and organizational capabilities aimed at providing health care services to the public. The level of the RIE development, its organizational structure is defined by a combination of resources and technologies, referred to a problem of health care optimization, and by its readiness to implement innovations.

The structure of a RIE is to ensure appropriate mutual coordination of actions of all members involved into innovation and technological processes in order to prepare them for efficient use of innovations through qualitative change of technologies. The issue that

becomes relevant here is development of methods and algorithms of technologies efficiency assessment and forecasting, and optimal corrective actions selection. Assessment and selection of the best options for RIE formation require integral analysis of multiple factors and conditions for their development considering tendencies for the recreation regions to change place and function at national and international levels. It is required to develop approaches to qualitative and quantitative definition of the functional structure of the network of RIEs, its formation at all organizational levels. The key condition for efficient development of a RIE is creation of the environment to expedite those innovation processes, which to the maximum extent possible allow achieving strategic goals.

Considering the need of proper material and organizational base for establishment of RIEs, the process of their formation in the recreation regions can be successful subject to proper conditions only. One of the main of them is the growing demand for scientific and technological analysis of health care processes, which is impracticable outside the RIE due to specificity of natural health care factors, availability of proper infrastructure.

Thus, the most important task of successful solution of the problem of the RIE long-term development is to set up a steady self-developing organization and economic health care mechanism, integrated into a market economy and able to develop intellectual products, to provide efficient health care and other services, to produce resort and spa goods. In view of the above, the following can be considered as main principles of the long-term evolution of the RIE:

- intellectualization of scientific and technological researches, health care, educational, service and production activity;
- RIE integration into the market economy (re-organization on the synergetic basis of the existing management system of health resort institutions, their municipalization, denationalization, privatization, economical, innovative or technological integration);
- setting up of the mechanism of intellectual products development and its involvement in the RIE activity;
- optimization of processes of use of natural health care means;
- proving of the environment for foreign investments;
- entry of the RIE into international recreation and information networks;
- proper arrangement of the recreation staff training and professional development.

In other words, a RIE being a complex of economic and legal independent recreation, health care and rehabilitation institutions, enterprises and organizations, research and education institutions, financial, commercial institutions (or their affiliates), focused on a certain territory with advanced infrastructure, involved in one organization and innovation process is a particular ground for development, wide use and expansion of new methods and principles of arrangement of scientific and technological, health care, information and management and economic activity [10].

Efficient functioning of such social and economic systems depends mainly upon arrangement of management activity. Therefore, great attention is to be paid for formation of proper authorities and RIE management organizational structures, means of communication and information base [8]; divisional and innovation and matrix types of the structure can be combined in arrangement of the RIE management system.

Here we should focus on formation of the financial, commercial, transport and information infrastructure. It involves establishment of stock and commodity exchanges, banks, theirs branches, insurance companies, services, leasing companies, marketing and advertising agencies, patent and legal agencies, departments of scientific and technical expertise, publishing houses, staff training and professional development centers, information

analytical centers, various communication networks and especially electronic mail, to provide a RIE with resource, technological, product, organization and management innovations.

Formation of the RIE is also advantageous as its main funding sources will not be government authorities, but contributions of direct participants of the RIE, including individuals, buyers of health care services. Loans obtained from national and international banks and foreign investments can be important funding resources as well.

To practise the methods and principles of administrative management of the RIE, to optimize the ways to achieve health care and economic efficiency, we chose to create a resort in Truskavets, as there was proper scientific and methodological base and health care base, required recreation infrastructure, and the town met the requirements for architecture, resort building and ecology.

For the health and wellness complex further development not by extensive (through increase in the beds number), but by intensive way, we offered to involve modern scientific technologies of recreation, treatment and rehabilitation, service and production required for efficient development of the resort. Truskavets was suggested to be open for investments and implementation of health care innovations, so that it would be a part of the worldwide network of spa resorts and would meet the requirements for the international level resorts. This required the existing business pattern to be changed into a more flexible one, adaptable to any environmental change. The structure of the resort management system was supposed to take precisely this form, so that the resort could be a single organism able to run efficiently and reliably, to ensure its own long-term development and compete with similar national and foreign institutions. Considering the facilities existing in Truskavets, such a resort model was offered accordingly.

In the contemporary sense, a resort complex should be considered from the perspective of recreation innovation structure, dealing with development, application and implementation of new recreation, rehabilitation and service technologies. In other words, nowadays a resort complex can function as a structure that implements innovative programmes and projects, gains new recreation experience and produces recreation innovative products, commodities and services. Therefore, it is desirable to establish RIEs in all recreation zones of Ukraine by means of reorganization, appropriate to the resort complex, existing resort towns, or by means of foundation of new recreation parks and resort complexes; their range can be vary depending on recreation innovative potential and natural resources capabilities of the regions [9].

Conclusions. Now it can be seen that a leftover principle of funding of health care system in Ukraine, economic failure of the current system of funding of health care measures, mainly focused on a treatment component with only 8 per cent of efficiency, extensive recreation resources available in Ukraine, well-developed network of health resort institutions, sufficient recreation innovation potential appear to be social and economic factors in necessity and practicality of introduction of national and regional recreation innovative systems as networks of recreation innovative enterprises like recreation parks, recreation sites and resort complexes.

Список літератури

1. Апанасенко, Г. Л. Эволюция биоэнергетики и здоровье человека / Г. Л. Апанасенко. – СПб. : МГП «Петрополис», 1992. – 123 с.
2. Коган, В. З. Человек в потоке информации / В. З. Коган. – Новосибирск : Наука, 1981. – 117 с.

3. Одрехівський, М. В. Маркетингово-орієнтоване управління рекреаційними інноваційними підприємствами /, М. В. Одрехівський. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. – 488 с.
4. Природний рух населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
5. Рудень, В. В. Стан системи охорони здоров'я населення у країні з ринковими перетвореннями: проблеми та шляхи розв'язання, або чому з кожним роком бюджетних грошей на систему охорони здоров'я виділяється щоразу більше, проте здорових людей в Україні стає менше [Електронний ресурс] / В. В. Рудень, О. М. Сидорчук, Т. Г. Гутор. – Режим доступу : <http://novosti.mif-ua.com/archive/issue-1502/article-1540>.
6. Світ у цифрах 2015 року. Офіційний сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
7. Технополисы: мировой опыт и принципы создания (рекомендации) / [отв. ред. Б. А. Малицкий, А. А. Мужилко]. – К., 1993. – 68 с.
8. Гришова, І. Ю. Сталий розвиток аграрної економіки в контексті розвитку сільського зеленого туризму / М. Я. Дем'яненко, І. Ю. Гришова // Теоретичні та прикладні аспекти сталого розвитку: функціональний, галузевий і регіональний вектори: [Колективна монографія] / під ред. д. е. н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України С. М. Шкарлета. – Київ: ТОВ «Кондор», 2015. – 316 с. – С. 48-54.
9. Gryshova, I. Ukraine's positions in international ratings evaluation as a factor of its competitiveness/ I. Gryshova, I. Kryukova, O. Mityay // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 5-6. – С. 24–27.
10. Гришова, І. Ю. Визначення рівня економічної стійкості підприємств на основі показників ефективності / І. Ю. Гришова, О. В. Глушко, М. Ю. Щербата // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 155(11-12). – С. 82-86.

References

1. Apanasenko, G. L. (1992). *Jevoljucija biojenergetiki i zdorov'e cheloveka*. SPb. : Petropolis. (in Russian)
2. Kogan, V. Z. (1981). *Chelovek v potoke informacii*. Novosibirsk : Nauka. (in Russian)
3. Odrakhivs'kyu, M. V. (2009). *Marketynhovo-orijentovane upravlinnya rekreatsijnymy innovatsijnymy pidpryyemstvamy*. Drohobych: Redaktsiyno-vydavnychyy viddil DDPU imeni Ivana Franka. (in Ukrainian)
4. *Pryrodnyy rukh naseleण्या*. (2015). Retrieved from: www.ukrstat.gov.ua.
5. Ruden', V. V., Sydoruchuk, O. M., Hutor, T. H. (n.d.). *Stan systemy okhorony zdorov'ya naseleण्या u krayini z rynkovymy peretvoreण्या: problemy ta shlyakhy rozv'yazannya, abo chomu z kozhnyym rokom byudzhetnykh hroshey na systemu okhorony zdorov'ya vydilyayet'sya shchorazu bil'she, prote zdorovykh lyudey v Ukrayini staye menshe*. Retrieved from : <http://novosti.mif-ua.com/archive/issue-1502/article-1540>.
6. Svit u tsyfrakh 2015 roku. (2015). Retrieved from: www.ukrstat.gov.ua.
7. Malyskyy, B. A., Muzhylko, A. A. (1993). *Tekhnopolisy: mirovoy opyt i printsipy sozdaniya (rekomentatsii)*. Kiev. (in Russian)
8. Demyanenko, M. Ya., Hryshova, I. Yu. (2015). *Stalyy rozvytok ahrarnoyi ekonomiky v konteksti rozvytku sil'skoho zelenoho turyzmu. Teoretychni ta prykladni aspekty staloho rozvytku: funktsional'nyy, haluzevyi i rehional'nyy vektory*. (pp. 48-54). Kyiv: Kondor. (in Ukrainian)

-
9. Gryshova, I., Kryukova, I., Mityay, O. (2015). Ukraine`s positions in international ratings evaluation as a factor of its competitiveness. *Ekonomichnyy chasopys-XXI*, 5-6, 24–27. (in Ukrainian)
 10. Hryshova, I. Yu., Hlushko, O. V., Shcherbata, M. Yu. (2015). Vyznachennya rivnya ekonomichnoyi stiykosti pidpryyemstv na osnovi pokaznykiv efektyvnosti. *Ekonomichnyy chasopys-XXI*, 155(11-12), 82-86. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 12.03.2016 р.

Victoria Oleksandrivna GUROVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Management,
Donetsk National University (Vinnytsia)
E-mail: viktoriya_gurova@mail.ru

Anastasiya Vasylivna KOREPANOVA

Donetsk National University (Vinnytsia)
E-mail: korepanova-a@mail.ru

ASSESSMENT OF UKRAINE INNOVATION DEVELOPMENT THROUGH INTERNATIONAL INDICES

Gurova, V. O. Assessment of Ukraine innovation development through international indices / Victoria Oleksandrivna Gurova, Anastasiya Vasylivna Korepanova // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 68-74. – ISSN 2415-8453.

Abstract

The problem of innovative state of enterprises in Ukraine is investigated in the article. The basic principles and characteristics of the Global Innovation Index and Ukraine's place in the ranking of innovative development of the economy are analyzed. The study reveals the position of the country, the dynamics of its innovative potential. It determines the essence of the index of global competitiveness. The estimation of Ukraine on the main components of the index is conducted. The article provides detailed analysis of changes in key components of global competitiveness index. The index of the global competitiveness of subscript "innovation" is investigated and some positive dynamics of Ukraine's innovation potential are revealed. It analyzes components changes of capacity for innovation, quality of scientific research institutions, companies' expenditure on research and development, the level of cooperation of universities and industry in scientific and technical development and research, state procurement of high-tech products, the availability of scientists and engineers. This article determines the reasons for the absence of positive dynamics in interaction between education and industry and characterizes the role of state regulation of innovation policy. It states the necessity of the reformation of the innovation policy through the existing imbalance between the pace of scientific and technological developments and the real state of fixed assets in the industry. Modification of the current innovation policy taking into account the factor of adaptability to external and internal conditions of the country's economy is proposed.

Keywords: *innovative potential; International Innovation Index; index of global competitiveness; sub-indexes of "innovation"; innovation policy; state regulation.*

JEL classification: *O31, O32, C43, H83*

Introduction. Development of innovative potential of Ukraine today is quite a serious problem because of the difficult political and economic situation. Companies that introduce innovative products are often facing with the problem of under-investment, as a result the full

© Victoria Oleksandrivna Gurova, Anastasiya Vasylivna Korepanova, 2016

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2016 рік. Том 1. № 1.

development of innovative potential becomes impossible. Evaluation of innovation development is an integral part of determining the efficiency of the economy, which is carried out by independent rating of innovative and relevant indicators. The Global Innovation Index is one of the most important indicators for assessing the innovative potential of the country, which reflects the real state investment and innovation development in the context of the economies of several countries, allowing for the systematic monitoring of the studying country, to identify the dynamics of its development, if necessary, adjust the appropriate actions of the executed body authorities responsible for the development of innovation and track the innovative potential of Ukraine in the international arena.

Analysis of recent research and publications. The problems are involved in innovative development of well-known domestic and foreign scientists. For instance, Santo B. A. considered innovation as a factor of economic growth [1], Ilyashenko S. M. investigated the problem of innovative development [2] J. Schumpeter studied the theory of innovative development [3] P. P. Mykytyuk examined the issue of innovative enterprises development, taking into account internal and external environmental factors [4] and others.

The aim of the paper is to study the nature of Global Innovation Index, to assess the innovative potential of Ukraine and to find ways to improve innovation and investment climate of the country.

Presentation of the main material. The innovative development of the country is one of the most important performance indicators of innovation policy. Formation of the basic rules for the direction of economic development depends on many factors. Thus, due to the dynamic environment of the enterprise, which, provides innovative products systematically adjust domestic innovation policy, which has usually a negative impact on the process of implementing the chosen strategy of innovation, causing inhibition of the innovation potential of the company. Estimation of innovative potential can detect the level of innovative activity that affects the process of capitalization. To measure the level of innovation of enterprises it is required the constant monitoring of the implementation of selected innovative strategy adapted to the operating conditions and the potential of the company. Industrial enterprises and service industries have polar requirements and power that affect the choice of different types of strategies. Formation of performance innovation strategy at the micro level allows businesses to use resources more efficiently and to assess the impact of selected areas. To analyze the innovative capacity of company on international level it is used a number of indicators, one of which is a global innovation index.

The Global Innovation Index (Global Innovation Index, GII) – is the research of innovative climate, which is conducted from 2007 by business school INSEAD, the World Intellectual Property Organization and Cornell University. Because innovation is an important stimulus for economic growth and prosperity, GII aims to improve the evaluation system of innovation and improve understanding of the role of innovation [5]. The Global Innovation Index is a generalized indicator of innovation and innovative capacity of the economy. During the research of innovative development INSEAD Business School focuses on sustainable economic development as the main direction of the global economy. In this context, the innovative development is the most decisive factor of economic growth. Thus, the International Innovation Index regulates the directions of the economies of the world community. A systematic and continuous evaluation of innovative potential becomes possible timely and prompt correction of innovation policy, because keeping track of the position and state of others in terms of technological development is a specific control measure.

The dynamics of innovation development of Ukraine is presented in Figure 1.

As it is depicted in Figure 1, it follows that the overall dynamics of the global innovation index in the study period is negative. Thus, this index decreased for 6.6% in 2015 compared to

the index in 2011, which indicates the complications of conditions for innovative development of Ukraine, among the other countries. In 2014 Ukraine ranked 63 place, and in 2015 - 64 place.

Global Innovation Index indication improved despite the difficult political and economic situation in the country, showing a significant innovation potential of Ukraine.

One of the main indicators of the international economic situation is the index of global competitiveness. Global Competitiveness Index – is a global study that shows the status of economic competitiveness among the studied countries, prepared by the World Economic Forum.

Dynamics of the Global Innovation Index of Ukraine in 2011 - 2015 years

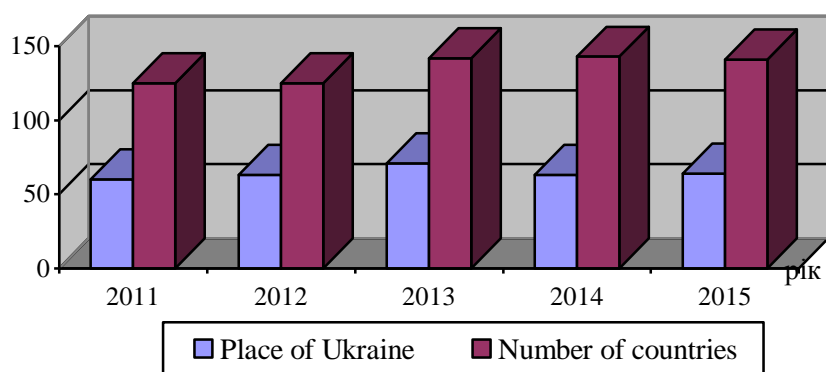

Fig.1. Dynamics of the Global Innovation Index of Ukraine in 2011 - 2015 years [6]

Competitiveness Index consists of 113 components that determine competitiveness of countries at different levels of economic development. One of the components consists of the results of a global survey of CEOs, the other – consists of statistical studies, carried out systematically by international organizations.

All variables are combined in the 12 benchmarks that determine national competitiveness:

1. The quality of institutions;
2. Infrastructure;
3. Macroeconomic stability;
4. Health and primary education;
5. Higher education and training;
6. The efficiency of the goods and services market;
7. Labor market efficiency;
8. The financial market development;
9. Technological development;
10. The size of the domestic market;
11. The competitiveness of companies;
12. Innovative potential. [7].

Thereby, the assessment of Ukraine on the Global Competitiveness Index is presented in Table 1.

Thus, the overall change in the index in Ukraine in 2015 compared to the rate in 2014 is a negative trend, namely, a shift took place from the previous position by 3 points, which indicates a problem of competitive advantages on the set of components of the index of global competitiveness.

Dynamics of the Global Competitiveness Index is presented in Figure 2.

The dynamics of the index of global competitiveness of Ukraine in 2010-2015

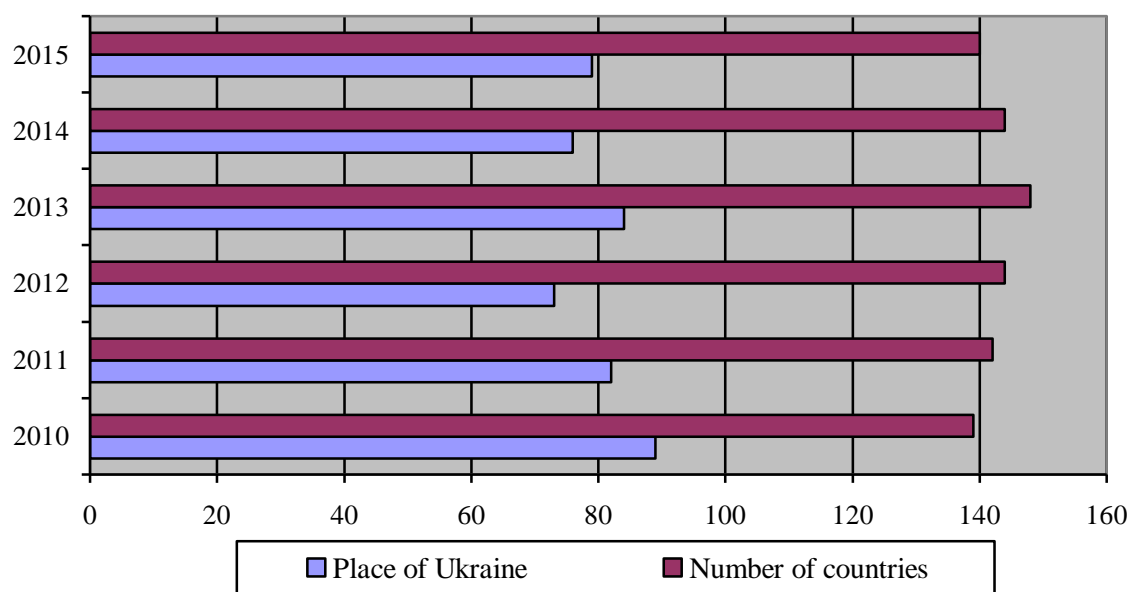

Fig. 2. The dynamics of the index of global competitiveness of Ukraine in 2010-2015. [8].

Table 1. Global Competitiveness Index for Ukraine's main components 2014-2015 [8]

№	Components of the index of global competitiveness	2014 (among 144 countries)	2015 (among 140 countries)
1.	Institutions	130	130
2.	Infrastructure	68	69
3.	Macroeconomic environment	105	134
4.	Health and primary education	43	45
5.	Higher education and training	40	34
6.	Goods market efficiency	112	106
7.	Labor market efficiency	80	56
8.	The development of the financial market	107	121
9.	Technological readiness	85	86
10.	Market size	38	45
11.	The business under modern conditions	99	91
12.	Innovations	81	54
The overall index of global competitiveness		76	79

On the basis of these data (Figure 2) the following conclusion can be made: the overall dynamics of the global competitiveness index is positive, as in 2015 (79 seats) compared to 2010 (80 seats) Ukraine position raised by 1 position.

However, in 5 years the economy has improved the competitiveness of only 1 position, which indicates the low efficiency of economic policy that requires its review and optimization.

Regarding the subscript "innovation" it should be noted a significant shift positions in 2015 (54 seats) compared with the rate in 2014 (81 seats). This indicator shows the effectiveness of innovation policy and high efficiency of state regulation of innovative development of Ukraine.

Changes in the main components of the subscript "Innovation" are presented in Table 2.

Table 2. Changes in the main components of the subscript "Innovation" to global competitiveness index Ukraine in 2015 relative to 2014 [8]

№	Component subscript "Innovation"	2014 p. (among 144 countries)	2015 p. (among 140 contries)
1.	The ability to innovate	82	52
2.	The quality of the scientific research institutes	67	43
3.	Companies' expenditure for research and development	66	54
4.	Cooperation of universities and industry in research and development	74	74
5.	State procurement of high-tech products	123	98
6.	Availability of scientists and engineers	48	29
Total change of the subscript "Innovation"		81	54

Thus, innovative component of the Global Competitiveness Index has positive dynamics, which indicates considerable innovative potential. Thus, the component of "the ability to innovation" has risen by 30 positions, describing the high human potential of scientific and technical class; part of the "quality of the scientific research institutions" changed to 24 positions, indicating a high level of academic training and the efficiency of research institutes; component " companies' expenditure for research and development" is characterized by a change in position by 12 points, which means a willingness of enterprises to implement innovative products both in production and in the management of companies; component of the "cooperation of universities and industry in research and development" has not changed and remained at 74th place, indicating a constant level of cooperation of industries and education (the figure indicates insufficient interaction between industry and research institutions, due to an imbalance between pace of scientific development and actual production capacities of industrial enterprises through long-term operation of machines and equipment); position of the components of the "public procurement of high-tech products" characterized by positive dynamics, namely, a shift by 25 positions, which means more state support of innovative potential of the state; component state "availability of scientists and engineers" moved to 19th position, indicating the increase in the quantity and quality of scientific potential.

Thus, innovative component of the index of global competitiveness of Ukraine in 2015 has greatly improved, raising the position of the previous year by 12-30 points.

Changes in the number of enterprises that perform scientific research and development for their further implementation in Ukraine is shown in Figure 3.

Changes in the number of companies that perform research and development

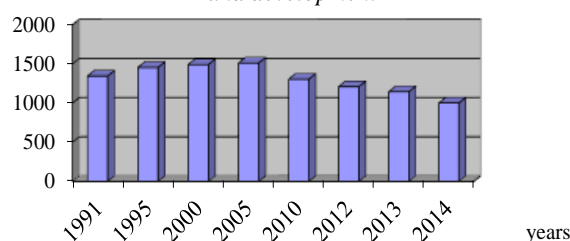

Figure 3. Changes in the number of companies that perform research and development [9]

From Figure 3 it follows that for 23 years period the dynamics of enterprises that implement innovations is negative. Thus, the number of such enterprises decreased by a quarter (-25.6%) from 1344 units in 1991 to 999 units in 2014. This is, above all, the problems of development financing and insufficient investment in the economy. When analyzing the sources of financing innovation enterprises, it should be noted that the largest share is occupied by own funds.

Significant role is played by underinvestment in the area of innovation. The investment component of the functioning of the state has a number of problems related to political, industrial, legal subsystems. This explains the need for a global transformation of the investment system as a whole, which is possible, provided a comprehensive business process optimization for the companies and the economy as a whole.

State regulatory policy of innovative development mode is characterized by increased support for innovation and scientific potential. The Law of Ukraine "On innovation activity" allows entities to introduce innovative products on preferential conditions and simplified to increase innovation in the enterprises. Necessary areas of regulation of innovation are:

1. Activation of innovation activity in Ukraine;
2. Definition of national priorities of innovative development;
3. Ensuring interaction of manufacturing, science, education, banking system to improve the scientific and technical resources;
4. Effective use of market mechanisms to promote innovative development;
5. Implementation of favorable financial, credit, tax policy in the field of innovation;
6. Information support and infrastructure of innovation.

Conclusions and recommendations for further research. Development of innovative potential is a very important aspect of state regulation of this area of activity. The analysis revealed the position of innovation at the average level among the economies that make up the ranking of global innovation index and the index of global competitiveness. It should be noted that 2015 has become quite effective in the development of innovative potential, as evidenced by the previous shift position and release innovative development to a new level. Of course, Ukraine's innovation policy needs some modification and improvement in a dynamic environment with a focus on adaptation to external and internal factors. However, innovative potential and innovative capacity of the country are quite promising, as the

scientific component has significant impact on the strategy of sustainable economic growth of the state today.

References

1. Santo, B. (1990). *Innovation as a tool for economic development*. Moscow: Progress.
2. Ilyashenko, S. M. & Belovodskaya, A. A. (2006). *Management of innovative development*. Sumy: Publishing house of SSU.
3. Schumpeter, J. (1982). *Theory of economic development (Study of business profits, capital, credit, interest and cycle conditions)*. Moscow: Progress.
4. Mykytyuk, P. P. (2006). *Innovation management*. Ternopil: Economic thought.
5. Gural, L. (n.d.). *Ukraine in the world rankings: the Global innovation index*. Retrieved from: <http://informal.com.ua/ratings/ukrajina-u-svitovyh-rejtynhah-hlobalnyj-innovatsijnyj-indeks>.
6. *The Global Innovation Index 2015*. (2015). Retrieved from: <https://www.globalinnovationindex.org/content/page/GII-Home/>
7. *Qualitative economic theory*. (n.d.). Retrieved from: <http://www.uaeconomic.com/ulens-313-1.html>.
8. The world economic forum. (2016). *Position of Ukraine in the ranking of countries according to the global competitiveness index 2015-2016*. Retrieved from: <http://edclub.com.ua/analytika/pozyciya-ukrayiny-v-rejtyngu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-0>.
9. *The state statistics Committee of Ukraine. Economic statistics. Research and innovative activities*. (2016). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2016 р.

Вікторія Олександрівна ГУРОВА

кандидат економічних наук,
доцент,
кафедра менеджменту,
Донецький національний університет, м. Вінниця

Аліса Ібрагімівна САДЕКОВА

аспірантка,
кафедра менеджменту,
Донецький національний університет, м. Вінниця
E-mail: alice260692@gmail.com

ОПТИМІЗАЦІЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ В УМОВАХ КРИЗИ

Гурова, В. О. Оптимізація бізнес-процесів на підприємстві в умовах кризи [Текст] / Вікторія Олександрівна Гурова, Аліса Ібрагімівна Садекова // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 75-82. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. У статті розглянуто питання виживання і розвитку компанії в умовах кризи. Одним із ефективних та доступних способів утримати та посилити позиції підприємства на ринку є оптимізація бізнес-процесів як на рівні галузевих стратегій створення цінності продукції або послуг, так і на рівні ключових внутрішніх бізнес-процесів. Сучасні кризи демонструють більш непередбачуваний характер та потребують інших методів оптимізації бізнес-процесів, у той час, як вітчизняні менеджери роблять фатальні помилки в цьому напрямку.

Мета статті – визначення ефективної в сучасних ринкових умовах технології оптимізації бізнес-процесів в умовах кризи.

Результати. Оптимізація бізнес-процесів у сучасних ринкових умовах та в кризовій ситуації повинна бути реалізована в декілька етапів: попередній аналіз чинної бізнес-моделі підприємства та кожної частини окремого бізнес-процесу з виявленням недоліків; виокремлення ключових бізнес-процесів в умовах кризи; розробка оптимізації бізнес-процесів за напрямками: зниження витрат, стимулювання продажів, оптимізації грошових потоків, роботи з дебіторської та кредиторською заборгованістю; контроль за виконанням усіх частин вже оптимізованих бізнес-процесів; використання експрес-методу за умови необхідності оперативних результатів.

Ключові слова: бізнес-процеси; оптимізація; підприємство; ключові бізнес-процеси; експрес-метод; криза.

Victoria Oleksandrivna GUROVA
PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Management,
Donetsk National University (Vinnytsia)
E-mail: viktoriya_gurova@mail.ru

Alisa Ibrahimivna SADEKOVA
PhD Student,
Department of Management
Donetsk National University, Vinnytsia
E-mail: alice260692@gmail.com

OPTIMIZATION OF BUSINESS PROCESSES IN THE ENTERPRISE IN CRISIS

Abstract

Introduction. *The questions of survival and development of companies in a crisis are considered in this article. One of the most effective and affordable ways to maintain and strengthen the position on the market is to optimize business processes at the level of sectoral strategies of creation of value products or services, and at the level of key internal business processes. Modern crises show more unpredictable character and require other methods of optimization of business processes, while domestic managers make fatal mistakes in this regard.*

The purpose of the article is to determine the effective conditions of technology to optimize business processes in conditions of crisis.

Results. *Optimization of business processes in today's market conditions and in the crisis conditions should be implemented in several stages: a preliminary analysis of the current business model of the company and each individual business process identification of deficiencies; singling out key business processes in a crisis; development of business process optimization following areas: cost reduction, sales promotion, cash flow optimization, work with accounts receivable and accounts payable; monitoring of the implementation of all parts of optimized business processes; usage of express method in conditions of necessary of operational results.*

Keywords: *business processes; optimization; enterprise; key business processes; express method; crisis.*

JEL classification: L11, M11

Вступ

Одним із ефективних та доступних способів утримати та посилити позиції підприємства на ринку є оптимізація бізнес-процесів як на рівні галузевих стратегій створення цінності продукції або послуг, так і на рівні ключових внутрішніх бізнес-процесів.

Це питання вивчали такі вчені, як Борисов А., Глухов С., Гордєєв М., Коршак Н., Попова М. Скрипнюк І., Тягненко В. Вченими розглядались проблеми оптимізації бізнес-процесів з метою виходу з фінансової кризи, в галузі управління продажами та персоналом, розглянуто технології оптимізації бізнес-процесів, основні помилки та стратегії їх ефективного або неефективного використання.

Криза є серйозним випробуванням для будь-якої форми бізнесу. Більш того, вона має індивідуальний характер впливу, відповідно, як і процес оптимізації бізнес-

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2016 рік. Том 1. № 1.

процесів, що є інструментом подолання кризового явища. Проте, незважаючи на попередні дослідження у цій сфері, сучасні кризи демонструють більш непередбачуваний характер та потребують сучасних методів оптимізації бізнес-процесів у той час, як вітчизняні менеджери роблять фатальні помилки в цьому напрямі.

Мета та завдання статті

Метою статті є визначення ефективної в сучасних ринкових умовах технології оптимізації бізнес-процесів в умовах кризи. Завдання полягають в аналізі основних помилок, які спричиняє керівництво та менеджери підприємства, визначенні умов використання певної технології оптимізації бізнес-процесів, опрацюванні можливих наслідків та перспектив.

Виклад основного матеріалу дослідження

Бізнес-процес (БП) – сукупність дій (функцій), які здійснюються в організації для перетворення входів (ресурсів) у виходи (продукти), що мають цінність для учасників (споживачів, інвесторів, персоналу і т. д.).

Оптимальний бізнес-процес – БП, який забезпечує досягнення бізнес-цілей підприємства, сформульованих у термінах кількісних показників, які використовуються як критерії оптимізації [3, с. 4]. Цей процес має особливе значення для компанії з великою кількістю філіалів, які спеціалізуються на обслуговуванні значної кількості клієнтів. Серед них – роздрібні мережі, страхові компанії, сервісні підприємства, великі галузеві дистриб'ютори.

Проте оптимізація бізнес-процесів не є ефективною в наступних випадках:

- у роботі дуже маленьких компаній. Для опису будуть потрібні істотні витрати, висновки часто виявляються тривіальними. Маленькі фірми мають короткий життєвий цикл процесів. Тому за період опису процесу він може змінитися, що робить виконане вже неактуальним;
- для керівників великих підприємств (5-6 тис. працівників). Для опису бізнес-процесів будуть необхідні спеціальні технології і вкрай великі витрати ресурсів і часу. Для таких підприємств застосовуються інші методи – наприклад, опис організаційно-функціональних структур;
- коли компанія не володіє внутрішніми ресурсами (відповідними менеджерами).

Слід зазначити, що в умовах кризи вітчизняні менеджери, окрім випадків, наведених вище, допускають фатальні помилки в оптимізації БП. Серед них:

- відбувається «заморожування» проектів, спрямованих на розвиток (інвестиційних проектів);
- закриття збиткових напрямків, не дочекавшись окупності;
- продаж непрофільних, неефективних або допоміжних активів;
- зменшення премій і зарплат співробітникам;
- звільнення, скорочення співробітників;
- «заморожування» внутрішніх проектів розвитку [6, с. 217].

Також при оптимізації діяльності взагалі і бізнес-процесів зокрема, як правило, відбувається чотири типи помилок:

- концентрація на несуттєвих, але психологічно значущих деталях;
- використання інтуїції замість технологій (часто просто через недостатнє розуміння);
- використання технології оптимізації процесів не за призначенням;
- особиста участь топ-менеджерів у безпосередній роботі [2, с. 1].

Тому доречними є деякі принципи або постулати, які слід ураховувати перед процесом оптимізації БП у сучасних ринкових тенденціях. По-перше, мається на увазі те, що в оптимізації повинна бути основа — треба зафіксувати протікання бізнес-процесів у їх поточному стані. При цьому, якщо це неможливо зробити через високий рівень мінливості БП, оптимізувати відповідно нічого не потрібно (у такій ситуації треба будувати нові БП, оцінюючи їх оптимальність, та вдосконалювати вже наявні). По-друге, оцінку оптимальності треба здійснювати від часткового до загального — виявляючи окремі недоліки, з'єднуючи їх у групи та оперативно виправляючи. Потрібно аналізувати кожен частину БП, яку виконує певний виконавець, перевіряти, що є результатом правильного виконання, які ресурси виконавець отримує на вході, наскільки оптимально їх використовує, час його роботи та тривалість виконання процедури. При підході від загального до часткового слід використовувати вже реінжиніринг. Проаналізувавши кожен частину БП, визначивши недоліки, вже можна робити висновки про оптимальність управління бізнес-процесами. В останню чергу слід розробити пропозиції по оптимізації.

Доречно розглянути наступний приклад. У компанії-постачальника обладнань для розважальних центрів скоротили майже всіх менеджерів з продажу. Причина таких дій керівників компанії — підготовка до можливого погіршення ситуації. Вони прогнозують: відсутність можливості залучення коштів на активний розвиток (у багатьох вже немає можливості взяти кредити або банки пропонують кредити під високі річні відсотки); зниження обсягів продажів; зростання цін на товари, сировину, енергоносії.

Однак такі дії призведуть лише до «стиснення» бізнесу, до скорочення клієнтської бази, до втрати цінних співробітників і, можливо, до втрати самого бізнесу власниками. Таке сприйняття дійсності пояснюється тим, що в більшості вітчизняних компаній криза розглядається менеджментом не як можливість перетворення підприємства в більш ефективне, а як тимчасову зупинку в розвитку, вимушений простій або навіть крок назад.

Позначимо основні можливості, які доступні більшості компаній:

1. Скорочення обов'язкових витрат (відмовитися від зайвих офісних площ, надлишкових компенсаційних пакетів, представницьких витрат тощо; «заморозити» виплату дивідендів, кошти використовувати для фінансування основної діяльності та обов'язкових проектів; скоротити закупівлі меблів, офісної техніки, витратних матеріалів і т.п.);

2. Оптимізація бізнес-моделі компанії (оптимізувати спільно з компаніями-контрагентами існуючий ланцюг створення цінності; визначити і використовувати можливості розвитку бізнесу «по діагоналі» в системі створення цінності — наприклад, підприємство, яке займається експрес-доставкою вантажів, при зниженні обсягів перевезень могло б само створювати для себе клієнтів, відкривши інтернет-магазин і забезпечуючи доставку вантажів з нього в точки видачі замовлень або безпосередньо споживачеві);

3. Оптимізація бізнес-процесів (виокремити і оптимізувати ключові в умовах кризи внутрішні бізнес-процеси компанії — сценарне планування, маркетинг і реалізацію, процес обслуговування клієнтів, процес закупівлі, процес управління персоналом; підібрати на ринку праці кращих фахівців — оптимізувати кадровий склад; посилити процеси контролю за витрачанням коштів, припинити зловживання і т. п.) [6, с. 217-218].

Більш докладно механізм оптимізації бізнес-процесів зображено на рисунку 1.

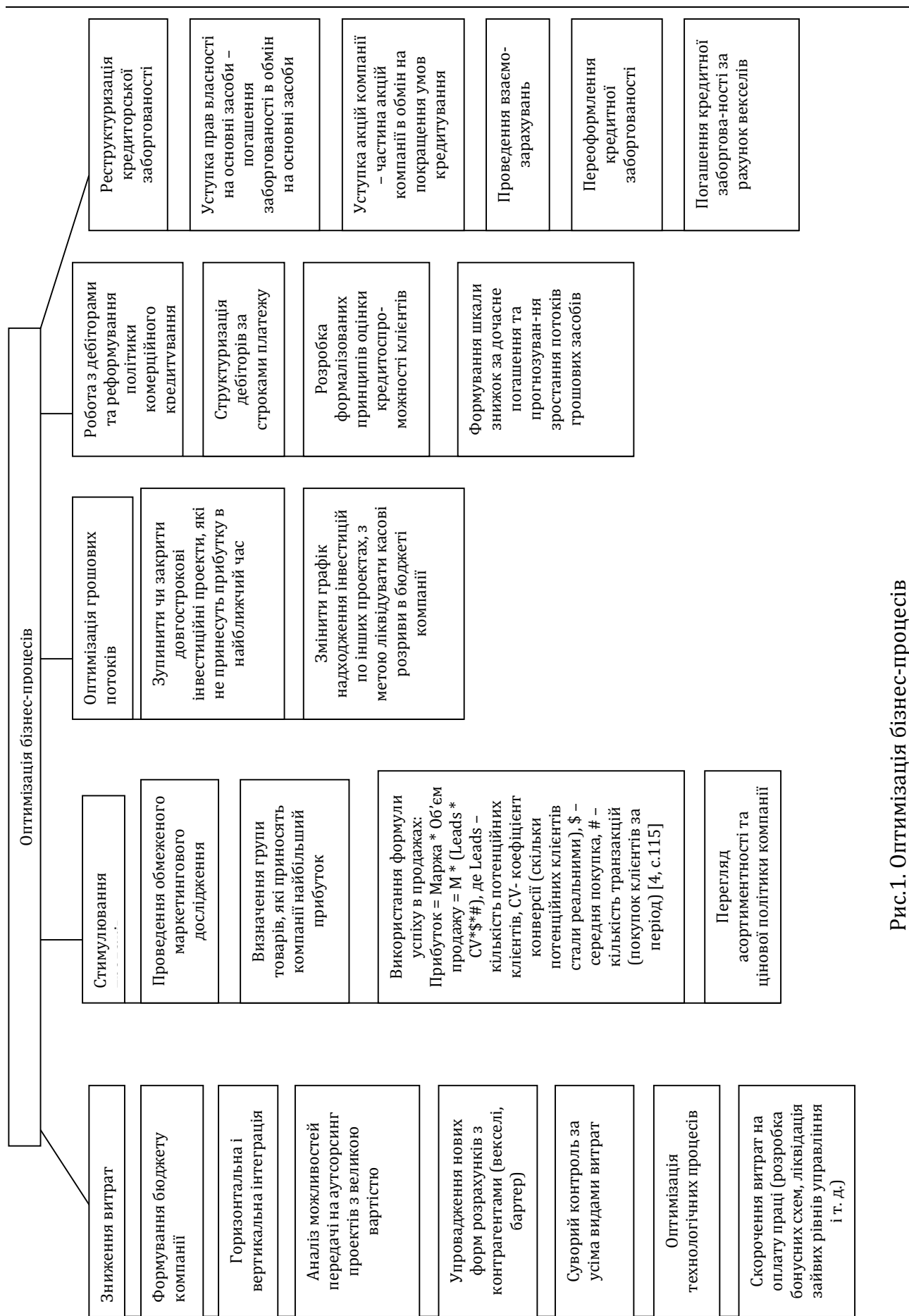

Рис.1. Оптимізація бізнес-процесів

Проте, якщо підприємству необхідно в короткі терміни поліпшити свою роботу: знизити витрати, скоротити виробничий цикл, зменшити кількість управлінських помилок або вжити невідкладних заходів щодо виходу з кризи, воно може використати експрес-метод оптимізації бізнес-процесів. У західній практиці вважається, що грамотне застосування цього методу дає найкращі результати, якщо компанії необхідно в короткий термін (не більше трьох місяців) поліпшити роботу підприємства і його фінансовий стан.

Експрес-метод оптимізації БП складається з наведених нижче етапів.

1. Створення команди поліпшення. Для екстреної оптимізації БП підприємства формується так звана команда поліпшення – менеджери і фахівці відділів, які добре орієнтуються в найбільш проблемних сферах роботи компанії.

2. Виділення ключових бізнес-процесів. Команда поліпшення повинна описати схему роботи підприємства, в якій відображаються всі основні БП, що відбуваються на підприємстві, і взаємозв'язок між ними. Після того, як схема буде розроблена, проводиться ABC-аналіз, в основі якого лежить правило Парето. Цей аналіз дозволяє визначити невелике число найбільш значущих БП, на які і потрібно звернути основну увагу. Для цього всі БП діляться на три групи – А, В і С. До групи А відносяться процеси, що вимагають найбільших витрат. Як правило, це 5-10 % від всіх процесів, що відбуваються на підприємстві, на які припадають 75-80 % усіх витрат. До групи В входять приблизно 20 % бізнес-процесів, до яких відносяться приблизно 10-20 % витрат, і, нарешті, групу С становлять інші 60-75 % процесів – всього 5-10 % витрат підприємства. Будь-які дії щодо поліпшення роботи підприємства повинні починатися з оптимізації процесів групи А.

3. Аналіз стану ліквідних активів. Одночасно з ABC-аналізом зазвичай проводиться вивчення стану найбільш ліквідних активів. Як показує практика, наведення порядку в обліку і контролі за використанням ліквідних активів у короткі терміни (до трьох місяців) дає найбільший ефект. Важливість обліку таких активів обумовлена декількома факторами. По-перше, саме ці активи становлять найбільшу матеріальну зацікавленість для недобросовісних співробітників. По-друге, від правильної організації контролю за використанням ліквідних активів залежить можливість управління ними. Якщо інформація, яка отримується керівництвом, не відображає справжнього стану ліквідних активів, то це може привести до кризи підприємства та до банкрутства. Аналіз обліку ліквідних активів варто починати з перевірки банківських і касових операцій. Особливу увагу необхідно звернути на стан розрахунків з постачальниками і покупцями та на управління складськими запасами.

Прикладом застосування зазначеного методу є кризова ситуація в ЗАТ «Комсомольська правда» – неконтрольоване зростання дебіторської заборгованості. Після проведення аналізу існуючих БП можна приступати до оптимізації. Насамперед було впорядковано управління ліквідними активами і оптимізовані процеси групи А. На етапі поліпшення створили систему щоденної звітності, яка відображатиме інформацію про витрачання всіх видів ресурсів (у тому числі – робочого часу). Над найбільш вартісними і дефіцитними ресурсами встановили підвищений контроль. Форми звітності були розроблені командою поліпшення, потім узгоджені з менеджерами підрозділів і затверджені керівництвом підприємства. Завдяки впровадженню щоденної управлінської звітності та впорядкуванню документообігу підприємство негайно отримало низку покращень:

1. Керівництво підприємства в будь-який момент може визначити напрямок і дату витрачання будь-яких грошових і матеріальних ресурсів. Навіть якщо ці ресурси, як і

раніше, витрачаються нераціонально, створюється інформаційна база, на основі даних якої можна розробити методи більш оптимального управління ресурсами;

2. Завдяки введенню чіткого порядку оформлення заявок скорочуються витрати. Оскільки для витрачання будь-якого ресурсу необхідно заповнення безлічі різних документів і отримання дозволів, співробітник перестає робити зайві закупівлі ресурсів. Таким чином, заявки оформляються тільки на ресурси, які дійсно необхідні;

3. Зростає продуктивність праці, оскільки персонал завжди працює більш інтенсивно, якщо звітує за виконану роботу щодня;

4. На основі аналізу щоденних звітів співробітників (насамперед найбільш високооплачуваних) про виконану роботу виявляються важливі завдання, на які їм не вистачає часу, і завдання, вирішення яких можна делегувати більше низькооплачуваним працівникам. Оптимальний перерозподіл завдань між співробітниками дозволяє керівництву підприємства домогтися більш ефективної роботи персоналу без збільшення витрат на заробітну плату.

Отже, з накопиченням інформації докладно аналізуються витрати і на цій підставі розробляються заходи щодо їх зниження. Одним із таких заходів може стати введення більш раціональної системи планування закупівель, що дозволить зменшити кількість сировини і матеріалів на складі, знизити витрати на їх транспортування та зберігання. Таким чином, відбувається перехід від обліку витрат до управління ними.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, у сучасних тенденціях ринкових відношень в умовах кризи ефективним інструментом її подолання є оптимізація бізнес-процесів, яка має сьогодні специфічні етапи реалізації:

- попередній аналіз бізнес-моделі підприємства та кожної частини окремого бізнес-процесу з виявленням недоліків;
- виокремлення ключових бізнес-процесів в умовах кризи;
- розробка оптимізації бізнес-процесів за напрямками: зниження витрат, стимулювання продажів, оптимізації грошових потоків, роботи з дебіторською та кредиторською заборгованістю;
- контроль за виконанням усіх частин вже оптимізованих бізнес-процесів;
- використання експрес-методу за умови необхідності оперативних результатів.

Список літератури

1. Глухов, С. В. Управление продажами в условиях кризиса [Текст] / С. В. Глухов // Управление продажами. – 2012. – №01(62). – С. 32-41.
2. Гордеев, М. Как оптимизировать бизнес-процессы: технология [Электронный ресурс] / Михаил Гордеев, Андрей Борисов, Наталья Коршак // Корпоративная практика. – Режим доступа: <http://www.e-executive.ru/management/practices/685191-kak-optimizirovat-biznes-protsessy-tehnologiya> – 20 с.
3. Скрипюк, И. И. Краткий курс оптимизации бизнес-процессов на примере процесса продаж и управления персоналом [Текст] / И. И. Скрипюк. – Санкт-Петербург : ООО «Издательство Форум Медиа», 2014. – 45 с.
4. Парабеллум, А. Бизнес. Перегрузка [Текст] / А. Парабеллум, Н. Мрачковский/Изд-во Манн, Иванов и Фербер, Эксмо. – 248 с.
5. Попова, М. Как вывести предприятие из кризиса? [Электронный ресурс] / М. Попова // Финансовый директор. – Режим доступа: http://iteam.ru/publications/finances/section_43/article_2468 – 15 с.

-
6. Тягненко, В. В. Оптимизация бизнес-процессов предприятия как способ эффективного ведения бизнеса в условиях мирового финансового кризиса [Текст] / В. В. Тягненко // Актуальные вопросы экономических наук. – 2013. – №23.– С. 217-222.

References

1. Gluhov, S. V. (2012). Upravljenje prodazhami v uslovijah krizisa. *Upravljenje prodazhami*, №01 (62), 32-41.
2. Gordeev, M., Borisov, A., Korshak, N. (n.d.). Kak optimizirovat' biznes-processy: tehnologija. *Korporativnaja praktika*. Retrieved from: <http://www.executive.ru/management/practices/685191-kak-optimizirovat-biznes-protsessy-tehnologiya>.
3. Skripjuk, I. I. (2014). *Kratkij kurs optimizacii biznes-processov na primere processa prodazh i upravljenja personalom*. Izdatel'stvo Forum Media.
4. Parabellum, A., Mrochkovskij, N. (n.d.). *Biznes. Perezagruzka*. Izd-vo Mann, Ivanov i Ferber, Jeksmo.
5. Popova, M. (n.d.). Kak vyvesti predpriyatje iz krizisa? *Finansovyj direktor*. Retrieved from: http://iteam.ru/publications/finances/section_43/article_2468.
6. Tjagненко, V. V. (2013). Optimizacija biznes-processov predpriyatija kak sposob jeffektivnogo vedenija biznesa v uslovijah mirovogo finansovogo krizisa. *Aktual'nye voprosy jekonomicheskikh nauk*, 23, 217-222.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2016 р.

Ю. В. ДЗЯДИКЕВИЧ

доктор технічних наук,
професор кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування,
Тернопільський національний економічний університет

ЗАХОДИ ЩОДО РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Дзядикевич, Ю. В. Заходи щодо раціонального використання природних ресурсів [Текст] / Ю. В. Дзядикевич // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 83-91. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ

Мета: аналіз основних складових процесу раціонального використання природних ресурсів.

Метод (методологія): у процесі роботи застосовувалися загальні та спеціальні методи. На основі аналізу та синтезу, індукції та дедукції, а також узагальнення наукових джерел, присвячених проблемі раціонального використання природних ресурсів, вивчено складові цього процесу.

Результати. Встановлено, що з метою раціонального природокористування необхідно дотримуватися законодавства, здійснювати контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, досягти погодженості дій державних і громадських органів у цій галузі. Визначено, що повноправним розпорядником природних ресурсів, які залучаються в сферу виробничої діяльності, є Ради народних депутатів. Правовою основою охорони природи є внутрішньодержавні і міжнародні законодавчі акти. Доведено, що важливим інструментом економічного механізму охорони довкілля є лімітування природокористування та стимулювання раціонального використання природних ресурсів.

Ключові слова: довкілля; природокористування; природні ресурси; екологічна безпека; охорона природи; виробнича діяльність.

Yu. V. DZYADYKEVYCH

Doctor of Sciences (Technical Sciences),
Professor,
Department of Management of Life and Environmental Sciences,
Ternopil National Economic University

MEASURES OF THE RATIONAL USE OF NATURAL RESOURCES

Abstract

Objective of the article is to analyse the main component of a sustainable use of natural resources.

Research Methodology: In the process of study the general and special methods are have been used. On the basis of the analysis and synthesis, induction and deduction and also generalization of scientific sources which are dedicated to the issue of natural resource management, we have studied components of contribution of the rational use of natural resources.

© Ю. В. Дзядикевич, 2016

Results. *It has been established that the purpose of environmental management is the observation of the law, the control over compliance with environmental safety. It has been determined that a full administrator of natural resources, which are involved in the sphere of industrial activity, is the Council of National Deputies. The legal basis for the protection of nature is domestic and international legislation acts. It has been proved that essential tool of economic mechanism of environmental protection is a limitation of nature and promotion of sustainable use of natural resources.*

Scientific innovation. *On the basis of the analysis of the constituent elements of the process of natural resources it has been prompted its most rational nature.*

Practical significance: *The results contribute to the rational use of natural resources in the industrial and agricultural enterprises of the country.*

Keywords: *environment; environmental management; natural resources; environmental safety; nature protection; industrial activity.*

JEL classification: Q560

В умовах ринкової економіки важливою проблемою є раціональне використання природних ресурсів, оскільки високий рівень концентрації промисловості у багатьох країнах світу та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва призвели до надмірних технологічних навантажень на природні ресурси [1-8]. В основі екологічної політики економічно розвинених країн є такі принципи:

- принцип профілактики, який передбачає створення нових державних проектів і приватних компаній, що запобігають виникненню будь-яких екологічних проблем;
- принцип відповідальності, спрямований на посилення відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності, які забруднюють довкілля;
- принцип кооперації означає, що екологічні проблеми успішно разом розв'язують держава, приватний і громадський сектори [2].

На території України контроль за станом природокористування здійснюється на державному рівні [9; 10].

Державна система управління має власні принципи, які зумовлені особливостями об'єкта управління, а саме [5]:

- єдність екологічного та технологічного підходів;
- комплексне розв'язання завдань раціонального використання природних ресурсів і охорони довкілля;
- облік територіальних можливостей розташування виробництв і використання природних ресурсів, які вимагають диференційованого підходу до вирішення проблем щодо природокористування.

Проблемі природокористування присвячені роботи О. Веклич, О. Гавриленко, Б. Данилишина, Т. Іванової, Н. Степанюк, та ін. У роботах недостатньо висвітлені заходи щодо раціонального використання природних ресурсів, що зумовлює необхідність подальшого їх детального вивчення.

Метою дослідження є аналіз основних складових процесу раціонального використання природних ресурсів.

Природокористування – це комплексна система, яка охоплює міжнародні, державні та громадські заходи, що передбачають раціональне використання, відновлення та охорону природних ресурсів [9].

Перехід до принципів сталого розвитку тісно пов'язаний із раціональним використанням природних ресурсів і функціонуванням еколого-економічної системи,

концепція якої ґрунтується на економічних, соціальних, технологічних і біологічних процесах, які пов'язані між собою та взаємозалежні. У зв'язку з цим необхідно встановлювати цільові орієнтири й обмеження із забезпеченням процедури контролю за їх дотриманням [3; 11].

Світовий досвід свідчить про те, що система екологічного менеджменту залежить від ефективності економічного механізму природокористування, який поєднує в собі регулятори примусово-обмежувального та стимулювально-компенсаційного характеру. Це забезпечує створення екологічно безпечних технологій і способів господарювання [4].

У країнах ЄС створені організаційні структури і діє механізм правового регулювання охорони природних ресурсів і їх раціонального використання.

В Україні на сьогодні практично не діє механізм екологічного регулювання, унаслідок чого не функціонують механізми кредитування природоохоронних заходів, пільгового оподаткування та цінового заохочення екологічної діяльності. Водночас потребують удосконалення механізми надання субсидій організаціям і підприємствам для створення екологічної інфраструктури та національного ринку екологічних послуг [12].

Тривалий час у нашій країні природокористування було безкоштовним, тобто підприємства та організації використовували природні ресурси і водночас забруднювали довкілля, але за це не платили. Нині суспільство наполегливо вимагає від суб'єктів підприємницької діяльності не забруднювати довкілля, будувати очисні споруди та устаткування для переробки відходів виробництва. Однак такі заходи приводять до збільшення витрат, які потім відображаються на зростанні вартості продукції, внаслідок чого знижується її конкурентоспроможність. Така ситуація спонукає підприємців приймати такі рішення, що забезпечують найменші витрати та обумовлюють вирішувати екологічні проблеми.

Аналіз стану природокористування в країнах Європи свідчить про те, що системи регулювання якості довкілля можуть бути жорсткими або м'якими [5]. У першому випадку на забруднювачів довкілля накладаються штрафи та екологічний податок. У другому – для зменшення забруднення навколишнього середовища штрафні санкції застосовуються, але водночас пропонується низка пільг і заохочень для суб'єктів підприємницької діяльності, які незначно забруднюють довкілля.

Найбільш поширеними є комбіновані системи. Вони стимулюють ресурсозбереження та захист довкілля. Це підтримується низкою організаційних заходів, зокрема:

- аналіз, прогнозування та програмування стану довкілля на певній території;
- економічне стимулювання ресурсозбереження та захист довкілля в процесі виробничої діяльності;
- сприяння виконанню природоохоронних робіт [13].

Держава повинна створювати такі умови для підприємницької діяльності, при яких підприємства змушені займатися захистом довкілля або були б матеріально зацікавлені у реалізації природоохоронних заходів. Цей шлях передбачає застосування адміністративного механізму управління, котрий ґрунтується на встановленні стандартів, норм і правил природокористування та відповідних пільгових показників підприємствам із охорони навколишнього середовища. Він також передбачає юридичну відповідальність, яка охоплює дисциплінарне, адміністративне, матеріальне та карне покарання [5].

Важливим напрямом раціонального використання природних ресурсів є поєднання адміністративно-контрольних і економічних інструментів. З огляду на

досвід європейських країн у цьому напрямку, в Україні можна використати низку методів еколого-економічного регулювання [6]:

- встановити економічні обмеження на виробничу діяльність підприємств, які забруднюють довкілля;
- створити систему екологічної сертифікації продукції та послуг підприємств;
- упровадити в практику надання підприємствам сертифіката про вплив їхньої діяльності на довкілля;
- ліцензувати виробничу діяльність підприємств щодо екологічної безпеки;
- проводити комплексну еколого-економічну експертизу діяльності підприємств;
- створити екологічний ринок, на якому продукція з найгіршими екологічними показниками знімається з реалізації;
- змінити податкову політику щодо раціонального використання природних ресурсів і охорони довкілля;
- запровадити систему екологічного аудиту;
- враховувати природний чинник під час економічної оцінки виробничої діяльності підприємства.

Одне з центральних місць у регулюванні відносин щодо охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів відводиться поєднанню заходів територіального та галузевого чинників у формуванні основних якісних параметрів довкілля.

У системі планового управління раціональним природокористуванням провідним є територіальний підхід, тобто повноправним розпорядником природних ресурсів, які залучаються у сферу виробничої діяльності підприємств, є Ради народних депутатів. Надані місцевим Радам права повинні використовуватися якнайефективніше, поєднувати в собі територіальні і галузеві інтереси, орієнтувати виробничо-господарську та експлуатаційну діяльність підприємств, фірм, відомств і міністерств на вирішення актуальних екологічних проблем [8]. Органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль в управлінні процесами регіонального використання природних ресурсів, оскільки вони відповідають за економічний і соціально-екологічний розвиток своїх територій. До їх компетенції входить реалізація загальнодержавної стратегії захисту довкілля, зокрема:

- встановлення обмеження на виробничу діяльність підприємств, які забруднюють довкілля;
- запровадження системи екологічного страхування підприємств.

Якщо в процесі виробничої діяльності підприємства виникає екологічна загроза певній місцевості, то подальше його функціонування може відбуватися лише за погодженням із органами самоврядування. Однак є випадки, коли суспільство для задоволення своїх потреб погоджується з функціонуванням підприємства-забруднювача. Це свідчить про те, що суспільство приймає таке забруднення довкілля і це є результат його життя [7].

Для підвищення якості навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів необхідно розробити та впровадити механізм, який би забезпечував перехід суб'єктів підприємницької діяльності від неправових екологічних відносин до правових [7].

У нашій країні діє низка законів, які сприяють охороні навколишнього середовища та раціональному використанню природних ресурсів. Важливим серед них є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [9]. У ньому викладено: загальні положення, правові обов'язки громадян, функції Рад народних депутатів, повноваження органів управління у сфері охорони природи, висвітлено

питання спостереження, прогнозування, обліку і інформації в галузі охорони довкілля, екологічної експертизи, економічних механізмів забезпечення охорони природи. До важливих державних документів природоохоронного напрямку належать також «Земельний кодекс України» (1992 р.), «Водний кодекс України» (1995 р.), кодекси України «Про надра» (1994 р.), «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (1995 р.), у вересні 2000 р. був затверджений Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» [14-20].

В Україні сформовано одну з найрозвиненіших у Європі систему екологічного законодавства, визначено основні напрями державної політики в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів, розроблено низку проектів природоохоронних програм.

Разом із правовим механізмом на охорону довкілля впливає й економічний механізм, який охоплює цілу низку інструментів впливу на матеріальні інтереси підприємств і окремих працівників. Одним із таких важливих інструментів є лімітування природокористування – дієвий елемент механізму охорони навколишнього природного середовища. Існують підприємства, котрі з погляду екології краще було б закрити або перепрофілювати, тобто перевести на випуск іншої продукції, що завдало б менше шкоди довкіллю. Наприклад, целюлозо-паперовий комбінат можна перепрофілювати в меблеву фабрику. Проте це економічно не вигідно, а часом і соціально не завжди доцільно, оскільки підприємство може бути постачальником потрібних суспільству товарів і робочих місць і в цьому випадку його діяльність у галузі природокористування деякий час регулюється нормативними ГДС (гранично допустимі скиди) чи ГДВ (гранично допустимі викиди) індивідуальними лімітами, тобто ТПВ (тимчасово погоджені викиди) [5].

На початку 90-х років у нашій країні була впроваджена плата за практично всі природні ресурси, за забруднення навколишнього природного середовища, розташування на ньому відходів виробництва та за інші види нанесення шкоди довкіллю. При цьому плата за понадлімітне використання та забруднення в декілька разів перевищує плату за використання та забруднення в межах встановлених нормативів (лімітів). Однак внесення плати за використання та забруднення не звільняє природокористувача від виконання заходів із охорони навколишнього природного середовища та відшкодування збитків [7-8].

Одним із важливих методів економічного управління є фінансування, тобто надання грошових коштів на чітко визначені природоохоронні заходи. Джерелами фінансування можуть бути бюджетні кошти, власні кошти підприємства (собівартість продукції або прибуток), банківські кредити та різні екологічні фонди [21].

Створення екологічних фондів також є одним з економічних методів управління в природокористуванні. Під фондами слід розуміти установи, які надають будь-яку матеріальну допомогу та грошові матеріальні кошти, а також їх джерела. Наприклад, в екологічні фонди надходять платежі всіх підприємств за природокористування, а потім ці кошти видають на проведення невідкладних та дорогих природоохоронних заходів. Крім цього, підприємства можуть робити внески у фонди екологічного страхування.

Ефективним є застосування матеріального стимулювання природоохоронної діяльності, встановлення податкових пільг (сума прибутку з якої вираховується податок, зменшується на величину, яка повністю чи частково відповідає природоохоронним витратам), звільнення від податків екологічних фондів; застосування пільгових цін та надбавок на екологічно чисту продукцію та надання пільгових кредитів [21; 22].

У ринкових умовах господарювання робота всіх служб підприємства повинна бути спрямована на раціональне використання природних ресурсів і захист довкілля від різних видів забруднення. Центральною ланкою в організації природоохоронної роботи на підприємстві є служби маркетингу та менеджменту. Вони контролюють реалізацію відходів виробництва та зменшення витрат на викиди. Необхідно зазначити, що продаж права на викиди проводиться таким чином, щоб сума викидів шкідливих речовин у довкілля не перевищувала асиміляційної здатності природних процесів до самоочищення [6]. Таким чином, реконструкція джерела забруднення дозволяється у тому випадку, якщо викиди від нього компенсуються за рахунок скорочення викидів від інших джерел.

Питаннями охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів повинна займатися держава. Одним із дієвих державних інструментів є акумуляція внутрішніх фінансових ресурсів у вигляді екологічного оподаткування. Воно виконує водночас фіскальну і компенсаційну функції.

Уведення екологічного податку в Україні починається з 2014 року [23]. Збір за забруднення навколишнього середовища передбачає цільове використання коштів, але є небезпека, що зібрані кошти можуть «розчинитися» в бюджеті, не маючи цільового призначення. Тому впровадження екологічного оподаткування має гарантувати прозорий механізм розподілу бюджетних коштів і результативного податкового регулювання.

Ефективним інструментом фінансового забезпечення природоохоронних заходів є встановлення податкових пільг і надання субсидій, які мають довготривалий ефект гарантування сталого розвитку. Економічні субсидії та податкові пільги широко застосовуються в країнах ЄС як для фізичних осіб, так і для підприємств. В Україні вони практично не використовуються. Для забезпечення екологічного сталого розвитку та ефективного використання природних ресурсів наша країна має в основному спиратися на фінансові ресурси внутрішнього походження, а також при можливості використовувати кошти міжнародних джерел фінансування, залучення яких є найбільш раціональним із погляду одержуваного економічного ефекту та вартості їх надання [24].

Стимулювання раціонального природокористування й охорони довкілля потребує комплексного підходу, який передбачає систему різних форм впливу на природокористувачів, котра залежить від характеру виробництва, ресурсів підприємств, галузі та елементів природного середовища, в якому вони функціонують [22].

Україна, ставши на шлях незалежності, приєдналася до процесу державного регулювання збереження якості природного середовища, раціонального використання природних ресурсів і дотримання екологічної безпеки. Вона є Стороною понад 20 міжнародних конвенцій і довгострокових угод, пов'язаних з охороною довкілля. Їх кількість у найближчі роки, без сумніву, збільшиться, оскільки існує низка конвенцій, приєднання до яких має істотне політичне значення в галузі охорони довкілля, використання та відтворення природних ресурсів. Інтеграція нашої країни у світове співтовариство сприяла міжнародній економічній, технічній та експертній допомозі. Надалі можливе використання кредитів міжнародних банків, допомога Європейського Союзу в межах програми «TACIS» для країн СНД, допомога окремих розвинених країн як у межах багатосторонніх програм, так і на підставі двосторонніх угод.

Таким чином, на сьогодні однією з найбільш гострих і складних є проблема раціонального використання природних ресурсів, відтворення та охорони довкілля.

Список літератури

1. Царенко, О. М. Основи екології та економіки природокористування / О. М. Царенко, О. О. Несветов, М. О. Кадацький. – Суми: Університетська книга. – 2004. – 400 с.
2. Дорогунцов, С. І. Екологія: підручник / С. І. Дорогунцов, К. Ф. Коценко, М. А. Хвесик. – К.: КНЕУ, 2005. – 371 с.
3. Шапар, А. Г. Сталий розвиток та досвід його обґрунтування Інститутом проблем природокористування та екології НАН України / А. Г. Шапар // Екологія і природокористування. – 2012. – Вип.15. – С. 6-10.
4. Веклич, О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання / О. Веклич // Економічна Україна. – 2008. – №10. – С. 62-66.
5. Дзядикевич, Ю. В. Механізми менеджменту природокористування / Ю. В. Дзядикевич, І. М. Куликовська // Інноваційна економіка. – 2013. – № 1. – С. 125-127.
6. Іванова, Т. В. Механізм управління природокористуванням і екологічною безпекою / Т. В. Іванова // Біоресурси і природокористування. – 2011. – № 5-6. – С. 128-136.
7. Степанюк, Н. А. Система підготовки та прийняття рішень в природокористуванні: еколого-економічний аспект / Н. А. Степанюк // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. – 2012. – № 5. – С. 25-29.
8. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / За ред. Б. М. Данилишина. – К.: ЗАТ «Нічлава». – 2006. – 704 с.
9. Про охорону навколишнього природного середовища : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41.
10. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 435.
11. Концепція переходу України до сталого розвитку // Вісник НАН України. – 2007. – № 2. – С.14-44.
12. Веклич, О. І. Урахування природного капіталу як базового компонента економічного розвитку країни / О. Веклич, Т. Яхеева // Економіка України. – 2005. – № 12. – С.73-80.
13. Дзядикевич, Ю. В. Управління процесами ефективного використання природних ресурсів / Ю. В. Дзядикевич // Інноваційна економіка. – 2004. – №2. – С. 99-104.
14. Земельний кодекс // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14.
15. Водний кодекс : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 213.
16. Про екологічну експертизу : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8.
17. Лісовий кодекс : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 3852.
18. Про надра : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 1392 – 17.
19. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 39.
20. Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 47.
21. Пахомова, Н. Экономический анализ экологического права / Н. Пахомова, К. Рихтер // Вопросы экономики. – 2003. – №10. – С. 34-38.
22. Федорищева, А. Техногенно-екологічна ситуація в Україні та управління рівнем її безпеки / А. Федорищева, О. Бутрин // Економіка України. – 2008. – №5. – С.75-79.

-
23. Податковий кодекс України. – К.: Кондор. –2011. – 472 с.
 24. Дзядикевич, Ю. В. Шляхи покращення використання природних ресурсів / Ю. В. Дзядикевич // Сталий розвиток економіки. – 2014. –№1. – С. 88-93.

References

1. Tsarenko, O. M., Nesvetov, O. O., Kadats'kyu, M. O. (2004). *Osnovy ekolohiyi ta ekonomiky pryrodokorystuvannya*. Sumy: Universytets'ka knyha.
2. Dorohuntsov, S. I., Kotsenko, K. F., Khvesyk, M. A. (2005). *Ekolohiya*. Kyiv: KNEU.
3. Shapar, A. H. (2012). Stallyy rozvytok ta dosvid yoho obgruntuvannya Instytutom problem pryrodokorystuvannya ta ekolohiyi NAN Ukrainy. *Ekolohiya i pryrodokorystuvannya*, 15, 6-10.
4. Veklych, O. (2008). Suchasnyy stan ta efektyvnist' ekonomichnoho mekhanizmu ekolohichnoho rehulyuvannya. *Ekonomichna Ukrainyana*, 10, 62-66.
5. Dzyadykevych, Yu. V. & Kulykovs'ka, I. M. (2013). Mekhanizmy menedzhmentu pryrodokorystuvannya. *Innovatsiyna ekonomika*, 1, 125-127.
6. Ivanova, T. V. (2011). Mekhanizm upravlinnya pryrodokorystuvanniam i ekolohichnoyu bezpekoyu. *Bioresursy i pryrodokorystuvannya*, 5-6, 128-136.
7. Stepanyuk, N. A. (2012). Systema pidhotovky ta pryynyattya rishen' v pryrodokorystuvanni: ekoloho-ekonomichnyy aspekt. *Visnyk Volyns'koho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu*, 5, 25-29.
8. Danylyshyna, B. M. (2006). Pryrodno-resursna sfera Ukrainy: problemy staloho rozvytku ta transformatsiy. Kyiv: Nichlava.
9. Pro okhoronu navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha. (1991). Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 41.
10. Hospodars'ky kodeks Ukrainy. (2003). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. – 2003. – # 435.
11. Kontsepsiya perekhodu Ukrainy do staloho rozvytku. (2007). *Visnyk NAN Ukrainy*, 2, 14-44.
12. Veklych, O. I. & Yakheyeva, T. (2005). Urakhuvannya pryrodnoho kapitalu yak bazovoho komponenta ekonomichnoho rozvytku krayiny. *Ekonomika Ukrainy*, 12, 73-80.
13. Dzyadykevych, Yu. V. (2004). Upravlinnya protsesamy efektyvnoho vykorystannya pryrodnykh resursiv. *Innovatsiyna ekonomika*, 2, 99-104.
14. Zemel'nyy kodeks. (2001). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 14.
15. Vodnyy kodeks. (2012). Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 213.
16. Pro ekolohichnu ekspertyzu. (1995). Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 8.
17. Lisovyy kodeks. (1994). Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 3852.
18. Pro nadra. (1994). Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 1392 – 17.
19. Pro vykorystannya yadernoyi enerhiyi ta radiatsiynu bezpeku. (2012). Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 39.
20. Pro zahal'noderzhavnu prohramu formuvannya natsional'noyi ekolohichnoyi merezhi Ukrainy na 2000-2015 roky. (2000). Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 47.
21. Pakhomova, N. & Rykhter, K. (2003). Jekonomicheskyy analiz Jekolohicheskoho prava. *Voprosy jekonomiki*, 10, 34-38.
22. Fedoryshcheva, A. & Butryn, O. (2008). Tekhnohenno-ekolohichna sytuatsiya v Ukraini ta upravlinnya rivnem yiyi bezpeky. *Ekonomika Ukrainy*, 5, 75-79.
23. *Podatkovyy kodeks Ukrainy*. (2011). Kyiv: Kondor.

24. Dzyadykevych, Yu. V. (2014). Shlyakhy pokrashchennya vykorystannya pryrodnykh resursiv. *Stalyy rozvytok ekonomiky*, 1, 88-93.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2016 р.

Т. В. ДІДОРЕНКО

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і правового забезпечення агропромислового виробництва,
Тернопільський національний економічний університет

**СУТНІСТЬ І КЛАСИФІКАЦІЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ РЕСУРСІВ НА
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ЗА ЇХ ПРИЗНАЧЕННЯМ ТА
РОЛЮ В ПРОЦЕСІ ВИРОБНИЦТВА**

Дідоренко, Т. В. Сутність і класифікація матеріально-технічних ресурсів на сільськогосподарських підприємствах за їх призначенням та роллю в процесі виробництва [Текст] / Т. В. Дідоренко // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 92-99. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Метою статті є визначення сутності і класифікація матеріально-технічних ресурсів на сільськогосподарських підприємствах.

У статті розглянуто специфіку матеріально-технічного забезпечення виробництва на сільськогосподарських підприємствах, визначено основні фактори що визначають напрямки вдосконалення матеріально-технічного забезпечення галузі.

Ключові слова: *матеріально-технічні ресурси; машинно-тракторний парк; виробництво; глобалізація.*

T. V. DIDORENKO

PhD in Economics,
Assistant Professor,
Department of Accounting and Legal Support of Agroindustrial Production,
Ternopil National Economic University

**NATURE AND CLASSIFICATION OF MATERIAL AND TECHNICAL RESOURCES
IN THE AGRICULTURAL ENTERPRISES ACCORDING TO THEIR PURPOSE AND
ROLE IN THE PRODUCTION PROCESS**

Abstract

The purpose of the article is to determine the nature of material and technical resources. The classification of inputs in agricultural enterprises is grounded in this research. The article deals with the specifics of material and technical provision in the agricultural enterprises. The main factors that determine the direction of improving of material and technical provision in the agricultural enterprises are analysed.

Keywords: *material and technical resources; machine and tractor fleet; production; globalization.*

JEL classification: Q190

Вступ

Постановка проблеми полягає в обґрунтуванні сутності та класифікації матеріально-технічних ресурсів сільського господарства на інноваційно-інвестиційній основі, а також дослідження систем обліку і аналізу.

Питання обліку і аналізу, формування та використання матеріально-технічних ресурсів галузі висвітлювалися у наукових публікаціях відомих учених економістів-аграрників: Я. Білоусько., В. Ільченко, П. Саблука, О. Чорній., О. Яковенко, В. Ярославського.

Мета статті

Мета роботи – визначення сутності і класифікація матеріально-технічних ресурсів на сільськогосподарських підприємствах за їх призначенням та роллю в процесі виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ресурси – це джерело, можливий запас, потенціал чого-небудь.

Матеріально-технічні ресурси (далі МТР) містять:

- основні та оборотні фонди;
- земельні ресурси;
- фінансові ресурси.

Ресурси АПК – це сукупність засобів праці, предметів праці і фінансів, наявних на підприємстві [1; 4].

МТР класифікуються за способом виробництва на:

Відтворювані – запас яких можна поповнити.

Невідтворювані – це ті, які мають обмежений обсяг (нафта, газ та інші корисні копалини).

За відношенням до виробництва МТР поділяються на:

Функціонуючі – використовуються в сільськогосподарському обороті. Потенційні – наявні, але не використовуються в сільськогосподарському обороті.

У сільському господарстві є власні особливості функціонування МТР:

1. Залежність від природно-кліматичних умов;
2. Використання МТР залежно від сезонності;
3. Різноманітність МТР (промислові, живі організми);
4. Ефективність використання МТР залежить від усіх ланок АПК;
5. Матеріально-технічні ресурси – це збірний термін, яким позначаються предмети праці, використовувані в основному і допоміжному виробництві.

Головною ознакою класифікації всіх видів матеріально-технічних ресурсів є їх походження. Наприклад, отримання чорних і кольорових металів (металургія), отримання неметалів (хімічне виробництво), отримання виробів з деревини (деревообробка) та ін.

Матеріально-технічні ресурси класифікуються також за призначенням у виробничому процесі (виготовлення напівфабрикатів, комплектуючих виробів, кінцевої готової продукції).

Матеріальні ресурси, залежно від їх призначення у виробничо-технологічному процесі, укрупнено класифікуються на такі групи:

- сировина (для виробництва матеріальних та енергетичних ресурсів);
- матеріали (для основного і допоміжного виробництва);
- напівфабрикати (для подальшої обробки);
- комплектуючі вироби (для виготовлення кінцевого продукту);

– готова продукція (для забезпечення споживачів товарами) [5; 3].

Це сирі матеріали, які в процесі виробництва утворюють основу напівфабрикату або готового продукту. Тут, насамперед, варто виокремити промислову сировину, яка поділяється на мінеральну і штучну.

Матеріально-технічна база виробництва є сукупністю матеріально-речових елементів продуктивних сил, це виробничий апарат, який використовується для створення матеріальних благ і надання послуг колективу, суспільству.

Головний елемент матеріально-технічної бази виробництва – основні виробничі фонди в натурально-речовій і вартісній формах.

Основний капітал (основні фонди) як важливий складовий елемент продуктивних сил функціонує в процесі виробництва в певній матеріально-речовій формі, яка і є матеріально-технічною базою. Складові матеріально-технічної бази мають різне цільове призначення, тому за їх функціональною роллю в процесі виробництва визначають три групи засобів праці.

Перша група — це засоби праці, що безпосередньо самі виробляють продукцію і тому найактивніше впливають на процес виробництва.

Друга група — засоби праці, які сприяють підвищенню продуктивності праці.

Третя група – засоби, які створюють сприятливі умови для нормального виробничого процесу [2; 6].

Усі матеріально-речові елементи основного капіталу мають відповідні техніко-економічні характеристики, знання яких необхідне для планування потреби в цих ресурсах, оцінки й аналізу ефективності їх використання.

Машинно-тракторний парк (МТП) сільськогосподарського підприємства — парк, до якого, крім тракторів, сільськогосподарських машин, самохідних комбайнів, належать також автомобілі, стаціонарне силове й технологічне обладнання для рослинництва, тваринництва, технічного обслуговування, ремонту та інші засоби механізації сільськогосподарського виробництва, обслуговувальних і допоміжних галузей.

У вузькому значенні МТП — кількісна сукупність різних марок і модифікацій тракторів, комбайнів, причіпних та навісних машин і знарядь, призначених для механізації трудомістких процесів з вирощування сільськогосподарських культур і виробництва сільськогосподарської продукції, надання послуг та виконання робіт іншим виробництвам.

Для визначення окремих техніко-економічних показників роботи автотранспорту використовують такі поняття, як автомобіле-дні перебування в господарстві, автомобіле-дні в роботі, середньооблікова кількість автомобілів і їх вантажопідйомність. Усі показники використання автотранспорту поділяються на три групи: інтенсивності, продуктивності та ефективності.

До показників інтенсивності належать:

- коефіцієнт використання автопарку, який визначають діленням автомобіле-днів перебування в господарстві на автомобіле-дні в роботі;
- коефіцієнт технічної готовності, що розраховується діленням різниці між автомобіле-днями перебування в господарстві і автомобіле-днями в ремонті на автомобіле-дні перебування в господарстві;
- середню технічну швидкість, яку обчислюють діленням загального пробігу автомобілів на час перебування в русі;
- середню експлуатаційну швидкість, що є часткою від ділення загального пробігу на час перебування автомобілів у наряді;

– середню відстань перевезень 1 тонни вантажу, яку розраховують діленням вантажообороту в тонно-кілометрах на загальну кількість перевезеного вантажу в тоннах;

– середньодобовий пробіг автомобіля в кілометрах, який визначають діленням загального пробігу автомобілів на автомобіле-дні в роботі.

До показників продуктивності вантажного автотранспорту належать:

– виробіток автомобілів на одну середньооблікову автомобіле-тонну;

– кількість тонно-кілометрів на одну середньооблікову автоомобіле-тонну.

До показників ефективності вантажного автотранспорту зараховують:

– коефіцієнт використання пробігу – дорівнює відношенню пробігу автомобілів з вантажем до загального пробігу;

– коефіцієнт використання вантажопідйомності, обраховують через відношення фактичної вантажопідйомності до номінальної (яку визначають шляхом множення кількості рейсів на середню нормативну вантажопідйомність автомобіля);

– коефіцієнт технічної готовності автопарку, розраховують як відношення кількості машино-днів перебування автомобілів у технічно справному стані до кількості інвентарних машино-днів автопарку;

– коефіцієнт використання автопарку, визначається як відношення кількості машино-днів роботи автомобілів до кількості інвентарних машино-днів автопарку;

– собівартість тонно-кілометра, встановлюють діленням прямих експлуатаційних витрат по автотранспорту на вантажооборот;

– прямі експлуатаційні витрати на 100 км пробігу і на одну тонну перевезеного вантажу;

– витрати пального на 100 км пробігу і на 100 т/км;

– витрати пального на тонну перевезеного вантажу.

Енергетична потужність – це найактивніша частина основного капіталу, яка формує енергетичні ресурси аграрних підприємств.

Енергетичні ресурси підприємств складаються із потужності тракторів, автомобілів, моторів комбайнів, стаціонарних двигунів, електродвигунів і електроустановок, живої тягової сили, що виражена у механічних кінських силах.

До показників забезпеченості енергетичними ресурсами належать:

– енергозабезпеченість виробництва;

– енергоозброєність праці.

Ефективність використання енергетичних потужностей відображає показник енергоємності виробництва, який визначається діленням енергоресурсів підприємства на обсяг одержаної валової продукції. У підприємствах з інтенсивним типом розвитку, де запроваджені енергозберігальні технології, енергоресурси використовуються ефективно й рівень цього показника не перевищує 2 – 2,5 м.к.с. на 1000 грн валової продукції в зіставних цінах.

Значну частку (понад 20 %) у структурі енергоресурсів аграрних підприємств займають електродвигуни та електроустановки. Вони дають змогу ширше використовувати на господарські потреби електроенергію як один з найбільш економічно вигідних її видів, які застосовуються в сільськогосподарському виробництві.

Оскільки електрифікація є основою комплексної механізації та автоматизації виробництва, то рівень виробничого споживання електроенергії значною мірою характеризує стан розвитку матеріально-технічної бази підприємства. Для оцінки досягнутого рівня споживання електроенергії використовують показники електрооснащеності виробництва і електроозброєності праці. Перший з них

визначається діленням використаної на виробничі цілі електроенергії на посівну площу, а другий – на середньорічну кількість працівників.

Під виробничою потужністю підприємства розуміють максимально можливий річний (добовий, змінний) обсяг випуску продукції зазначеної номенклатури, асортименту та якості за умови найбільш повного використання матеріально-технічної бази виробництва.

Виробнича потужність визначається здебільшого натуральними або умовно натуральними вимірниками за видами продукції (послуг). Оскільки натуральні обсяги різних видів продукції між собою не зіставні, то по багатогалузевих підприємствах виробничу потужність доцільно визначати через обсяг виробництва продукції у вартісному виразі.

Сучасна наука та практика господарювання виокремлюють три види потужності підприємства: проектну, поточну, резервну. Проектна потужність визначається в процесі проектування, реконструкції (розширення) наявного або будівництва нового підприємства і має бути досягнута протягом нормативного терміну її освоєння. Поточна потужність – фактично досягнута виробнича потужність. При цьому обчислюють вхідну (на початок року), вихідну (на кінець року) та середньорічну потужність підприємства. Під резервною потужністю розуміють недовикористану потужність, яка повинна постійно формуватись й існувати в певних галузях національної економіки з метою використання її у так звані періоди пікових навантажень. Основними чинниками формування виробничої потужності підприємства є:

- номенклатура, асортимент та якість продукції, що виготовляється;
- розміри матеріально-технічної бази;
- максимально можливий фонд часу роботи устаткування;
- раціональна організація праці.

Виробничу потужність підприємства обчислюють за технічними нормами продуктивності устаткування, використання виробничих площ і трудомісткості продукції, нормами виходу продукції з урахуванням застосування прогресивної технології та досконалої організації виробництва.

Відношенням фактичного обсягу виробництва продукції до нормативного розраховується коефіцієнт використання виробничої потужності підприємства. Що більший він за одиницю, то ефективніше підприємство використовує свою потужність, і навпаки.

Крім коефіцієнта використання виробничої потужності, ефективність останнього характеризують такі показники:

- фактичні обсяги виробництва продукції за певний період;
- випуск продукції на одну машину, одиницю обладнання, на 1 м² виробничої площі;
- середній відсоток завантаження технічних засобів та виробничих приміщень;
- коефіцієнт змінності роботи техніки.

Формують виробничу потужність підприємства виробничі будівлі та споруди, які є одним з головних матеріально-речових елементів основних виробничих фондів, у структурі основних виробничих фондів вони складають понад 60 %. Відповідно, більшість показників ефективності використання основних фондів підприємства значною мірою відображають також ефективність використання виробничих будівель та споруд.

До виробничих будівель аграрного підприємства належать корівники, свинарники, пташники, вівчарні, кормоцехи, а також такі допоміжні виробничі приміщення, як вагова, гаражі, комори, ветсанпропускники, ветлабораторії, навіси для

зберігання техніки, відгодівельні майданчики тощо. Цільове призначення їх різне. Більшість з них використовується для утримання тварин та для зберігання продукції (комори), техніки (гаражі, навіси).

До виробничих споруд відносять силосні траншеї та ями, силосні башти, водонапірні башти, гноєсховища, парники і теплиці, картопле-, овоче- і фруктосховища, гідротехнічні споруди, разом із внутрішньогосподарською зрошувальною й осушувальною мережею тощо.

Сучасні будівлі та споруди — це дорогі й досить складні інженерно-технічні елементи основних виробничих фондів. На кожному підприємстві їх кількісний і якісний склад залежить від таких факторів, як спеціалізація господарства, природної зони, в якій воно розташовано, від рівня розвитку головної галузі, економічного стану підприємства і культури виробництва. Зрозуміло, що господарства, спеціалізовані на виробництві тваринницької продукції, за інших однакових умов матимуть більше виробничих будівель і споруд порівняно з підприємствами, де переважає виробництво рослинницької продукції.

При виборі типу виробничих приміщень і споруд ураховують їх питому кошторисну вартість. По тваринницьких приміщеннях розраховують кошторисну вартість на головомісце; по картопле-, овоче- і фруктосховищах — на одну тунну тих видів продукції, що зберігатимуться в них; по теплицях і парниках, коморах — на квадратний метр корисної площі; по силосних спорудах і траншеях — на кубічний метр їх об'єму. Останній показник використовується також для тваринницьких приміщень. Слід мати на увазі, що питома кошторисна вартість головомісця, кубічного метра тваринницьких приміщень тим дешевша, що більше приміщення, і навпаки. Але позитивна дія цього фактора обмежена, оскільки збільшення розміру тваринницьких будівель призводить до істотного погіршення мікроклімату в них і зниження продуктивності тварин.

Здешевлення будівництва будівель і споруд можна досягти за рахунок використання ефективніших проектів і широкого застосування місцевих дешевих матеріалів, панелей полегшеного типу. У багатьох підприємствах є необхідність у реконструкції діючих будівель і споруд з метою механізації в них виробничих процесів. Затрати на реконструкцію будівель, як правило, нижчі, ніж на будівництво нових [7; 8].

Узагальнювальними економічними показниками ефективності використання виробничих будівель і споруд є виробництво продукції й окремо одержаного прибутку на гривню їх кошторисної вартості; виробництво продукції й одержаний прибуток на головомісце.

Висновки та перспективи подальших розвідок

У структурі матеріально-технічних ресурсів виокремлюється насамперед сільськогосподарська техніка як найбільш активна їх частина. Сільськогосподарські машини та їх ефективне використання є важливим чинником підвищення доходності та конкурентоспроможності сільського господарства. В умовах інформаційного суспільства та економіки знань визначальне значення у їх формуванні мають інновації.

Суттєвий вплив на інноваційне формування матеріально-технічних ресурсів здійснюють чинники глобалізації. Глобальні процеси сприяють відкритості ринків та поглибленню міждержавної конкуренції. Це спричиняє необхідність постійного вдосконалення та модернізації сільськогосподарської техніки, тобто задіяння інноваційних основ матеріально-технічного забезпечення галузі. Рівень та особливості їх застосування визначають: спеціалізація та концентрація сільськогосподарського виробництва, розміщення та трудоворесурсне забезпечення, попит і пропозиція, кон'юнктура на ринку матеріально-технічних ресурсів, інвестиційні можливості

товаровиробників, конкурентоспроможність вітчизняної техніки та її зарубіжних аналогів, ефективність управління процесами формування та використання матеріально-технічних ресурсів.

Список літератури

1. Основні тенденції розвитку технічного забезпечення аграрного виробництва / Я. К. Білоусько, В. О. Питулько, П. А. Денисенко, А. М. Головка // Економіка АПК. – 2005. – №2. – С. 88-94.
2. Державна цільова програма реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі на період до 2011 року : постанова Кабінету міністрів України від 30 травня 2007 р. № 785.
3. Ільченко, В. Ю. Оцінка машинних технологій за ущільненням ґрунту / В. Ю. Ільченко, Б. В. Калина // Вісник ДДАУ. – 2004. – Вип. 2. – С. 84-86.
4. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь / за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 113-114.
5. Стан сільськогосподарської техніки та наявність пального в сільськогосподарських підприємствах [Електронний ресурс] // Експрес-інформація Держкомстату України від 9.06.2005 р. № 167. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
6. Чорній, О. В. Джерела інвестицій у інноваційне відтворення матеріально-технічних ресурсів аграрного виробництва / О. В. Чорній // Наукові праці Південного філіалу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Кримський агротехнологічний університет». – Вип. 121. – Сімферополь, 2013. – С. 191-196.
7. Яковенко, В. П. Ринок сільськогосподарської техніки: проблеми становлення / В. П. Яковенко. – К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2013. – 220 с.
8. Ярославський, О. Технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств. Проблеми та можливі шляхи їх вирішення / Я. Ярославський // Проект "Аграрна політика для людського розвитку". – К., 2012. – №12. – 6 с.

References

1. Bilous'ko, Ya. K., Pytul'ko, V. O, Denysenko, P. A., Holovko, A. M. (2005). Osnovni tendentsiyi rozvytku tekhnichnoho zabezpechennya ahrarnoho vyrobnytstva. *Ekonomika APK*, 2, 88-94. (in Ukrainian)
2. *Derzhavna tsil'ova prohrama realizatsiyi tekhnichnoyi polityky v ahropromyslovomu kompleksi na period do 2011 roku.* (2007). Postanova Kabinetu ministriv Ukrayiny vid 30 travnya 2007 r. # 785. (in Ukrainian)
3. Il'chenko, V. Yu., Kalyna, B. V. (2004). Otsinka mashynnykh tekhnolohiy za ushchil'nenniam gruntu. *Visnyk DDAU*, 2, 84-86. (in Ukrainian)
4. Sabluk, P. T. (2011). *Orhanizatsiyno-ekonomichna modernizatsiya ahrarnoyi sfery.* Kyiv : NNTs IAE. (in Ukrainian)
5. *Stan sil's'kohospodars'koyi tekhniky ta nayavnist' pal'noho v sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstvakh.* (2005). Ekspres-informatsiya Derzhkomstatu Ukrayiny vid 9. 06. 2005 r. # 167 // www.ukrstat.gov.ua (in Ukrainian)
6. Chorniy O. V. (2013). Dzherela investytsiy u innovatsiyne vidtvorennya material'no-tekhnichnykh resursiv ahrarnoho vyrobnytstva. *Naukovi pratsi Pivdennoho filialu Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny «Kryms'kyu ahrotekhnolohichnyy universytet»*, 121, 191-196. (in Ukrainian)
7. Yakovenko V. P. (2013). Rynok sil's'kohospodars'koyi tekhniky: problemy stanovlennya. Kyiv: NNTs "Instytut ahrarnoyi ekonomiky". (in Ukrainian)

-
8. Yaroslavs'kyy O. (2012). Tekhnichne zabezpechennya sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv. Problemy ta mozhyvi shlyakhy yikh vyrishennya. *Proekt "Ahrarna polityka dlya lyuds'koho rozvytku"*, 12. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 09.03.2016 р.

Олексій Олександрович КРАСНОРУЦЬКИЙ

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту,
Харківський національний технічний університет сільського господарства
імені Петра Василенка,
E-mail: krasnorutskyu@gmail.com

Юрій Олександрович ЗАЙЦЕВ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Харківський національний технічний університет сільського господарства
імені Петра Василенка,
E-mail: yura.app5@icloud.com

**АДАПТАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ
АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Красноручський, О. О. Адаптаційний інструментарій управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств [Текст] / Олексій Олександрович Красноручський, Юрій Олександрович Зайцев // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 100-113. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті здійснено теоретичне узагальнення адаптаційного інструментарію управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств на цільових ринках збуту сільськогосподарської продукції. Обґрунтовано цілісну концепцію побудови та функціонування організаційно-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств на засадах їх адаптації до умов цільових ринків збуту продукції, в основі якої лежить ідентифікація конкурентної структури цільового ринку, визначення раціональної позиції підприємства-товаровиробника, обґрунтований вибір інструментарію впливу на рівень конкурентоспроможності підприємства та мобілізації його конкурентного потенціалу. Ідентифіковано економічні передумови та структурні тенденції конкурентного розвитку об'єктних ринків продукції аграрних підприємств. Запропоновано методичний підхід до визначення конкурентного потенціалу аграрних підприємств на основі систематизації їх збутових систем та визначення ступеня їх адаптивності до змін конкурентної структури та кон'юнктури цільових ринків збуту. Розвинуто стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств на основі забезпечення позитивної динаміки концентрації капіталу з метою прискорення адаптації підприємств до змін характеристик цільових ринків.

Ключові слова: конкуренція; конкурентний потенціал; концентрація капіталу; цільовий ринок; адаптивний механізм.

Oleksiy Oleksandrovych KRASNORUTSKYY

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Department of Production Organization, Business and Management,
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture
E-mail: krasnorutskyy@gmail.com

Yuriy Oleksandrovych ZAYTSEV

PhD in Economics,
Associated Professor,
Department of Accounting and Audit,
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture
E-mail: yura.app5@icloud.com

**ADAPTIVE INSTRUMENTS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES COMPETITIVENESS'
MANAGEMENT**

Abstract

The article is devoted to the theoretical generalization and obtaining the new solution of scientific substantiation of adaptive economic mechanisms of agricultural enterprises competitiveness improvement in the target markets of agricultural products. The conception of construction and operation of the organizational and economic mechanism of agricultural enterprises competitiveness increase on the basis of their adaptation to target markets products is grounded. The economic conditions and structural trends of objective competitive product markets of agricultural enterprises are identified. The methodical approach as for the determination of the competitive potential of agricultural enterprises on the basis of systematization of their marketing systems and determination of the adaptability to changes in the competitive structure of the market situation and target markets degree is considered. Strategic directions for improvement of the competitiveness of agricultural enterprises on the basis of ensuring the positive dynamics of the enterprises-producers capital concentration to accelerate and streamline enterprise adapt to changes are developed.

Keywords: *competition; competitive potential; concentration of capital; target market; an adaptive mechanism.*

JEL classification: F140

Вступ

Підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності діяльності аграрних підприємств є найголовнішою проблемою економічної науки, яка структурується на значну кількість наукових проблем та завдань нижчих порядків, які відповідають специфіці певних галузей, товарних напрямів спеціалізації, функціональних та секторальних особливостей ведення діяльності. Сучасний стан та конкурентна структура вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції суттєво звужують можливості аграрних підприємств до підвищення конкурентоспроможності своєї продукції та, відповідно, рівня економічної ефективності діяльності, що уповільнює темпи їх розвитку та гальмує набуття відтворювальними процесами розширеного характеру. При цьому домінування економічних інтересів торговельних посередників, непропорційність концентрації та ефективності функціонування

ISSN 2415-8453. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2016. Volume 1. № 1.

капіталу, розміщеного у сферах виробництва та обігу, наближення конкурентної ситуації на цільових ринках збуту продукції аграрних підприємств до стану олігопсонії призводять до фактичного унеможливлення суттєвого впливу заходів з підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств, крім спрямованих на зрушення в її цінній складовій. Вказане зумовлює необхідність теоретично-методичного та прикладного пророблення питань залучення ефективного інструментарію та побудови економічних механізмів адаптації аграрних підприємств до ринкової ситуації з метою підвищення рівня конкурентоспроможності їх продукції та рівня економічної ефективності основної діяльності, що і зумовлює актуальність репрезентованого в публікації дослідження.

Питанням ринкової конкуренції та управління конкурентоспроможністю підприємств, побудови та розвитку конкурентної структури ринку присвячені фундаментальні дослідження як класиків економічної думки, так і визнаних у світі зарубіжних авторів. Ці дослідження створили потужне наукове підґрунтя для вивчення специфічних сфер конкурентних взаємовідносин, зокрема, аграрних підприємств, на які звертається значна увага в науковому доробку В. Я. Амбросова, В. Г. Андрійчука, І. Ю. Гришової, С. М. Кваші, Т. Г. Маренич, О. М. Могильного, В. М. Онегіної, О. В. Ульяновченка, Б. О. Язлюка та багатьох інших [1-9]. Попри широке охоплення в працях зазначених вчених кола питань побудови конкурентних взаємовідносин аграрних підприємств на цільових ринках збуту їх продукції, такі питання, як обґрунтованість напрямів та шляхів підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств, ціла низка проблемних аспектів деталізації процедур управління конкурентоспроможності, формування та функціонування відповідних економічних механізмів, зокрема адаптаційного характеру, формалізації впливу особливостей структурної побудови цільових ринків на результати діяльності аграрних підприємств, залишаються не повною мірою вирішеними. Останнє актуалізує необхідність пошуку та впорядкування адаптаційного інструментарію управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств на цільових ринках збуту сільськогосподарської продукції.

Мета статті

Метою статті є обґрунтування теоретично-методичних засад ідентифікації та використання адаптаційного інструментарію управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств на цільових ринках збуту їх продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження

Систематизація наукових поглядів на ринкову конкуренцію, зокрема, на цільових ринках продукції аграрних підприємств дозволяє розглядати її як ключовий тип економічних взаємовідносин суб'єктів поряд з відносинами обміну та співробітництва. У ході дослідження визначено особливості взаємного впливу та сутності економічного зв'язку конкурентоспроможності підприємства та продукції. При цьому було використано методичний підхід, який ґрунтується на встановленні взаємозв'язку рівня конкурентоспроможності з рівнем економічної ефективності. Теоретично доведено, що виробництво та збут конкурентоспроможної продукції підприємства, тобто такої, яка успішно реалізується представникам цільової споживацької аудиторії, зумовлює досягнення підприємством-виробником певного рівня економічної ефективності, який є адекватним завданням відтворення авансованого капіталу, а отже, відновлення виробничо-комерційного циклу. При цьому здійснення ефективної діяльності дозволяє підприємствам-товаровиробникам акумулювати певні маси прибутку та реінвестувати їх у розвиток власного економічного потенціалу шляхом удосконалення товарної

номенклатури, технологій виробництва та збуту продукції, створення цінових та якісних конкурентних переваг тощо. Останнє зумовлює підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства та його продукції. Тобто ефективне функціонування суб'єкта сфери виробництва продукції є запорукою його конкурентоспроможності, а досягнення певного рівня конкурентоспроможності – передумовою підвищення економічних результатів та ефективності діяльності.

Слід зазначити, що економічна ефективність діяльності підприємства є статичною характеристикою досягнення ним певних результатів за умови несення визначених умовами здійснення основної діяльності витрат. При цьому економічна наука дозволяє характеризувати рівень економічної ефективності діяльності підприємства за допомогою абсолютних, відносних, часових та порівняльних показників. Конкурентоспроможність продукції та конкурентоспроможність підприємства є динамічною характеристикою економічного потенціалу підприємства як сукупності можливостей виробництва та збуту продукції з необхідними для досягнення певних економічних результатів властивостями та при визначених витратах, що має забезпечувати успіх продукції на ринку. Такий розгляд процесу формування конкурентоспроможності дозволяє уникати численних методичних протиріч, які виникають при її кількісній оцінці. При цьому середовищем формування конкурентоспроможності є цільові ринки продукції підприємств (рис. 1).

Комплексне вивчення конкурентної побудови цільових ринків продукції аграрних підприємств дозволили визначити складний та неоднорідний характер його конкурентних структур. Складність конкурентних структур цільових ринків сільськогосподарської продукції визначається побудовою, довжиною та особливостями функціонування каналів ринкового розподілу продукції. Дослідження показали, що на рівні взаємодії аграрних підприємств з першими посередниками, які здійснюють торговельно-закупівельну діяльність, конкурентну структуру більшості цільових ринків сільськогосподарської продукції можна представити як олігопсонію або, в деяких випадках, монопсонію. На подальших рівнях ринкового розподілу продукції аграрних підприємств конкурентні структури модифікуються в олігополію та, іноді, в ринкову структуру, наближену до досконалої конкуренції.

Причиною вказаної ситуації є відмінності в концентрації та ефективності функціонування капіталу аграрних підприємств та підприємств-суб'єктів сфери обігу, а також їх кількість та тенденції домінування або пригнічення економічних інтересів окремих груп учасників ринку, а отже, відповідно, ступінь повноти їх реалізації. На більшості цільових ринків сільськогосподарської продукції економічні інтереси аграрних підприємств виявляються пригніченими із зазначених вище причин, що ускладнює підвищення економічної ефективності їх діяльності та нормалізацію відтворення.

Слід зазначити, що більшість видів сільськогосподарської продукції є сировинною, що визначає значний рівень її стандартизації та зумовлює застосування аграрними підприємствами методів створення конкурентних переваг у частині розробки та освоєння виробництва унікальних товарів із імплементацією відповідних маркетингових стратегій. При цьому трансформація конкурентних структур відбувається винятково під впливом цінових та результативних факторів. Аграрні підприємства для підтримання належного рівня економічної ефективності своєї діяльності мають адаптуватися до вказаних умов. У цьому процесі особливого значення набуває коректна ідентифікація конкурентної ситуації цільового ринку та напряму її розвитку. Застосований методичний підхід до такої ідентифікації ґрунтується на використанні інтегрального показника конкурентного розвитку ринку (формула 1):

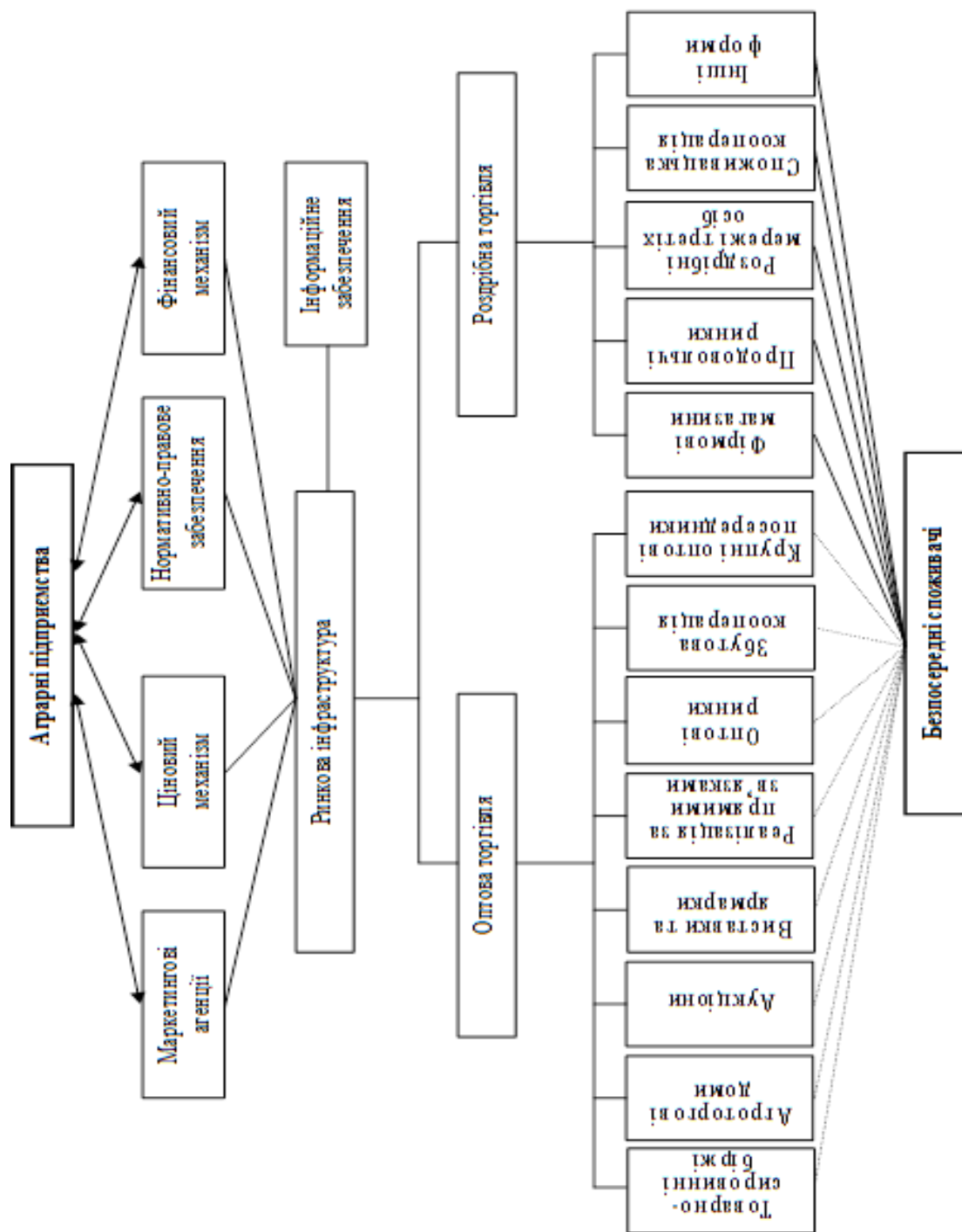

Рис. 1. Ринкове середовище аграрних підприємств

* Систематизовано авторами

$$I_p = 1 - \sqrt[n]{\frac{1}{n} \sum_i \left| \frac{(V_{i+1} - V_i)}{V_i} \right| \times \left| \frac{(P_{i+1} - P_i)}{P_i} \right| \times \left| \frac{(R_{i+1} - R_i)}{R_i} \right|}, \quad (1)$$

де I_p — інтегральний показник конкурентного розвитку ринку; n — кількість учасників комерційного ланцюга в структурі каналу ринкового розподілу продукції; i — номер стадії ринкового розподілу; V — обсяг продукції, який реалізується суб'єктами, які обслуговують i -ту стадію ринкового розподілу продукції в натуральному вимірі; P — середня ціна реалізації продукції на i -й стадії ринкового розподілу, грн / одиницю виміру; R — рівень рентабельності реалізації продукції на i -й стадії ринкового розподілу, %.

Розрахунок вказаного інтегрального показника дозволяє кількісно характеризувати тип конкурентної ситуації на визначеній стадії ринкового розподілу продукції та визначати напрям трансформації конкурентної ситуації.

Застосування розроблених методичних підходів до ідентифікації конкурентної структури цільового ринку дозволяє визначити пріоритетні напрями мобілізації інструментів підвищення конкурентоспроможності продукції аграрних підприємств, застосування яких має бути системним. Останнє зумовлює необхідність обґрунтування організаційно-економічного механізму управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства (рис. 2), який становить систему факторів, засобів, інструментів та суб'єктів опосередкування їх впливів та дій, які забезпечують зміну рівнів конкурентоспроможності аграрних підприємств та їх продукції на цільових ринках збуту.

При цьому система управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства є поєднанням трьох інструментальних систем управління витратами, обсягами та збутом, тобто сполученням економічних, організаційних та управлінських інструментів, застосування яких призводить до створення та реалізації конкурентних переваг.

Вітчизняний аграрний ринок є відкритою системою з ознаками значної нестабільності. Ознаками останньої є недостатньо високий рівень внутрішнього споживання, залежність ринкової кон'юнктури від структурно-динамічних тенденцій зовнішніх ринків, низький рівень інфраструктурного розвитку. Деформація конкурентних структур внутрішнього ринку зумовлює тенденції ціноутворення на стадії продажу продукції аграрними підприємствами посередникам, інтереси яких домінують над інтересами товаровиробників, що суттєво знижує рівень економічної ефективності основної діяльності останніх. Вказане вимагає формалізації особливостей функціонування ринку сільськогосподарської продукції в контексті ідентифікації умов підвищення конкурентоспроможності та економічної ефективності діяльності аграрних підприємств.

Основними причинами уповільнення розвитку аграрних підприємств є: інфраструктурне відставання в розвитку вітчизняного аграрного ринку у зіставленні з іншими товарними ринками, деформація економічних інтересів та негармонійний характер розподілу доходів між функціональними групами підприємств-учасників ринку, відсутність розвинутих каналів збуту продукції аграрних підприємств, непрозорість ціноутворення фактично на всіх стадіях ринкового розподілу продукції.

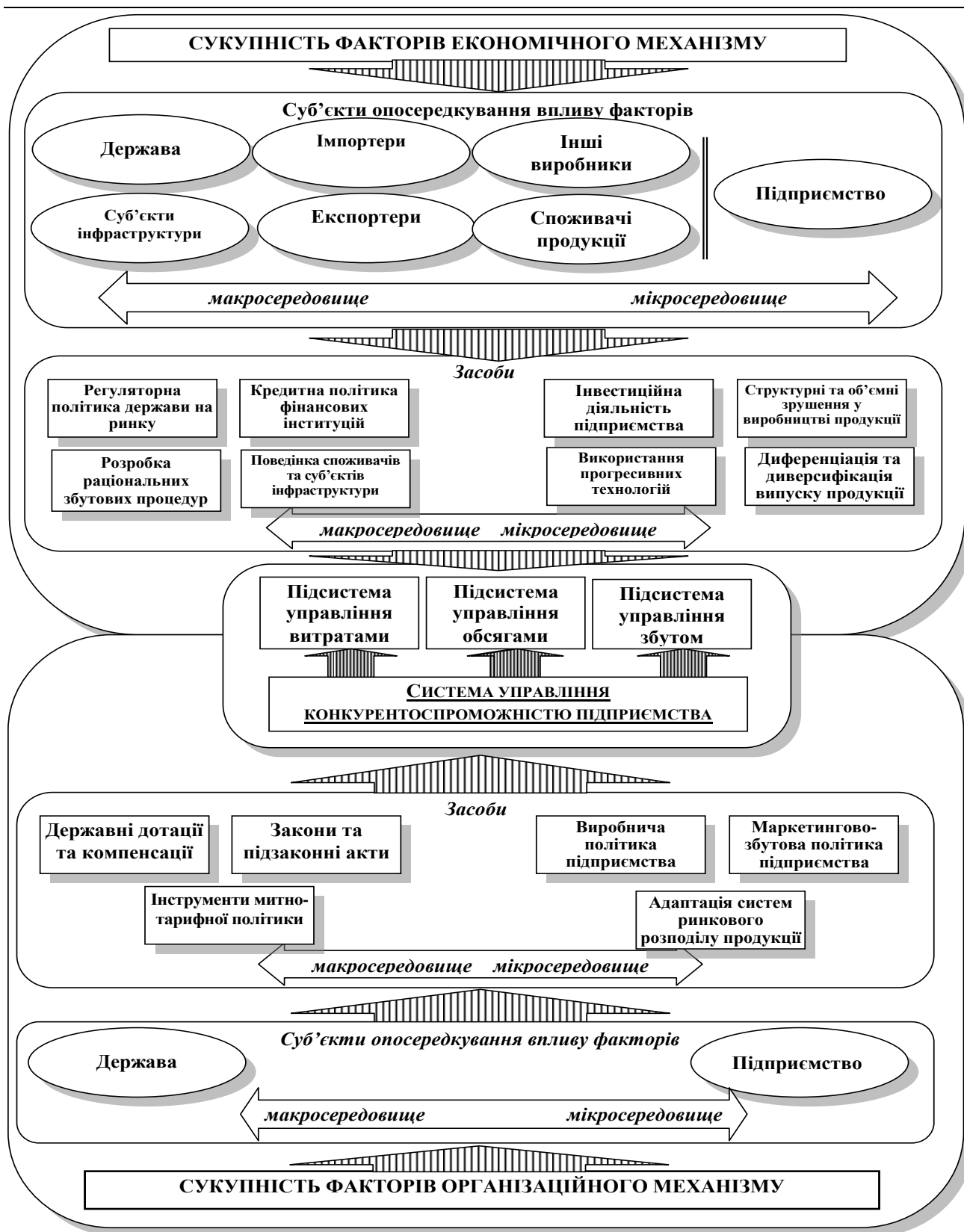

Рис. 2. Організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства на цільових ринках

* Розроблено авторами

Зокрема, у структурі доходів від реалізації продукції вітчизняними аграрними підприємствами у 2014 році виручка від реалізації зерна становила 35,2 % при рентабельності виробництва та реалізації 29,3%. При цьому рентабельність виробництва та реалізації товарного насіння соняшнику складала 78,6 % [10]. Такі перекося в ефективності не можуть на відбиватися на структурі товарного виробництва аграрних підприємств. Причинами цього є недосконалість ринкової інфраструктури, відсутність у підприємств-товаровиробників власної бази зберігання та можливостей формування комерційно значущих партій більшості видів сільськогосподарської продукції.

Проведені дослідження демонструють, що сучасний стан ринку сільськогосподарської продукції не сприяє побудові гармонійних відносин між аграрним підприємством, посередником, споживачем та державою. Основними шляхами ліквідації вказаних дисбалансів є: вирішення в аграрних підприємствах проблеми зберігання в контексті результативного використання сезонного цінового фактору; стимулювання процесів вертикальної, передусім збутової, інтеграції аграрних підприємств; створення умов для прямого інвестування ресурсів підприємств оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією в економіку аграрних підприємств; підвищення рівня концентрації капіталу суб'єктами сфери виробництва; впорядкування системи державного регулювання розвитку аграрних підприємств та функціонування ринку їх продукції. Реалізація вказаних заходів є запорукою підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності аграрних підприємств, гармонізації та забезпечення повноти реалізації їх економічних інтересів.

Важливим інструментом ефективного функціонування аграрних підприємств на цільових ринках збуту їх продукції та підвищення їх конкурентоспроможності є обґрунтоване застосування процедур вибору комбінації каналів ринкового розподілу продукції. Аналіз особливостей розвитку збутових систем аграрних підприємств дозволив виокремити основні періоди їх становлення та порівняти показники рентабельності виробництва і реалізації продукції з питомою вагою обсягу її реалізації посередникам (рис. 3).

Результати зіставлення доводять, що зрушення в структурі ринкового розподілу продукції аграрних підприємств відповідають змінам рентабельності її виробництва та реалізації. При цьому неможливо визначити первинність жодного з порівнюваних показників стосовно змін інших. Це пояснюється тією обставиною, що економічна ефективність діяльності аграрного підприємства залежить від застосованої комбінації каналів ринкового розподілу продукції при побудові конкретної збутової системи, адже отримання економічних результатів виробництва та реалізації продукції відбувається безпосередньо на збутовій стадії виробничо-комерційного циклу. Формування та розвиток систем ринкового розподілу продукції, а отже, і збутових систем аграрних підприємств залежить від повноти реалізації економічних інтересів та ступеня їх пригніченості або домінування на конкретному цільовому ринку. Останнє визначає ринкову поведінку аграрного підприємства, впливає на прийняття тих чи інших рішень у сфері управління збутом продукції, а отже, у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства.

Виконані дослідження дозволили виокремити етапи та закономірності становлення систем управління збутом продукції аграрних підприємств. Встановлено, що об'єктивним критерієм їх трансформації є зміни в структурі використання каналів ринкового розподілу. Враховуючи, що продаж продукції переробним підприємствам, населенню та на продовольчих ринках є окремими варіантами використання прямого збуту або побудови вертикальних маркетингових систем, критичними є зміни питомої

ваги обсягів продукції, які реалізуються посередникам.

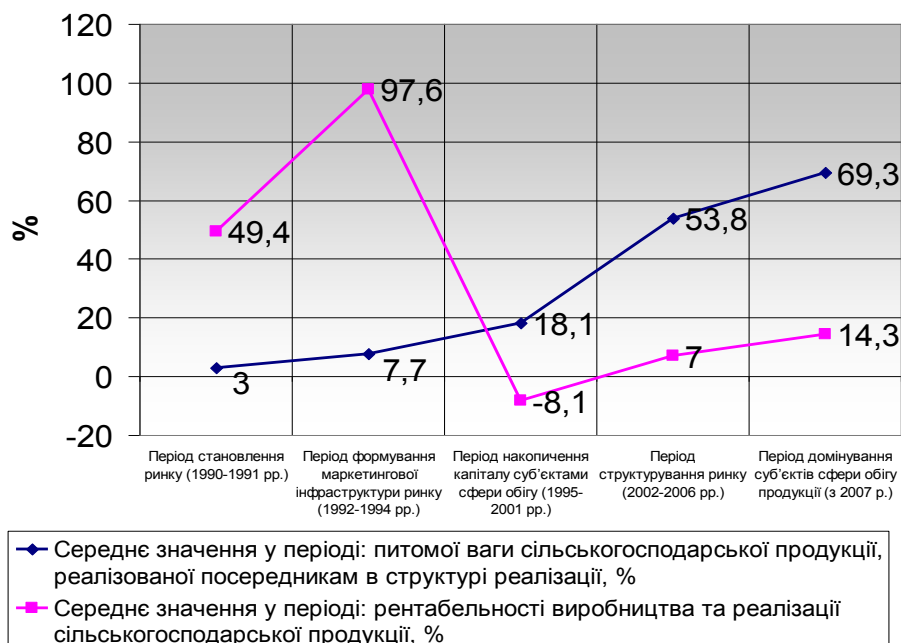

Рис. 3. Зіставлення рентабельності виробництва та реалізації продукції аграрних підприємств з питоюю вагою продукції, реалізованої посередникам у 1990-2014 рр.*

* Розраховано за даними [10]

Негармонійний характер розподілу доходів між суб'єктами ринку продукції аграрних підприємств є об'єктивним атрибутом функціонування вказаного ринку, а необхідність адаптації до нього стала імперативом здійснення основної діяльності підприємств-товаровиробників. Методичний підхід до ідентифікації причин трансформації конкурентної ситуації в товарно-цільових сегментах ринку продукції аграрних підприємств, заснований на визначенні показників концентрації капіталу, дозволив визначити параметри концентрації капіталу та ступінь їх зв'язку з показниками економічної ефективності діяльності функціональних груп підприємств-учасників зазначених ринків (рис. 4).

Протягом дослідженого періоду майже третина вітчизняних аграрних підприємств зазнала збитків від здійснення основної діяльності, що унеможливило нормальне протікання відтворювальних процесів. Рівень економічної ефективності основної діяльності аграрних підприємств майже в 15 разів нижчий за показники функціонування капіталу підприємств сфери оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією. Вказане значною мірою гальмує залучення аграрними підприємствами інвестиційних ресурсів, розвиток інтеграційних процесів, нарощення економічного потенціалу підприємств-товаровиробників, підвищення їх конкурентоспроможності.

Зіставлення отриманих результатів співвідношень з реальними економічними результатами діяльності аграрних підприємств доводить об'єктивне існування суттєвих викривлень економічних інтересів аграрних підприємств. Слід зазначити, що обсяг доходів останніх як безпосередніх товаровиробників сільськогосподарської продукції склав лише третину від ціни її споживання. Вказане не сприяє результативному та інтенсивному розвитку основної діяльності аграрних підприємств. Зазначені дисбаланси більш виражено проявляються на цільових ринках продукції

тваринництва, де лише п'ята частина ціни споживання повертається аграрним підприємствам у вигляді виручки від реалізації продукції. Останнє суттєво скорочує шанси вказаного галузевого напрямку на інтенсифікацію власного розвитку в аграрних підприємствах.

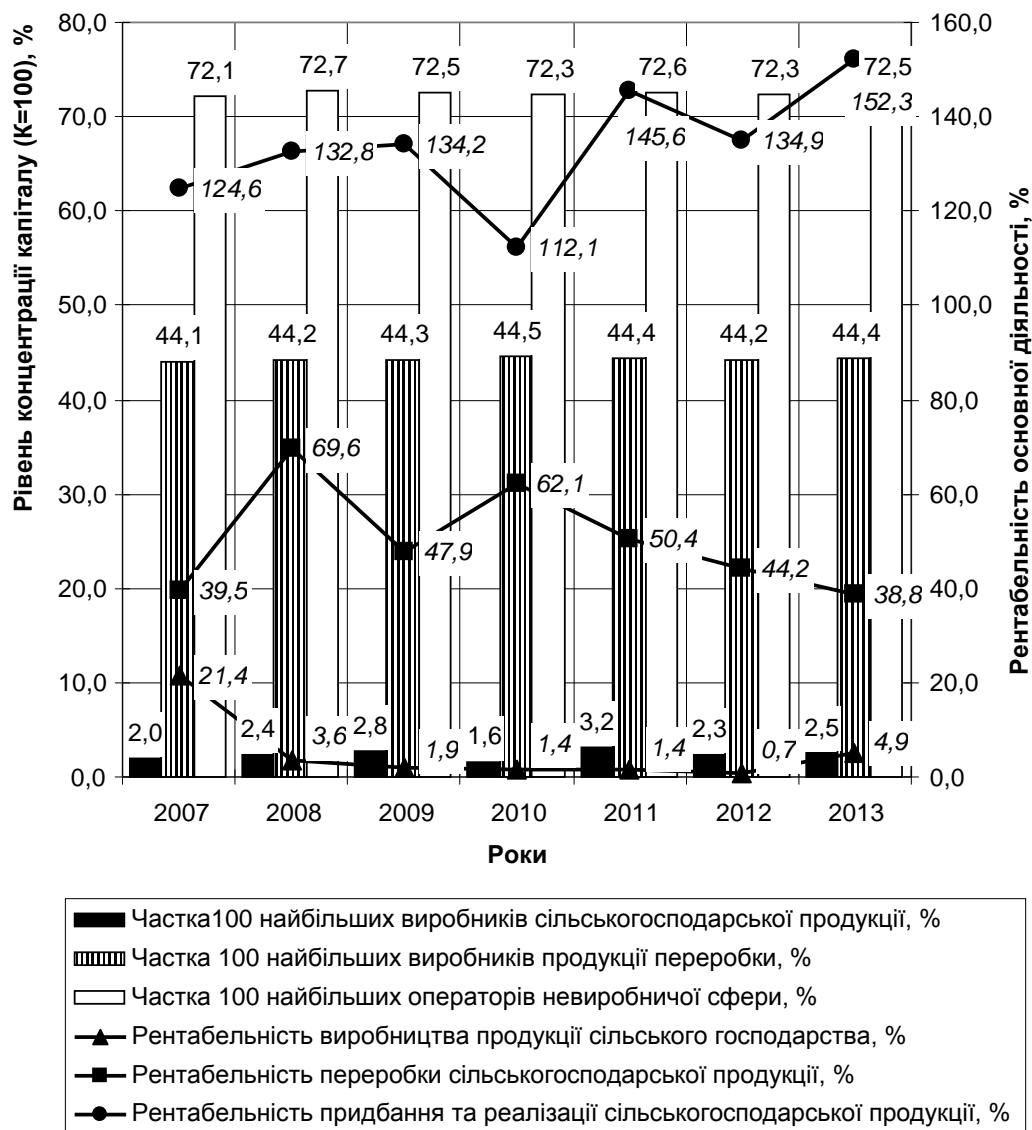

Рис. 4. Співвідношення рівнів ринкової концентрації, концентрації капіталу та економічної ефективності основної діяльності функціональних груп підприємств – учасників ринку сільськогосподарської продукції у 2007-2013 рр. *

*Розраховано за даними [10]

Гармонізація економічних інтересів учасників ринку сільськогосподарської продукції передбачає усунення умов для виникнення цінового диктату з боку тієї чи іншої функціональної групи підприємств – учасників ринку. Шляхом вирішення цього проблемного питання є підвищення рівня концентрації та ефективності функціонування капіталу аграрних підприємств. При цьому рівень концентрації капіталу в межах тієї чи іншої функціональної групи підприємств – учасників ринку, а саме товаровиробників, посередників, експортерів, переробних підприємств, визначає їх раціональну поведінку, спрямовану на підвищення економічної ефективності

діяльності, а отже, і конкурентну політику, адже за інших рівних умов варіантів раціоналізації політики підприємства багато бути не може. Останнє зумовлює застосування відповідних стратегій, як правило, спрямованих на набуття підприємствами достатньої для повноцінної реалізації економічного потенціалу ринкової частки, створення цінових переваг перед конкурентами без суттєвого зниження рівня економічної ефективності власної діяльності тощо. Вказана обставина викликає всі зрушення всередині ринкової інфраструктури, а отже, зумовлює необхідність адаптації підприємства до умов, вплинути на які через недостатню ринкову владу воно не в змозі.

Аналіз факторів створення конкурентних переваг аграрних підприємств та їх продукції полягає у вивченні їх конкурентоспроможності через призму економічної ефективності, отже, основними індикаторами формування та розвитку конкурентного потенціалу аграрних підприємств (табл. 1) є: рівень рентабельності виробництва та реалізації продукції, розміри підприємства та масштаб виробництва, ефективність функціонування систем стратегічного планування діяльності, ефективність управління.

У цьому контексті не слід забувати про механізми ринкової саморегуляції, які опосередковуються через кон'юнктурні, цінові та організаційні інструменти та створюють виклики і обмеження до застосування аграрними підприємствами тих чи інших стратегій підвищення конкурентоспроможності та ефективності. Останнє в поєднанні з регуляторним впливом державних інституцій має створювати стимули для конкурентного розвитку цільових ринків продукції аграрних підприємств, мотивувати підприємства до нарощування та більш якісної імплементації свого конкурентного потенціалу. Несистемний характер державної регуляторної політики в аграрній сфері наразі зазвичай призводить до зворотних ефектів. Державне регулювання розвитку суб'єктів аграрного виробництва має передбачати формування та функціонування структурованої системи впливів на протікання соціально-економічних та організаційно-управлінських процесів, які мають опосередковуватися в імплементації чітко визначених важелів та інструментів як прямого, так і непрямого впливу.

Набуття підприємствами тенденції до підвищення рівня економічної ефективності діяльності на тому чи іншому цільовому ринку є свідченням успішної реалізації його конкурентного потенціалу розвитку. Втім, таке підвищення може бути спричинено короткостроковою тенденцією до зростання цін на відповідні види продукції.

Останнє зумовлює моментальний характер змін конкурентоспроможності продукції та тенденційний характер змін конкурентоспроможності підприємства. Таким чином, важливою ознакою останньої є тривалість та перспективність оперування на визначеному ринку з певним товаром.

З огляду на тривалість перспективи успішної діяльності аграрних підприємств на цільових ринках збуту продукції ідентифіковано основні стратегічні пріоритети підвищення їх конкурентоспроможності, до складу яких слід зарахувати: підвищення рівня концентрації капіталу суб'єктами-товаровиробниками із залученням інтеграційних інструментів, створення умов для інвестиційної привабливості аграрних підприємств, реінвестування акумульованого прибутку в розвиток економічного потенціалу; збільшення розмірів аграрних підприємств та масштабів виробництва з метою відкриття можливостей для утворення комерційно значущих партій сільськогосподарської продукції; створення цінових та якісних конкурентних переваг на основі широкого впровадження інновацій у виробничо-збутову діяльність аграрних підприємств; освоєння видів продукції, що користуються попитом на зовнішньому

ринку, зокрема органічної та екологічно-чистої сільськогосподарської продукції; раціональне вирішення проблеми зберігання продукції з метою результативного використання сезонних цінових коливань на цільових ринках збуту.

Таблиця 1. Ідентифікація конкурентного потенціалу через показники економічної ефективності окремих аграрних підприємств Харківської області в показниках 2014 року*

Показник	Підприємства						
	СК «Восток» Ізюмського району	Агрокомбінат «Слобожанський» Чугуївського району	ПАОП «Зоря» Красноградського району	ПАОП «Промінь» Красноградського району	ДГ «Кутузівка» Харківського району	ТОВ «Новий шлях» Борівського району	ТОВ «Агрофірма імені Гагаріна» Зміївського району
Площа сільсько-господарських угідь, га	10330	5575	10062	5514	8743	3589	4431
- у т.ч. ріллі	6497	5575	9351	5514	7568	3589	3784
Чисельність працівників, осіб	500	716	305	307	289	170	160
- у т.ч. у рослинництві	243	83	95	43	77	69	37
у тваринництві	257	633	210	264	212	101	123
Виручка від реалізації, тис. грн	30401,6	66334,5	34799,8	21533,8	18292,7	5897,4	9059,1
- у т.ч. у рослинництві	7720,5	11589,8	23504,1	11976,1	6192,1	4000,1	3001,3
У тваринництві	21710,8	51690,6	11295,7	8995,6	12100,6	1727,7	6008,1
Повна собівартість, тис. грн	22095,5	130693,4	24830,7	19455,2	16537,3	5872,5	6636,1
- у т.ч. у рослинництві	5717,8	7498,1	15360,4	9598,9	4095,8	2862,7	1733,7
у тваринництві	15328,3	120214,3	9470,3	9126,2	12441,5	2705,9	4877,0
Прибуток (збиток), тис. грн, у т.ч.:	8306,10	-64358,90	9969,10	2078,60	1755,40	24,90	2423,00
продукції рослинництва	2002,70	4091,70	8143,70	2377,20	2096,30	1137,40	1267,60
продукції тваринництва	6382,50	-68523,70	1825,40	-130,60	-340,90	-978,20	1131,10
Рівень рентабельності (збитковості), %, у т.ч.:	37,59	-49,24	40,15	10,68	10,61	0,42	36,51
продукції рослинництва	35,03	54,57	53,02	24,77	51,18	39,73	73,12
продукції тваринництва	41,64	-57,00	19,27	-1,43	-2,74	-36,15	23,19

* Розраховано за даними ф. 50-СГ «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств»

Реалізація вказаних стратегічних напрямів у вигляді процедур управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств та їх продукції дозволить останнім підвищити економічну ефективність своєї діяльності, збільшити рівень ринкової влади та ефективно адаптуватися до некерованих викликів цільових ринків збуту.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Обґрунтована концепція побудови та функціонування організаційно-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств передбачає залучення до його складу елементів та компонент, що належать до зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства та відрізняються інтенсивністю впливу на формування рівня конкурентоспроможності підприємства та його продукції на цільових ринках. Вказана концепція дозволяє ефективно адаптувати систему управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства до умов цільових ринків збуту продукції через коректну ідентифікацію його конкурентної структури та визначення раціональної позиції підприємства-товаровиробника, обґрунтований вибір інструментарію впливу на рівень конкурентоспроможності та мобілізації конкурентного потенціалу підприємства.

Ідентифіковано економічні передумови та структурні тенденції конкурентного розвитку цільових об'єктних ринків продукції аграрних підприємств. Встановлено, що цільові ринки продукції аграрних підприємств за конкурентною структурою можна класифікувати як ринки олігопсонії та монопсонії на рівні підприємства-товаровиробника. Вказана ідентифікація підтверджується застосуванням методичного підходу, в основі якого лежить визначення інтегрального показника конкурентного розвитку ринку для визначення параметрів кількісної оцінки станів конкурентної структури та напрямів її розвитку.

Гармонізація економічних інтересів учасників ринку сільськогосподарської продукції передбачає усунення умов для виникнення цінового диктату з боку тієї чи іншої функціональної групи підприємств -учасників ринку. Шляхом вирішення цього проблемного питання є підвищення рівня концентрації та ефективності функціонування капіталу аграрних підприємств. При цьому рівень концентрації капіталу в межах тієї чи іншої функціональної групи підприємств – учасників ринку, а саме товаровиробників, посередників, експортерів, переробних підприємств, визначає їх раціональну поведінку, спрямовану на підвищення економічної ефективності діяльності, а отже, і конкурентну політику, адже за інших рівних умов варіантів раціоналізації політики підприємства багато бути не може. Останнє зумовлює застосування відповідних стратегій, як правило, спрямованих на набуття підприємствами достатньої для повноцінної реалізації економічного потенціалу ринкової частки, створення цінових переваг перед конкурентами без суттєвого зниження рівня економічної ефективності власної діяльності тощо.

Список літератури

1. Амбросов, В. Я. Зібрання наукових праць. Т.5 Економічні умови відтворення сучасних агроформувань. / В. Я. Амбросов. – Х.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 477 с.
2. Андрійчук, В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: [монографія]. / В. Г. Андрійчук. – [2-ге вид., без змін]. – К., 2006. – 292 с.
3. Гришова, І. Ю. Особливості формування конкурентних переваг в системі конкурентних відносин підприємств харчової промисловості / І. Ю. Гришова, О. В. Митяй // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – 2014. – № 11. – С. 211-218.

4. Кваша, С. М. Наукові підходи до регулювання аграрного ринку / С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С.42-45.
5. Амбросов, В. Я. Наукові положення удосконалення економічного і господарського механізмів розвитку сільського господарства / В. Я. Амбросов, Т. Г. Маренич // Економіка АПК. – № 10. – 2005. – С. 14-19.
6. Онегіна, В. М. Державне регулювання цін і доходів аграрних товаровиробників [монографія]. / В. М. Онегіна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 590 с.
7. Могильний, О. М. Регулювання аграрної сфери [монографія] / О. М. Могильний. – Ужгород: ІВА, 2005. – 400 с.
8. Ульяновченко, О. В. Державна політика захисту і розвитку конкуренції в аграрному секторі як метод регулювання ринку / О. В. Ульяновченко // Економіка: проблеми теорії та практики: зб.наук.праць – Вип. 252: в 6 т. – Т.6. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 1467-1472.
9. Язлюк, Б. О. Формування та реалізація інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства / Б. О. Язлюк // Наукові записки Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. Економіка. – 2006. – № 20. – С. 149-152.
10. Сільське господарство України за 2014 рік : статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.

References

1. Ambrosov, V. Ya. (2010). *Zibrannya naukovykh prats'. T. 5 Ekonomichni umovy vidtvorennya suchasnykh ahroformuvan'*. Kharkiv: NNTs IAE. (in Ukrainian)
2. Andriyчук, V. H. (2006). *Efektivnist' diyal'nosti ahrarnykh pidpryyemstv: teoriya, metodyka, analiz*. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Hryshova, I. Yu. & Mytyay, O. V. (2014). Osoblyvosti formuvannya konkurentnykh perevah v systemi konkurentnykh vidnosyn pidpryyemstv kharchovoyi promyslovosti. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu*, 11, 211-218. (in Ukrainian)
4. Kvasha, S. M. (2006). Naukovi pidkhody do rehulyuvannya ahrarnoho rynku. *Ekonomika APK*, 7, 42-45. (in Ukrainian)
5. Ambrosov, V. Ya. & Marenych, T. H. (2005). Naukovi polozhennya udoskonalennya ekonomichnoho i hospodars'koho mekhanizmiv rozvytku sil's'koho hospodarstva. *Ekonomika APK*, 10, 14-19. (in Ukrainian)
6. Onehina, V. M. (2007). *Derzhavne rehulyuvannya tsin i dokhodiv ahrarnykh tovarovyrobnykiv*. Kyiv: NNTs IAE. (in Ukrainian)
7. Mohyl'nyy, O. M. (2005). Rehulyuvannya ahrarnoyi sfery. Uzhhorod: IVA. (in Ukrainian)
8. Ul'yanchenko, O. V. (2009). Derzhavna polityka zakhystu i rozvytku konkurentsiyi v ahrarnomu sektori yak metod rehulyuvannya rynku. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, 252, 1467-1472. (in Ukrainian)
9. Yazlyuk, B. O. (2006). Formuvannya ta realizatsiya investytsiyno-innovatsiynoho potentsialu pidpryyemstva. *Naukovi zapysky Ternop. nats. ped. un-tu im. V. Hnatyuka. Ser. Ekonomika*, 20, 149-152. (in Ukrainian)
10. Sil's'ke hospodarstvo Ukrayiny za 2014 rik. (2015). *Statystychnyy zbirnyk*. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 03.03.2016 р.

М. М. КРОПИВКО

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, докторант,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

**ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО
РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ**

Кропивко, М. М. Теорія суспільного добробуту: концептуальні підходи до розвитку господарств населення [Текст] / М. М. Кропивко // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 114-121. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Мета статті – теоретичне обґрунтування напрямів державної підтримки розвитку господарств населення шляхом реалізації концептуальних підходів теорії суспільного добробуту.

Методика дослідження. Методологічною і теоретичною основою статті є сучасне законодавство, праці вітчизняних та іноземних вчених, а також результати власних досліджень. У статті використано діалектичний метод пізнання та системний підхід, а також прийоми абстрактно-логічного методу, а саме: аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія і співставлення.

Результати. Дослідженнями виявлено, що в Україні не вироблено єдиної концепції розвитку як економіки в цілому, так і сільського господарства зокрема. Результатом реалізації таких теоретичних підходів є олігархічна модель розвитку економіки України за якої відбувається зниження життєвого рівня більшості населення нашої країни. Вперше досліджено концептуальні підходи щодо розвитку господарств населення, заснованих засадах суспільного добробуту. Отримані результати дослідження є основою щодо розвитку господарств населення, шляхом ведення їхньої спільної діяльності на засадах теорії суспільного добробуту, а також сформовано основні напрями стимулювання й підтримки розвитку добровільних об'єднань цих господарств шляхом створення кооперативних або кластерних структур, заснованих на принципах соціального підприємництва.

Ключові слова: суспільний добробут; господарства населення; домогосподарства; теорія; концептуальні підходи; валове виробництво.

M. M. KROPYVKO

PhD in Economics,
Senior Researcher,
Doctoral student

NSC "Institute of agrarian economy"

THEORY OF PUBLIC WELFARE: CONCEPTUAL APPROACHES TO DEVELOPMENT OF PRIVATE HOUSEHOLDS

Abstract

Purpose of the article is the theoretical justification of directions for state support of farms by implementing the conceptual approaches of the theory of social welfare.

Research Methodology. Works of local and foreign scientists and the results of their research have become the methodological and theoretical basis of the paper. The article has used the dialectical method of knowledge and a systematic approach and techniques of abstract logical method, namely, analysis and synthesis, induction and deduction, analogy and comparison.

Results. Research has found that in Ukraine it is not worked out a unified concept of development of the economy in general and agriculture in particular. The result of these theoretical approaches has become the oligarchic model of economic development of Ukraine. According to this model we can observe a decrease in the standard of living of most of our population. This is the first time when the conceptual approaches to the development of farms are based on the principles of social welfare. The results of research have become the basis for the development of households. The main areas to encourage and support the development of voluntary associations of enterprises by creating a cooperative or cluster structures on the basis of the principles of social entrepreneurship are considered.

Keywords: social welfare; farms; households; theory; conceptual approaches; gross production.

JEL classification: H750

Вступ

Діяльність господарств населення відіграє суттєву роль у забезпеченні як продовольчої безпеки, так і збереженні й відтворенні соціокультурного середовища нашої країни. Адже у середньому за 25 років незалежності України частка цих господарств у валовому виробництві сільськогосподарської продукції складала понад 50,5 % їхнього загального обсягу. Так лише за останні п'ять років господарствами населення вироблено сільськогосподарської продукції на суму понад 547 млрд грн у постійних цінах 2010 року.

При цьому у періоди економічних криз чи інших соціальних потрясінь виробництво сільськогосподарської продукції господарствами населення демонструє динаміку до зростання. Відповідно в 1991 р. питома вага цих господарств у валовому виробництві продукції рослинництва складала 33,0 %, 1996 – 52,3, 2003 р. – 66,3, у 2010 р. – 51,6, а у 2014 р. – 44,9 %. Така діяльність відіграє не лише суттєву роль у забезпеченні фізіологічних потреб, а й за рахунок продажу власно виробленої продукції або наданих послуг, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом чи обслуговуванням, частково забезпечує потреби членів домогосподарств у непродовольчих товарах, реалізації їхнього творчого потенціалу, розвитку й передачі знань та формуванні навичок молодого покоління, соціокультурної адаптації селян тощо.

Однак, незважаючи на вагому значущість господарств населення у виробництві й розвитку соціокультурного середовища нашої країни, ще й нині практично не розроблено ні теоретичних підходів до розвитку господарств населення як частини домогосподарств, ні чітких й послідовних механізмів підтримки їхньої діяльності на державному чи місцевих рівнях управління та самоврядування.

Питанням розробки теоретико-методологічних засад розвитку різних форм господарств населення присвячено чимало наукових досліджень провідних учених-економістів, зокрема В. К. Збарського, М. Й. Маліка, В. Я. Месель-Веселяка, І. В. Прокопи, П. Т. Саблука, І. В. Свиноуса, М. Г. Шульського, О. М. Шпичака, В. В. Юрчишина та багатьох інших.

Мета статті

Метою статті є теоретичне обґрунтування напрямів державної підтримки розвитку господарств населення шляхом реалізації концептуальних підходів теорії суспільного добробуту.

Виклад основного матеріалу дослідження

Особливість функціонування господарств населення в Україні полягає насамперед у впливі результатів їхньої діяльності на забезпечення потреб членів домогосподарств. Так, згідно з даними Держстату, у 2014 р. сукупний дохід, який забезпечило функціонування господарства населення в перерахунку на одного члена сільського домогосподарства, склав майже 420 грн, або понад 34 % загального доходу цього члена [1, с. 198]. При цьому вартість спожитої виробленої у господарстві населення сільськогосподарської продукції склала понад 18,4 %, що має суттєвий вплив на забезпечення першочергових потреб членів сільського домогосподарства.

Однак нині ні серед науковців, ні в органах державної влади чи місцевого самоврядування немає однастайності в методологічних підходах щодо визначеності сутності й форм господарств населення. Так лише за останні чотирнадцять років Держстатом України чотири рази змінювалися, доповнювалися й уточнювалися основні форми цих господарств. Відповідно й серед науковців відбуваються тривалі дискусії щодо визначення сутності господарств населення.

Такі невідповідності виникають насамперед у зв'язку з різними теоретико-методичними підходами до визначення сутності господарства населення. Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що для визначення форм господарств населення необхідно насамперед дослідити їхній взаємозв'язок з потребами людини, причинно-наслідковий характер забезпечення потреб людини шляхом ведення господарської діяльності, а також ролі господарств населення у забезпеченні функціонування домогосподарств.

Так відповідно до специфіки ведення господарювання члени домогосподарств, які здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції, в змозі за рахунок ведення діяльності у господарствах населення частково забезпечити фізіологічну потребу у продовольчих товарах шляхом продукування необхідної сільськогосподарської продукції. Водночас за рахунок продажу цієї продукції або надання послуг, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом чи обслуговуванням, частково забезпечити частину непродовольчих товарів та інших потреб, у т. ч. й духовних.

При цьому, що більший рівень забезпечення потреб будь-якої людини, то кращий її добробут. Як стверджують представники неокласичної економічної школи, розвиток

ринкової економіки неминуче призводить до нерівномірного розподілу доходу, а отже, й нерівномірності у добробуті різних членів суспільства.

А тому, на думку В. Парето, неможливо розглядати загальний добробут суспільства через суму добробутів його членів, а рух у бік оптимуму можливий лише при такому розподілі ресурсів, що збільшує добробут принаймні однієї людини, не завдаючи шкоди нікому іншому [2, с. 3]. Свої дослідження вчений сформулював у так званому «оптимумі». Відповідно до цього оптимуму В. Парето наголошував, що «...кожна людина найкраще може оцінити свій добробут, суспільний добробут визначається лише в одиницях добробуту окремих людей, добробут окремих особистостей є неспівставні» [4, с. 370].

При цьому А. Пігу довів, що оптимум добробуту досяжний лише при державному впливі на використання ресурсів і розподіл доходів (оскільки вирівнювання доходів максимізує суму корисностей у суспільстві). Адже, відповідно до висновків Дж. М. Кейнса, «... держава, впливаючи своєю макроекономічною політикою на рівень зайнятості ресурсів і національного доходу, визначає тим самим і рівень добробуту» [3, с. 5].

Практично усі представники неокласичної економічної школи схилилися до надзвичайного впливу держави на покращення добробуту різних членів суспільства шляхом перерозподілу їхніх доходів і створення умов щодо стимулювання розвитку різних видів діяльності цих членів.

Практична реалізація теорії суспільного добробуту відбулася у післявоєнній Німеччині шляхом проведення економічної реформи Людвіга Ерхарда. Відповідно до розробленим ним неоліберальної концепції розвитку добробуту членів суспільства має забезпечуватися:

- поєднанням регулювання з конкуренцією;
- відновленням і стабільністю грошового обігу;
- соціальною безпекою членів суспільства і справедливістю у всіх сферах їхньої життєдіяльності [6].

Так, відповідно до концептуальних підходів Л. Ерхарда, в основі регулювання економічних відносин має бути забезпечення неможливості обмеження конкуренції різних форм господарювання з монополістичними, олігархічними чи іншими організаційно-економічними структурами, які через свої переваги мають змогу впливати на процес розвитку «досконалого конкурентного середовища». При цьому «досконале конкурентне середовище» є основою розвитку соціальної економіки і, відповідно до висновків послідовників неокласичної економічної школи, означає ситуацію на ринку, де представлено велику кількість продавців і покупців ідентичного (стандартизованого) товарного продукту, тобто практично однорідного продукту з однаковими споживчими властивостями [7, с. 515-517]. Таким стандартизованим товарним продуктом можуть бути, наприклад, цукор, пшениця певного сорту, акції фірми, цемент певної марки. Особливість досконалої конкуренції полягає в тому, що окремий продавець не може встановлювати ціну, яка перевищує ринкову, оскільки покупці можуть придбати необхідну кількість товару в інших продавців за ринковою ціною [7, с. 515-517].

Ще однією необхідною до виконання умовою щодо практичної реалізації теорії суспільного добробуту є створення стабільності у грошовому обігу, а саме – недопущення інфляції грошової одиниці. Практично останнє є однією із основних заporук розвитку як бізнесу, так і економіки країни. Це підтверджується не лише досвідом європейських країн, а й України.

Так у країні нині спостерігається стагнація усіх ланок економіки. Постійне зменшення вартості національної грошової одиниці призводить не лише до переведення фінансових заощаджень населення у більш стабільні і стійкі валюти, а й зменшення виробництва у реальному секторі економіки, недовіри як членів домогосподарств, так і інвесторів до української грошової одиниці, гри на пониження вартості гривні на фінансовому ринку, збільшення кредитних ставок і фінансового тиску на населення нашої держави і, як наслідок, збільшення цін на продукцію, яка виробляється, та зменшення рівня життя більшості українців.

І ще однією з найбільш важливих умов розвитку суспільства, згідно з теорією суспільного добробуту, є соціальна безпека членів суспільства і справедливість у всіх сферах їхньої життєдіяльності. При цьому створення соціальної безпеки і справедливості відбувається насамперед не через надання країною субсидій чи інших видів державної допомоги членам домогосподарств, а шляхом розвитку підприємницької діяльності членів суспільства, здійснення заходів щодо стимулювання діяльності і добровільних формальних чи неформальних об'єднань членів місцевих громад, здійснення суттєвого державного контролю за цінами на ринках збуту виробленої продукції, а також дотацій галузям, що мають першочергове значення для економіки країни, а саме – сільське господарство, гірничодобувна та суднобудівна галузі [6; 8-10].

Ще одним прикладом реалізації теорії суспільного добробуту є реалізація моделі соціальної держави Гунара Мюрдаля у Швеції. Відповідно до концепції створення «Держави добробуту» Г. Мюрдаль особливість соціальної моделі розвитку Швеції вбачає у впровадженні системи законодавчих, економічних і соціальних гарантій членам суспільства. При цьому головною умовою підвищення добробуту для працездатного населення є рівні умови щодо ведення підприємницької діяльності, а для непрацездатного – створення умов та надання певного рівня життєзабезпечення [11-13].

У концепції «Держави добробуту» Г. Мюрдаля державі також відводиться основна роль у забезпеченні соціального захисту населення та розвитку підприємницької діяльності. Так основними напрями діяльності держави є: забезпечення членів суспільства високим прожитковим мінімумом і надання матеріальної допомоги тим, кому внаслідок об'єктивних чинників вона необхідна, призупинення дії привілеїв стосовно тих, хто не має в них потреби; створення умов, які дозволяють громадянам заробляти кошти для повноцінного життя будь-якими засобами, що не суперечать закону; створення умов, які забезпечують задоволення високого рівня потреб громадян у освіті, медичній допомозі тощо; забезпечення сприятливих умов праці для найманих робітників, захист їх від негативного впливу ринкової економіки; забезпечення екологічної безпеки членів суспільства; захист громадян від злочинних намагань; захист громадянських та політичних прав і свобод, які відповідають принципам правової, соціальної держави; захист від політичного переслідування та адміністративного свавілля; забезпечення свободи духовного життя, захист від ідеологічного тиску; створення сприятливого соціально-психологічного клімату як загалом у суспільстві, так і в окремих осередках та структурних утвореннях, захист від психологічного пресингу; забезпечення максимальної стабільності громадського життя [11, с. 231-232].

Натомість в Україні поки що не вироблено єдиної концепції розвитку як економіки загалом, так і сільського господарства зокрема. Практично єдиним теоретичним підґрунтям щодо розвитку нашої країни у пострадянський період була реалізація принципу «невидимої руки ринку» згідно з теорією ринкової економіки

Адама Сміта, «... заснованої на принципі „лесе фер” („laissez faire”, від фр. – дозволяти діяти, не заважати йти своїм ходом). Суть цього принципу у тому, що природний порядок, заснований на ліберальній економічній ідеї вільного підприємництва та невтручання держави в господарську діяльність, не має порушуватися ніякими зовнішніми чинниками. Переваги ринкового механізму саморегулювання реалізуються лише за умов, коли «кожній людині, доки вона не порушує законів справедливості, дозволяється цілком вільно діяти на свій розсуд у власних інтересах і конкурувати своєю працею та капіталом» [12, с. 67].

У результаті реалізації цих теоретичних підходів в Україні виникла олігархічна модель розвитку економіки, за якої відбувається «... створення замкнених груп олігархічного спрямування, які базуються на державно-монополістичній власності та орієнтуються на пріоритетний розвиток експортоорієнтованої й сировинної моделі економіки» [68]. Наслідком такої діяльності є передусім зниження життєвого рівня більшості населення нашої країни, у т. ч. й членів домогосподарств.

Незважаючи на досить позитивні процеси щодо впровадження органами державної влади й самоврядування реформ, ці заходи не мають комплексності. Так лише за останні два роки в нашій державі було впроваджено 75 законодавчих документів щодо реформ у різних галузях економіки та управління, з яких 8 можна віднести до реформування у галузі аграрного виробництва [66]. Проте зазначену діяльність можна охарактеризувати як імплементацію частини законодавства Європейського Союзу у відповідь на фінансовий і політичний тиск європейської спільноти та частини соціуму нашої держави. Відповідно й результати такої діяльності мають незначний фінансовий і соціальний ефекти.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що нині перед Україною постають виклики, пов'язані із формуванням новітніх концептуальних підходів щодо розвитку господарств населення, заснованих на засадах суспільного добробуту. Практика успішної реалізації таких засад доводить необхідність поступового відходу від шляху надання фінансування з бюджетів різних рівнів для компенсації споживчих цілей, у т. ч. й дотацій жителям нашої країни за надані послуги, регулювання цінової політики, адекватно до рівня життя, забезпечення заходів щодо зупинки девальвації національної грошової одиниці, створення умов щодо розвитку малих форм підприємницької діяльності, а також технічної, юридичної та організаційної підтримки органами місцевого самоврядування реалізації задумів щодо шляхів подальшого розвитку господарств населення.

При цьому, враховуючи сучасні реалії та історично сформоване негативне сприйняття членами домогосподарств ведення спільної діяльності, органам місцевого самоврядування необхідно провадити практику стимулювання й підтримки розвитку добровільних об'єднань цих господарств шляхом створення кооперативних або кластерних структур, заснованих на принципах соціального підприємництва.

Список літератури

1. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2014 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України)». – К.: Державний комітет статистики України, Ч. 1, 2015 – 379 с.
2. Pareto, V. On the Economic Phenomenon. International Economic Papers. N 3. L., 1953. P. 184.

3. Перерозподільчі процедури та оптимум Парето: сутність та узгодження. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mybiblioteka.su/tom2/10-116858.html>.
4. Білецька, Л. В. Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка) / Л. В. Білецька, О. В. Білецький, В. І. Савич : навч. пос. 2-ге вид. перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 688 с.
5. Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс : пер. с англ. – М. : Экономика, 1978. – 496 с.
6. Эрхард, Л. Благосостояние для всех / Л. Эрхард; перевод. с нем. [предисл. Б. Б. Багаряцкого, В. Г. Гребенникова]. – М.: Начала-Пресс, 1991. – 336 с.
7. Політична економія: навч. посіб. / Г. А. Оганян, В. О. Паламарчук, А. П. Румянцев та ін.; За заг. ред. Г. А. Оганяна. – К.: МАУП, 2003. – 520 с.
8. Реформы Людвига Эрхарда в Германии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.exrus.eu/Reformy-Lyudviga-Erkharda-v-Germanii-id4f229aa86ccc19321d004818>.
9. Xansen, J. P. The German growth miracle. F lesson for Poland / J. P. Xansen, S. Morten // Eastern Europ. economics. – L., 2004. – Vol. 42, № 3. – P. 81-98.
10. Роєнко, В. І. Досвід реформ Людвіга фон Ерхарда для для української економіки / В. І. Роєнко // Науковий вісник НЛТУ України. Збірник науково-технічних праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.02. – 404 с.
11. Воротін, В. Є. Формування системи соціальної безпеки населення в країнах з різним рівнем розвитку ринкових відносин / В. Є. Воротін, Р. Є. Демчак // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: збірник наукових праць. – Маріуполь: ДВНЗ «ПДТУ», 2012. – Вип. 2, Т. 1. – 340 с.
12. Кириленко, В. В. Мюрдаль: синтез інституціоналізму і шведської школи [Електронний ресурс] / В. В. Кириленко, О. М. Стрішенець, М. М. Фаріон та ін. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/1393/19>
13. Глух, Н. А. Г. Мюрдаль: синтез інституціоналізму і шведської школи. [Електронний ресурс] / Н. А. Глух. – Режим доступу: http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn.pl?type=in&links=./in/myrdal/lectures/myrdal_l1.txt&img=lectures_small.jpg&name=myrdal.
14. Історія економічних вчень [текст] : підручник / за ред. В. М. Тарасевича, Ю. Є. Петруні. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 352 с.
15. Соскін, О. Визначення національної економічної моделі України: порівняльний аналіз можливих альтернатив / О. Соскін // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №1(103). – 27-47 с.
16. Реформи в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reformy.org.ua>.

References

1. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrayiny u 2014 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennya umov zhyttya domohospodarstv Ukrayiny). (2015). Kyiv: Derzhavnyy komitet statystyky Ukrayiny. (in Ukrainian)
2. Pareto, V. (1953). On the Economic Phenomenon. *International Economic Papers*, 3, 184.
3. *Pererozpodil'chi protsedury ta optymum Pareto: sutnist' ta uzhodzhennya*. (n.d.). Retrieved from: <http://mybiblioteka.su/tom2/10-116858.html>. (in Ukrainian)
4. Bilets'ka, L. V., Bilets'kyu, O. V., Savych, V. I. (2009). *Ekonomichna teoriya (Politekonomiya. Mikroekonomika. Makroekonomika)*. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury. (in Ukrainian)

-
5. Keynes, Dzh. M. (1978). *Obshchaya teoryya zanyatosty, protsenta y deneh*. Moscow: Jekonomika. (in Russian)
 6. Jerkhard, L. (1991). *Blahosostoyanye dlya vsekh*. Moscow: Nachala-Press. (in Russian)
 7. Ohanyan, H. A., Palamarchuk, V. O., Rumyantsev, A. P. (2003). *Politychna ekonomiya*. Kyiv: MAUP.
 8. *Reformy Lyudvyha Erkharda v Hermanyi*. (n.d.). Retrieved from: <http://ru.exrus.eu/Reformy-Lyudviga-Erkharda-v-Germanii-id4f229aa86ccc19321d004818>. (in Ukrainian)
 9. Xansen, J. P. & Morten, S. (n.d.). The German growth miracle. F lesson for Poland. *Eastern Europ. Economics*, 42(3), 81-98.
 10. Royenko, V. I. (2002). Dosvid reform Lyudviha fon Erkharda dlya dlya ukrayins'koyi ekonomiky. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny*, 22.02, 404. (in Ukrainian)
 11. Vorotin, V. Ye. & Demchak, R. Ye. (2012). Formuvannya systemy sotsial'noyi bezpeky naselennya v krayinakh z riznym rivnem rozvytku rynkovykh vidnosyn. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noyi vlasnosti*, 2(1), 340. (in Ukrainian)
 12. Kyrylenko, V. V., Strishenets', O. M., Farion, M. M. (n.d.). *Myrdal': syntezy instytutsionalizmu i shvedskoyi shkoly*. Retrieved from: <http://textbooks.net.ua/content/view/1393/19>. (in Ukrainian)
 13. Hlukh, N. A. (n.d.). *H. Myrdal': syntezy institutsyonalizma i shvedskoy shkoly*. Retrieved from: http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn.pl?type=in&links=../in/myrdal/lectures/myrdal_11.txt&img=lectures_small.jpg&name=myrdal. (in Russian)
 14. Tarasevych, V. M., Petrunya, Yu. Ye. (2013). *Istoriya ekonomichnykh vchen'*. Kyiv : Tsentr uchbovoyi literatury. (in Ukrainian)
 15. Soskin, O. (2010). Vyznachennya natsional'noyi ekonomichnoyi modeli Ukrayiny: porivnyal'nyy analiz mozhlyvykh al'ternatyv. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, 1(103), 27-47. (in Ukrainian)
 16. *Reformy v Ukrayini*. (2016). Retrieved from: <http://reformy.org.ua>. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 05.03.2016 р.

І. В. ЛЮБЕЗНА

кандидат економічних наук,
старший викладач,
кафедра менеджменту біоресурсів і природокористування,
Тернопільський національний економічний університет

А. І. ДІДИК

Тернопільський національний економічний університет

УДОСКОНАЛЕННЯ РОБОТИ СИСТЕМИ ОПАЛЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА ШЛЯХОМ ПЕРЕХОДУ НА АЛЬТЕРНАТИВНІ ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ

Любезна, І. В. Удосконалення роботи системи опалення підприємства шляхом переходу на альтернативні джерела енергії [Текст] / І. В. Любезна, А. І. Дідик // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 122-130. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Невідкладним кроком у напрямку покращення енергетичної ситуації України, зменшення її енергозалежності, а також подальшої інтеграції в Європейську співдружність повинна стати усебічна підтримка державою розвитку та впровадження альтернативних енергетичних установок у регіонах з найвищими показниками економічної доцільності. Цього можливо досягнути шляхом виконання наступних дій: удосконалення низки наявних законодавчих актів щодо відновлюваних джерел енергії, які б сприяли підвищенню економічної ефективності виробництва альтернативної енергії; розробка інвестиційних проектів з метою залучення додаткових вкладень у цю галузь; надання гарантій державою виробникам «чистої» енергії щодо її купівлі за фіксованими тарифами; забезпечення рівня енергетичної безпеки України завдяки модернізації мережі наявних енергетичних установок, підвищення рівня їх надійності та безперебійності роботи; інформування населення щодо перспективності використання нетрадиційних джерел енергії, необхідності збереження довкілля та зменшення викидів парникових газів в атмосферу від спалювання традиційних видів палива.

Мета. Метою роботи є обґрунтування доцільності переходу опалювальних систем на альтернативні види палива для зменшення витрат на опалення адміністративних та виробничих приміщень, зменшення енергетичної залежності України, а також поліпшення екологічних показників.

Результати. На основі узагальнення результатів робіт, присвячених проблемі забезпечення енергетичної безпеки України, висвітлено теоретичні та прикладні аспекти, які впливають на енергетичну безпеку. Обґрунтовано доцільність переходу опалювальних систем на альтернативні джерела енергії, а саме на енергію біомаси, одержану в результаті використання деревних пелет. Удосконаливши систему опалення приміщень шляхом використання пелет, можна одержати суттєву економію енергоресурсів. Крім цього, використання такого виду палива дозволить суттєво зменшити значну кількість шкідливих викидів у довкілля, оскільки воно є екологічно чистим.

Ключові слова: енергетична безпека; деревні пелети; економія; система опалення; альтернативний вид палива.

I. V. LYUBEZNA

PhD in Economics,
Senior Lecturer,
Department of Management of Life and Environmental Sciences,
Ternopil National Economic University

A. I. DIDYK

Ternopil National Economic University

IMPROVEMENT OF OPERATION OF ENTERPRISE HEATING SYSTEM BY SWITCHING TO ALTERNATIVE ENERGY SOURCES

Abstract

Introduction. *A comprehensive state support of the development and implementation of alternative power plants in regions with the highest rates of economic feasibility must become one of the urgent steps towards improvement of Ukraine's energy situation, reduction of its energy dependence and further integration into the European Community. It can be achieved through the following actions: improvement of a number of existing legislation on renewable energy sources that would help improve the economic efficiency of alternative energy; development of investment projects to attract additional investments in this sector; state guarantees producers of "clean" energy for its purchase at fixed rates; provision of energy security of Ukraine due to network modernization of existing power plants, improvement of their reliability and continuity of work; informing about the prospects of using of alternative energy sources, the need to preserve the environment and reduce greenhouse gas emissions from burning traditional fuels.*

Goal. *The aim is the substantiation of expediency of transition of heating systems for alternative fuels to reduce the heating costs of administrative and production facilities, and the reduction of energy dependence of Ukraine, as well as improvement of environmental indicators.*

Results. *On the basis of generalization of the results of works on the issue of energy security of Ukraine the theoretical and practical aspects that affect energy security are clarified. The expediency of conversion of heating systems to alternative energy sources such as biomass energy obtained from the use of wood pellets is grounded. After the optimization of heating facilities with the help of pellets the substantial energy savings can be obtained. In addition, the use of such fuel will result in a significant reduction of amount of harmful emissions into the environment because this type of fuel is environmentally friendly.*

Keywords: *energy security; wood pellets; saving; heating; alternative fuel.*

JEL classification: Q420

Вступ

У сучасних умовах економічної кризи, зростання цін на енергоносії та збільшення навантаження на довкілля перед Україною досить гостро постало енергетичне питання, що також є надзвичайно актуальним через енергетичну залежність нашої держави. Оскільки нині ми не можемо повністю задовольнити власні енергетичні потреби, то змушені закуповувати паливо за кордоном.

ISSN 2415-8453. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2016. Volume 1. № 1.

Україна має досить великий енергетичний потенціал, який використовується недостатньо. Наша держава може зменшити свою енергозалежність за рахунок як традиційних, так і альтернативних видів палива.

На сьогодні 80 % всієї енергії людство отримує, спалюючи вугілля, нафту та нафтопродукти, природній газ, торф тощо, тобто традиційні джерела енергії. Вони є швидко вичерпними, сильно забруднюють довкілля [1].

На фоні збільшення цін на традиційні види палива, зокрема на газ, а також з метою зниження енергозалежності України сьогодні вимагає використання альтернативних видів палива.

Останнім часом зросла кількість та якість досліджень проблем енергоефективності. Питання використання відновлюваних джерел енергії в Україні, в тому числі і проблеми ефективності та доцільності розвитку альтернативної енергетики, вивчали такі вчені-економісти, як Адаменко О., Височанський В., Дев'яткін С., Єрмілов С., Передерій Н., Самойленко А., Чибіскова Г., Шкварницька Т., Ясенецький В. та ін. Проте науковці недостатньо уваги звертають на дослідження можливостей використання нетрадиційних джерел енергії з урахуванням специфіки вітчизняної економіки.

Мета статті

Метою роботи є обґрунтування доцільності переходу опалювальних систем на альтернативні види палива, для зменшення витрат на опалення адміністративних та виробничих приміщень, зменшення енергетичної залежності України, а також поліпшення екологічних показників.

Виклад основного матеріалу дослідження

Нетрадиційні та відновлювані джерела енергії останнім часом стали одним із важливих критеріїв сталого розвитку світової спільноти. Здійснюється пошук нових і вдосконалення наявних технологій, виведення їх до економічно ефективного рівня та розширення сфер використання. Головними причинами такої уваги є очікуване вичерпання запасів органічних видів палива, різке зростання їх ціни, недосконалість та низька ефективність технологій їхнього використання, шкідливий вплив на довкілля, наслідки якого все більше і більше турбують світову спільноту. До нетрадиційних відновлюваних джерел енергії (НВДЕ) відносять гідроелектростанції (великі, середні та малі), геотермальну, сонячну, фотоелектричну та теплову енергію, енергії припливів, хвиль океану, вітру, тверду біомасу, гази з біомаси, рідкі біопалива та відновлювані муніципальні відходи, а також теплову енергію, що «створюється» завдяки тепловим насосам, торф, шахтний метан та вторинні джерела енергії, такі як: скидне тепло, промислові відходи, тиск доменного газу та природного газу під час його транспортування. На сьогодні частка НВДЕ у виробництві енергії у світі ще не є значною, але їх потенціал на кілька порядків перевищує рівень світового споживання паливно-енергетичних ресурсів. Темпи зростання обсягів виробництва енергії НВДЕ також значно перевищують аналогічні для традиційних видів енергії. Так у найближчі 10 років прогнозується щорічне зростання світових обсягів виробництва електроенергії традиційної електроенергетики на рівні 2,8 %, а електроенергії НВДЕ – 9,2 % [2].

Проблеми ефективності використання традиційних джерел енергії в Україні стоять ще гостріше, ніж у світі чи країнах ЄС. Причинами цього є застарілі технології, вичерпання ресурсів використання основних фондів генерації електроенергії і тепла, що разом з низькою ефективністю використання палива призводить до значних

обсягів викидів шкідливих речовин. Значні втрати при транспортуванні, розподілі та використанні електроенергії і тепла, а також монопольна залежність від імпорту енергоносіїв ще більш ускладнюють ситуацію на енергетичних ринках країни [3].

Необхідність розвитку альтернативних джерел енергії в Україні зумовлює сучасний аналіз використання енергоресурсів. Структура споживання енергоресурсів середньостатистичної європейської країни (у тому числі України) має такий вигляд: газ – 45 %; вугілля – 20 %; електроенергія – 20 %; нафтопродукти – 15 %; альтернативні джерела – 5 % [4].

Висока енергоємність України є наслідком особливостей структури національної економіки, зміщеної у бік більш енергоємних галузей, істотного технологічного відставання більшості галузей економіки від рівня розвинених країн, а також цінових викривлень на внутрішніх енергетичних ринках. В умовах залежності країни від імпорту таких енергоносіїв, як газ та нафта, висока енергоємність обмежує конкурентоспроможність національного виробництва й лягає важким тягарем на економіку. Крім економічної й екологічної доцільності, використання альтернативних джерел енергії є необхідним в Україні для зміцнення національної енергетичної безпеки, а також для приєднання до європейського та світового енергетичного співтовариства. Зниження енергоємності економіки має стати однією з пріоритетних цілей державної політики в області енергетики.

Сьогодні частка використання альтернативних джерел енергії у загальному обсягу виробництва енергії у світі ще не є значною, але їх потенціал на кілька порядків перевищує рівень світового споживання паливно-енергетичних ресурсів. Темпи зростання обсягів виробництва альтернативної енергії також значно перевищують аналогічні для традиційних видів енергії.

Альтернативна енергетика покликана сприяти вирішенню передусім двох важливих проблем – енергоефективності та екологічної безпеки, які є ключовими для України. Процес модернізації регіональної та національної економіки значною мірою може активізувати розвиток альтернативної енергетики, забезпечити дотримання принципів сталого розвитку та високих світових екологічних стандартів господарської діяльності.

Однією з перспективних альтернатив традиційним видам палива є енергетичний потенціал біомаси. Під ним розуміють усі види рослин, рослинні відходи сільського господарства, деревообробної та інших галузей промисловості, які мають енергетичну цінність і можуть використовуватись як паливо.

Основними видами біопалива є: відходи лісового господарства та деревообробної промисловості (тріски, кора, стружка, гілки дерев, опале листя); солома зернових культур, яка пресується в рулони або тюки, залишки стеблової маси кукурудзи та сояшнику, відходи переробки зерна під час обмолоту; продукція енергетичних сільськогосподарських культур із відносно високим вмістом цукру та крохмалю (зернові, зерно кукурудзи, картопля, буряк та ін.), що використовується для виготовлення етанолу; рослинна олія (ріпак, сояшник, льон); різні побутові та господарські відходи [5]. Нині річний обсяг біомаси досить низький, всього 3,05 т у.п. в рік, хоча економічний потенціал сягає 33 млн т у.п [7].

Останнім часом на ефективне використання біомаси стали звертати значно більшу увагу, тому що використання відходів розв'язує низку екологічних проблем, а найновіші технології дозволяють використовувати біомасу значно ефективніше (табл. 1).

Енергетична стратегія більшості розвинених європейських країн передбачає впровадження зеленої енергетики, а саме – відновлюваних та екологічно чистих

джерел енергії. На сьогодні частка відновлюваних джерел енергії у виробництві електроенергії в країнах Європейського союзу становить близько 15 %, і згідно з планами до 2030 року повинна збільшитись удвічі.

Таблиця 1. Енергетичний потенціал біомаси в Україні

Вид біомаси	Річний обсяг споживання, млн т у. п.	Економічний потенціал, млн т у. п.	Частка використання енергії, %
Солома зернових культур	0,048	9,39	0,51
Відходи виробництва соняшника	0,208	1,72	12,09
Деревна біомаса	1,089	4,9	22,22
Біодизель з ріпаку	0,023	0,47	4,89
Біоетанол з кукурудзи і цукрового буряка	0,06	0,99	6,06
Біогаз з полігонів ТПВ**	0,021	0,26	8,08
Інші джерела	1,5	15,8	10,5
Всього	3,05	33	10,75

*За даними [7].

**ТПВ – полігон твердих відходів

Одним із перспективних шляхів економії коштів та зменшення енергозалежності є впровадження технологій одержання теплової енергії з біомаси, в результаті спалювання деревних пелет. Це екологічно чистий вид палива, він не лише економічно вигідніший, а й не забруднює навколишнє середовище та вирішує проблему утилізації відходів.

Переваги використання гранул (пелет) перед вугіллям та газом: низька ціна; порівняно велика теплотворна здатність; практично повне згоряння, що полегшує обслуговування котлів, частка попелу складає менше 3 %; низька вологість 8-12 %; нешкідливість для довкілля; незалежність від енергетичних компаній; деревні гранули пожегобезпечні – менш схильні до самозаймання, оскільки не містять пилу; висока енергоконцентрація при незначному об'ємі (при спалюванні 1000 кг гранул виділяється стільки теплової енергії, як при спалюванні 1600 кг деревини, 478,5 м³ газу, 500 л дизпалива та 685 л мазуту); висока щільність (у 1,5 рази більша, ніж у дров) [8, 5].

У таблиці 2 наведемо порівняння теплоти згоряння різних видів палива.

Таблиця 2. Порівняльна характеристика теплоти згоряння різних видів палива (середні значення) станом на 1 квітня 2015р.

Вид палива	Теплота згоряння	Вартість
Деревні пелети	4500 ккал/кг	1,5 – 2,2 грн/кг
Антрацит	7000 ккал/кг	2,2 – 3,4 грн/кг
Газ	8400 ккал/м ³	9,0 грн/м ³

*За даними [5; 9; 10].

У таблиці 3 порівняємо кількість палива та фінансові витрати для отримання 1 Гкал.

На основі даних таблиць 2, 3 узагальнено різні характеристики та якості основних видів палива за такими показниками: грошова ергономіка, екологічність, простота монтажу, ергономіка в просторі, автономність (табл. 4).

Таблиця 3. Порівняльна характеристика кількості палива та фінансових витрат для отримання 1 Гкал. [5, 9, 10].

Вид палива	Кількість	Вартість 1 Гкал, грн
Деревні пелети	220 кг	330 – 485
Антрацит	143 кг	315 – 490
Газ	119 м ³	1071

Таблиця 4. Порівняльна таблиця основних видів палива [2, 7].

Вид палива	Грошова ергономіка	Екологічність	Простота монтажу	Ергономіка в просторі	Автономність
Деревні пелети	+	+	+ / -	+ / -	+ / -
Антрацит	+	-	+ / -	+ / -	-
Побутовий газ	-	+ / -	+ / -	+ / -	+

Як бачимо з цих зіставлень різних видів палива, у кожного є свої плюси та мінуси, проте найбільш доцільним є вибір деревних пелет.

Для обґрунтування доцільності переходу системи тепlopостачання на нові види палива проводимо розрахунок необхідної кількості тепла для опалення адміністративних і виробничих приміщень (табл. 5).

Розрахунок системи тепlopостачання проведений на прикладі локомотивного депо Тернопіль, де встановлено газовий котел **Е-1,0-0,9Г-3**, ККД якого становить 90 %.

Кількість тепла, необхідна для опалення будівель, визначається за формулою [9]:

$$Q_{оп} = V_{буд} \times q_{оп} \times (t_b - t_{сзт}) \times k_{ек} \times k_{зм} \times 10^{-6}$$

$V_{буд}$ - розрахунковий зовнішній об'єм будівлі, м³;

T - тривалість періоду, для якого розраховується норма, днів;

t_b - розрахункова внутрішня температура, °С;

$t_{сзт}$ - середня зовнішня температура періоду, для якого розраховується норма, °С;

$q_{оп}$ - теоретична питома опалювальна характеристика будівлі, ккал/°С*год;

$k_{ек}$ - експлуатаційний коефіцієнт, який ураховує швидкість вітру (втрати);

$k_{зм}$ - коефіцієнт змінності роботи цехів ($k_{зм}=0,9$ - робота у 2 зміни)

Таблиця 5. Результати розрахунку забезпечення теплом локомотивного депо Тернопіль

Будівля (цех)	$V_{зд}$, м ³	$q_{оп}$, ккал/°С*год	$K_{ек}$	t_b , °С	$t_{сзт}$, °С	T днів	Q Гкал
Пункт ТО локомот.	11887,1	0,725	1,36	5	-1,3	28	44,659
ПТОЛ (адміністрація)	766	0,569	1,33	18	-1,3	28	6,766
Санпобутблок	1590,7	0,538	1,33	18	-1,3	28	13,286
Майстерні ПТОЛ	681	0,607	1,33	16	-1,3	28	5,752
Металевий гараж	118	0,452	1,33	11	-1,3	28	0,528
Всього:							70,991

*Власна розробка

Отже, для забезпечення теплом локомотивного депо Тернопіль, при середній зовнішній температурі $-1,3^{\circ}\text{C}$ – нам потрібно 71 Гкал енергії в місяць.

Знаючи приблизний ККД твердопаливного котла (82 %) , газового котла (90 %), та вартість 1 Гкал тепла з різних видів палива, ми можемо порівняти витрати на опалення приміщень.

Розрахункова вартість газу – $9,0 \text{ грн/м}^3$, а вартість деревних пелет – 1500-2200 грн/т [10,11].

Також варто зазначити, що котел Е-1,0-0,9Г-3, який встановлено на підприємстві, можна без значних затрат переобладнати з газу на тверді види палива, що суттєво зекономить модернізаційні витрати.

Невідкладним кроком у напрямку покращення енергетичної ситуації України, зменшення її енергозалежності, а також подальшої інтеграції в Європейську співдружність повинна стати усебічна підтримка державою розвитку та впровадження альтернативних енергетичних установок у регіонах з найвищими показниками економічної доцільності. Цього можливо досягнути шляхом виконання наступних дій:

- удосконалення низки наявних законодавчих актів щодо відновлюваних джерел енергії, які б сприяли підвищенню економічної ефективності виробництва альтернативної енергії;
- розробка інвестиційних проектів з метою залучення додаткових вкладень у цю галузь;
- надання гарантій державою виробникам «чистої» енергії щодо її купівлі за фіксованими тарифами;
- забезпечення рівня енергетичної безпеки України завдяки модернізації мережі існуючих енергетичних установок, підвищення рівня їх надійності та безперебійності роботи;
- інформування населення України щодо перспективності використання нетрадиційних джерел енергії, необхідності збереження довкілля та зменшення викидів парникових газів в атмосферу від спалювання традиційних видів палива.

Загалом доцільність використання альтернативних джерел енергії в перспективі може забезпечити для України наступне:

- зміцнення державності через підвищення енергетичної та економічної незалежності;
- зниження енергоемності внутрішнього валового продукту;
- досягнення світового рівня ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів;
- зменшення обсягів імпорту паливно-енергетичних ресурсів;
- створення ринку енергозберігаючого обладнання, відповідної техніки та технологій;
- технічне та технологічне переоснащення енергоемного виробництва;
- конкурентоздатність вітчизняних товарів;
- підвищення добробуту громадян;
- підвищення рівня зайнятості населення;
- підвищення рівня безпеки праці та культури виробництва;
- покращення стану здоров'я людей;
- зменшення обсягів шкідливих викидів у довкілля;
- відтворення природних ресурсів;
- виконання міждержавних угод щодо підвищення рівня екологічної безпеки [12].

Висновки та перспективи подальших розвідок

За результатами проведеного дослідження ми обґрунтували доцільність переходу опалювальних систем на альтернативні джерела енергії, а саме на енергію біомаси, одержану в результаті спалювання деревних пелет. Вдосконаливши систему опалення приміщень таким чином, можна одержати суттєву економію енергоресурсів. Крім цього, використання такого виду палива дозволить суттєво зменшити значну кількість шкідливих викидів у довкілля, оскільки воно є екологічно чистим.

Список літератури

1. Власов, В. Тенденції та проблеми глобальних процесів у світовій продовольчій сфері / В. Власов // Економіка України. – 2006. – №3. – С.75-80.
2. Рожко, А. О. Перспективи використання відновлювальних джерел енергії в Україні / А. О. Рожко // Энергосбережение. – 2007. – №2. – С. 25-28.
3. Старостіна, А. Суперечливі шляхи економічної глобалізації / А. Старостіна, О. Каніщенко // Економіка України. – 2008. – №5. – С. 58-65.
4. Федоренко, В. Г. Політична економія: підручник / За науковою ред. доктора економ, наук, проф. В. Г. Федоренка. – К.: Алерта, 2008. – 487 с.
5. Дзядикевич, Ю. В. Енергетичний менеджмент / Ю. В. Дзядикевич, М. В. Буряк, Р. І. Розум. – Т.: Економічна думка, 2010. – 295 с.
6. Гелехута, Г. Г. Сучасний стан та перспективи розвитку біоенергетики в Україні. Ч. 1. / Г. Г. Гелехута, Т. А. Железна // Пром. техніка. – 2010. – Т. 32, №3. – С. 71-79.
7. Підготовка та впровадження проектів заміщення природного газу біомасою при виробництві теплової енергії в Україні: практичний посібник / За ред. Г. Гелехута. – К.: «Поліграф плюс», 2015. – 72 с.
8. Енергетична стратегія України на період до 2030 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // zakon.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc.
9. Методика розрахунку норм витрат теплової енергії на обігрів будівель виробничих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_99/pg_izwjwy/index.htm.
10. Середні ціни на пелети в Тернопільській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bio.ukrbio.com/ua/catalogue/category/6>.
11. Ціни на природний газ для різної категорії споживачів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/486E117B34CF13EEC2257BCE0041B995>.
12. Петрук, В. Г. Аналіз сучасного стану альтернативної енергетики та рекомендації по екологізації паливно-енергетичного комплексу України: збірник матеріалів II-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю. (Екологія / Ecology-2009) / В. Г. Петрук, С. С. Коцюбинська, Д. В. Мацюк. – Україна, Вінниця, 23-26 вересня, 2009. – С. 524-527.

References

1. Vlasov, V. (2006). Tendenciya ta problemy` global`ny`x procesiv u svitovij prodovol`chij sferi. *Ekonomika Ukrayiny*, 3, 75-80. (in Ukrainian)
2. Rozhko, A. O. (2007). Perspektivy`vy`vy`kory`stannya vidnovlyuval`ny`x dzherel energiyi v Ukrayini. *Jenergoberezhny`e*, 2, 25-28. (in Russian)
3. Starostina, A. & Kanishhenko, O. (2008). Superechly`vi shlyaxy` ekonomichnoyi globalizaciyi. *Ekonomika Ukrayiny`*, 5, 58-65. (in Ukrainian)
4. Fedorenko, V. G. (2008). *Polity`chna ekonomiya*. Kyiv: Alerta. (in Ukrainian)

-
5. Dzyady`kev`ch, Yu. V., Buryak, M.V., Rozum, R. I. (2010). *Energety`chny`j menedzhment*. Ternopil: Ekonomichna dumka. (in Ukrainian)
 6. Gelexuta, G. G. & Zhelyezna, T. A. (2010). Suchasny`j stan ta perspekty`vy` rozvy`tku bioenergety`ky` v Ukrayini. Ch. 1. *Prom. Texnika*, 32(3), 71-79. (in Ukrainian)
 7. Pidgotovka ta vprovadzhennya proektiv zamishhennya pry`rodnogo gazu biomasoyu pry` vy`robny`chtvi teplovoyi energiyi v Ukrayini. (2015). Kyiv: Poligraf plyus. (in Ukrainian)
 8. *Energety`chna strategiya Ukrayiny` na period do 2030 roku*. (n.d.). Retrieved from: zakon.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc. (in Ukrainian)
 9. *Metody`ka rozraxunku norm vy`trat teplovoyi energiyi na obigriv budivel` vy`robny`chy`x*. (1999). Retrieved from: http://www.uazakon.com/documents/date_99/pg_izwjwy/index.htm. (in Ukrainian)
 10. *Seredni ciny` na pelety` v Ternopil`s`kij oblasti*. (2016). Retrieved from: <http://bio.ukrbio.com/ua/catalogue/category/6>. (in Ukrainian)
 11. *Ciny` na pry`rodnij gaz dlya riznoyi kategoriyi spozhy`vachiv*. (2016). Retrieved from: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/486E117B34CF13EEC2257BCE0041B995>. (in Ukrainian)
 12. Petruk, V. G., Kocyuby`ns`ka, S. S., Macyuk, D. V. (2009). Analiz suchasnogo stanu al`ternaty`vnoyi energety`ky` ta rekomendaciyi po ekologizaciyi paly`vno-energety`chnogo kompleksu Ukrayiny`. *Abstracts of Papers. Zbirny`k materialiv II-go Vseukrayins`kogo z'yizdu ekologiv z mizhnarodnoyu uchastyu. (Ekologiya / Ecology-2009). Zbirny`k naukovy`x statej. – Ukrayina, Vinny`cya, 23-26 veresnya, 2009.* (pp. 524-527). (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 17.02.2016 р.

А. М. ОРЕЛ

кандидат економічних наук,
викладач кафедри судноводіння та керування судном,
Миколаївський факультет морського та річкового транспорту
Київської державної академії водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН

Орел, А. М. Економічна ефективність фінансів підприємств в умовах сільськогосподарських відносин [Текст] / А. М. Орел // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 131-140. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті розглянуто фінанси підприємства як підґрунтя фінансової системи країни, оскільки вони суттєво впливають на її економічний стан, що потребує поліпшення фінансової діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності в усіх сферах діяльності. Фінансам підприємств різних галузей властиві певні загальні та специфічні ознаки, які треба брати до уваги при розробці стратегічних планів. Загальною ознакою фінансів підприємств є те, що вони виражають сукупність економічних (грошових) відносин, пов'язаних з розподілом вартості валового внутрішнього продукту. Специфічні ознаки фінансів підприємств виражають грошові відносини, що залежать від первинного розподілу вартості валового внутрішнього продукту, формування та використання грошових доходів і децентралізованих фондів.

Ключові слова: фінансові відносини підприємства; дохід; грошові фонди; аграрний сектор; державна фінансова підтримка; фінансове регулювання; фінансові ресурси.

A. M. OREL

PhD in Economics,
Department of Navigation and Vessel Control,
Mykolayiv Faculty of Maritime and River Transport
Kyiv State Academy of Water Transport
named after Hetman Petro Konashevych Sagaydachnyi

ECONOMIC EFFICIENCY OF FINANCES OF ENTERPRISES UNDER AGRICULTURAL RELATIONS

Abstract

The article deals with finances of company as the basis of the financial system, as they significantly affect its financial position, which requires improvement of financial entities of all forms of ownership in all areas. Some general and specific features that must be taken into account in development of strategic plans are appropriate to finances of different industries. A common feature of finances of companies is that they express a set of economic (monetary) relations which are connected with the distribution of gross domestic product. Specific features of finances of companies express monetary relations that depend on the initial distribution of

Keywords: *financial relations of the company; income; money funds; agricultural sector; public financial support; financial regulation; financial resources.*

JEL classification: G320, P340

Вступ

Фінансова економічна політика, як результат, повинна дозволити створити дієвий агропромисловий комплекс, що задовольняє як внутрішні потреби, так і потреби експорту сільськогосподарської продукції. Однак трансформаційні процеси в агросекторі навряд чи будуть успішно реалізовані, якщо одночасно не буде вжито заходи для зміни умов і факторів, які визначають закономірності відтворювального процесу в сільському господарстві, що можуть значною мірою гальмувати (і реально гальмують) прогресивні починання.

Останнім часом дослідження впливу фінансової сфери на економічний розвиток і спроможність ефективною політики держави перебували у центрі уваги дослідницької діяльності багатьох українських економістів, таких, як Антонюк О. А., Дьомін О. Б., Климко Г. Н., Костіна Н. І., Луцишин З. О., Мишкін Ф. С., Миколайчук М. М., Стукало Н. В., Чепурнов І. А.

Посилений інтерес українських науковців до фінансових питань значною мірою пов'язаний з ускладненням фінансової системи і проблемами сьогодення. З нашої точки зору, найважливішим питанням фінансів є запровадження ефективного фінансового механізму, який адаптований до ринкових взаємодій, з метою координації дій економічних суб'єктів.

Мета статті

Мета статті – визначення фінансів підприємств як економічних відносин, пов'язаних з рухом грошей, формуванням грошових потоків, розподілом і використанням доходів і грошових фондів суб'єктів господарювання в процесі відтворення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Безпосередньою сферою фінансових відносин підприємств є процеси первинного розподілу вартості валового внутрішнього продукту ($c + v + m$), коли він розподіляється на вартість матеріальних витрат «с», необхідного продукту «v», додаткового продукту «m». При цьому утворюються різні доходи, грошові фонди. За допомогою фінансів у суспільному виробництві відбувається рух грошових коштів, які набирають специфічної форми фінансових ресурсів, що нагромаджуються в суб'єктів господарювання та в державі [1].

Рух грошових потоків кількісно відображає всі стадії процесу відтворення через формування, розподіл та використання грошових доходів, цільових фондів. Отже, фінанси є безвідмовним індикатором виникнення вартісних диспропорцій: дефіциту грошових коштів, неплатежів, нецільового використання коштів, збитків та інших негативних явищ у процесі фінансово-господарської діяльності підприємства. Інакше кажучи, фінансам властива потенційна здатність контролювати фінансово-господарську діяльність, оскільки фінанси здатні об'єктивно відображати кількісні й вартісні пропорції виробництва та реалізації продукції, робіт, послуг.

Напрями та використання фінансових ресурсів пов'язані з використанням зобов'язань підприємств перед фінансово-кредитною системою та суб'єктами

господарювання. За умов ринкової економіки, коли підприємства мусять самостійно розв'язувати проблеми фінансового забезпечення власної виробничо-господарської та інвестиційної діяльності, значно зростає роль фінансів підприємства.

За оптимізації розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту як на рівні підприємств, так і на загальнодержавному рівні забезпечується стабільність економіки країни.

На макроекономічному рівні фінанси підприємств забезпечують формування фінансових ресурсів країни через бюджет та позабюджетні фонди.

Об'єктом державного впливу є фінансові ресурси господарюючих суб'єктів. Серед проблем, які гальмують активну життєдіяльність економіки країни, є обмеженість фінансових ресурсів та технологічна потреба в них на рівні 100 млрд дол. [2].

Фінансове становище багатьох підприємств залишається важким: понад 50 % усієї кількості підприємств, а в агропромисловому комплексі – 86 %, залишаються збитковими. Частина цих підприємств підтримує діяльність через нагромадження боргів, передусім через несплату за спожиті енергоносії і значну заборгованість перед бюджетом, та безплатного використання матеріальних ресурсів державного резерву [3]. Таке становище нині поглиблюється в аграрному секторі і потребує негайних заходів для виправлення фінансового становища аграрних підприємств.

Обґрунтуванням державної підтримки сільського господарства можуть слугувати наступні причини: забезпечення національної безпеки держави як основна галузь – виробник продовольства; розвиток сільських територій як важливий соціально-економічний фактор; ціни і доходи в сільському господарстві, які взаємопов'язані з фінансовою стійкістю аграрного сектору; створення екологічно чистого продовольчого виробництва на базі унікального земельного ресурсу та інноваційних технологій.

Неспроможність ринкових регуляторів повністю забезпечити ефективне функціонування сільського господарства призвело до значних фінансових витрат вітчизняних суб'єктів господарювання і незбалансованості аграрного ринку. Сільське господарство має унікальну сукупність характеристик, таких, як нееластичний попит, швидкість технологічних змін, конкурентна структура і високий рівень «фіксованих» активів, які породжують нерівноважні умови його функціонування [4]. А тому без державної фінансової підтримки сільськогосподарського підприємства неможливо вести розширене відтворення і досягти збалансування власних фінансів. Традиційно виокремлюють два основних джерела фінансової підтримки сільського господарства: забезпечення розширеного виробництва завдяки високим цінам на сільськогосподарську сировину і продовольчі товари, тобто це джерело відносять на споживача, або ж за рахунок бюджетних виплат, тобто за рахунок платників податків.

Аргументами обґрунтування державної підтримки сільського господарства, які склалися в європейській спільноті, є напрями:

- прями бюджетні витрати суб'єктам господарювання, що містять підтримку ринкових цін, виплати на основі загальних доходів фермерів, проміжних затрат виробництва, виплати за якість продукції та інші видатки бюджету, що безпосередньо стимулюють виробничу діяльність;
- бюджетна підтримка сільських територій, що стосується захисту довкілля, будівництво інженерних і комунікаційних споруд, будівництво об'єктів соціально-побутового призначення, заходи з покращення демографічної ситуації в сільській місцевості;
- загальні послуги сільському господарству. Це фінансування аграрної науки та освіти, інспекційних служб, захист рослин і тварин, селекції в рослинництві і тваринництві, інформаційних і консультаційних служб та ін.;

– структурна підтримка сільського господарства (інвестиційних проектів), шляхом застосування лізингу, прямої участі держави у проектах.

Останні три напрями належать до заходів, які не підлягають скороченню в межах СОТ та не обмежуються у фінансуванні, отже, саме на цих напрямках повинен бути сконцентрований фінансовий державний вплив на розвиток сільського господарства України.

За розповсюдженими даними ОСЕР, при використанні таких заходів, як система інтервенційних цін, щоб збільшити дохід господарюючого суб'єкта на 1 гривню, необхідно забрати 3-4 гривні у споживачів і платників податків. А виплати на підтримку доходів сільських господарств, які пов'язані із заходами «зеленої скриньки» (що не підлягають скороченню), є ефективнішими, і близько 90 % від кожної гривні такої підтримки надходить до виробника. Крім того, вищезгадані заходи спрямовані на підвищення доходів підприємств, але не сприяють підвищенню конкурентоспроможності сільського господарства в довготривалій перспективі.

В. В. Чепка зазначає, що в Україні спостерігається тенденція збільшення заходів «зеленої скриньки» у структурі державної підтримки з 19 % у 2003 р. до 39,8 % у 2007 р., або у два рази [5].

Проваджувана економічна політика насамкінець повинна дозволити створити дієвий агропромисловий комплекс, що задовольняє як внутрішні потреби, так і потреби експорту сільськогосподарської продукції. Однак трансформаційні процеси в агросекторі навряд чи будуть успішно реалізовані, якщо одночасно не буде вжито заходи для зміни умов і факторів, що визначають закономірності відтворювального процесу в сільському господарстві, що можуть значною мірою гальмувати (і реально гальмують) прогресивні починання.

Для вирішення питань матеріально-речовинної і грошової незбалансованості, а також низького рівня задоволення потреб населення в продуктах харчування економіка агросектору має у своєму розпорядженні достатні в стратегічному відношенні ресурси. У розрахунку на душу населення Україна практично перевершує європейські країни по кількості посівних площ, зайнятих під основні сільськогосподарські культури. Проте врожайність цих культур в Україні значно менша: зернових і цукрового буряка – ледве більше половини їх обсягу в європейських країнах, а картоплі – ледве більше 1/3. Цілком зрозуміло, що при такій врожайності з метою забезпечення зростання валових зборів потрібно було збільшити оранку ґрунтів, що в Україні складає до 60 % загальної площі, у той час, як у європейських країнах на оброблювані ґрунти припадає 30,8 % [6].

Перехід до ефективної конкурентоспроможної діяльності аграрного сектора неможливий без успішного виконання державою її основних економічних функцій: забезпечення ефективності, справедливості і сприяння макроекономічному зростанню і стабільності.

Характерними рисами державного клімату зі стійкою життєздатністю економіки і її регулюванням є планування на всіх рівнях управління, запровадження державних методів впливу на макроекономічне середовище, формування відповідного економічного механізму регулювання діяльності господарюючих суб'єктів та їх взаємозв'язків.

Держава, яка є власником засобів виробництва і головним господарем, для забезпечення своєї економічної ролі має створити досконалу фінансову систему та дієву фінансову політику. Головними інституційними умовами мають бути:

– формування і закономірний процес дотримання процедур прийняття і виконання бюджетних рішень щодо напрямків бюджетних податків;

– створення доступної інформаційно-моніторингової системи щодо фінансових операцій держави для забезпечення прозорості контролю і аудиту цільового використання державних коштів [7].

Неспроможність механізму ринку забезпечити ефективний розподіл доходів та інших фінансових ресурсів є важливою причиною підтримки державою діяльності сільськогосподарських підприємств, але доцільність цієї підтримки в кожному конкретному випадку потребує економічного обґрунтування. Наукові дослідження свідчать, що в забезпеченні фінансової стійкості суб'єктів господарювання особлива роль належить державі. Причому доцільність її втручання найбільш відчутна в наступних позиціях:

- розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності за умови підвищення якості сучасного науково-технічного рівня галузей;
- розвиток інфраструктури зв'язку з реальною потребою ринкових суб'єктів;
- фінансування наукоємних технологій, науки, освіти, охорони здоров'я;
- тимчасовий захист вітчизняних виробників від конкуренції;
- відкритість і прозорість фінансової підтримки, забезпечення контролю і аудиту.

«Головна мета державного регулювання полягає в забезпеченні умов для стабільного, неперервного процесу відтворення національного господарства як єдиного цілого, інтегрованої системи і досягнення на цій основі зростання економічної ефективності на макrorівні й міжнародної конкурентоспроможності та економічної безпеки розвитку» [8]. Держава за допомогою різних методів та інструментів стимулює економічне зростання, стримує інфляцію, забезпечує стійкість національної валюти і т. п., визначає умови необхідних пропорцій і масштабів розвитку. Важливими умовами виконання державних функцій управління і регулювання соціально-економічних процесів, як підтверджує практика розвитку економіки країн-лідерів, є прогнозування, стратегічне планування і програмування.

Бюджетне програмування є невід'ємною складовою програмування національної економіки в частині, що реалізується засобами бюджетних коштів. Воно є основним елементом комплексу фінансового впливу на конкретний господарюючий суб'єкт. У загальному вигляді ми зобразили систему державного фінансового впливу на агросектор АПК (рис. 1).

Вибрані стратегічні бюджетні пріоритети є ключовими орієнтирами, які перебувають під безпосереднім контролем вищого керівництва країни. Бюджетні програми, спрямовані на реалізацію стратегічних пріоритетів, мають отримувати державну підтримку. Стратегічні пріоритети балансуються з напрямками соціально-економічного розвитку країни, з фінансовими ресурсами з урахуванням циклічних коливань національної і світової економік.

Державна фінансова підтримка підприємств аграрного сектора і інноваційний розвиток сфери АПК реалізується через цільові програми. Комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів цільових програм, спрямованих на розв'язання найважливіших проблем окремих галузей, у т. ч. – сільськогосподарської, або регіонів, здійснюється з використанням коштів Держбюджету.

Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансового регулювання розвитку галузі, управління і аналізу ефективності вкладення фінансових ресурсів забезпечує моніторинг макропоказників. Він передбачає оцінку існуючого стану національного і галузевих економік, визначає хід і результати впливу фінансів на функціонування економіки, тобто здійснює контроль ефективності державного регулювання.

Рис. 1. Складові системи державного фінансового регулювання розвитку агросфери

Моніторинг макропоказників є одним з найдієвіших інструментів інформаційно-аналітичного забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів. До них належать:

- макропоказники соціально-економічного розвитку;
- звітність щодо надходжень до бюджетів усіх рівнів за джерелами формування;

-
- дані щодо адміністрування податкових і митних платежів;
 - державне фінансування витрат, які здійснюються з бюджетів усіх рівнів;
 - залучення внутрішніх і зовнішніх запозичень до бюджетів усіх рівнів і визначення джерел для їх погашення і обслуговування;
 - боргова політика;
 - результати фінансового контролю;
 - державні цільові програми;
 - капітальні трансфери і капітальні видатки;
 - фінансові плани підприємств державного сектору економіки тощо.

Регулярне здійснення прогнозування, планування і програмування економіки і її секторів на основі системи моніторингу показників є необхідною умовою ефективного регулювання фінансових коштів держави.

Серед проблем, які гальмують економічну динаміку в Україні, варто назвати обмеженість ресурсів. Експерти називають цифру у 100 млрд дол., як таку, що характеризує додаткові капітальні інвестиції для розвитку: енергетики (30 %), захисту довкілля (15 %), житлово-комунальних послуг (14 %), охорони здоров'я, освіти та соціального захисту (9 %), сільського господарства і земельної реформи (6,5 %), транспорту (5 %), розвитку ринкових інститутів (4 %) та інших (16,5 %) [9].

Для «подолання» цієї цифри, як вважають фахівці, можна виокремити декілька напрямів докладання зусиль. Це, по-перше, збільшення обсягів бюджетного інвестування; по-друге, стимулювання різних форм акумулювання коштів; по-третє, досягнення симетричності між потоком і структурою заощаджень, а також потоком і структурою інвестицій; по-четверте, використання потенціалу зовнішніх запозичень.

Оскільки в Україні бюджетний тип економічного зростання економіки, то насамперед необхідно посилити інвестиційний напрям використання бюджетних коштів, які здатні дати первинний поштовх економічній динаміці Рівень державних інвестицій в основний капітал у бюджеті України значно нижчий, ніж у європейських країнах, і в динаміці знизився у 2007 р. до рівня 1,98 % ВВП проти 2,8 % ВВП в 2003 р.

Тобто спостерігається тенденція недоцільного розподілу вітчизняних фінансових коштів в умовах всебічного розвитку технічного рівня економік зарубіжних країн. Вихід полягає у переорієнтації та перерозподілі бюджетних коштів. Держава може сприяти розширенню ресурсної бази не тільки прямо, здійснюючи інвестиції у певні галузі за рахунок бюджетних коштів, але й непрямо, забезпечуючи нормальний міжгалузевий перелив інвестиційних ресурсів.

Державна підтримка галузей повинна бути селективною відповідно до пріоритетів розвитку економіки і передбачати для агросектору заходи:

- запровадження пільг для банків, які кредитують пріоритетні галузі і інноваційні програми;
- створення спеціальних фінансових установ з цільового кредитування;
- запровадження спеціальних механізмів переобліку векселів підприємств у центральному банку;
- податкове стимулювання залучення коштів на цілі розвитку;
- розвиток фондового ринку, кредитних спілок, інвестиційних компаній, спеціалізованих іпотечних, будівельних, кооперативних і пенсійних фінансово-кредитних установ та збалансування структури українського фінансового сектора.

Визначено, що масштаби приросту економічної динаміки значною мірою залежать від інвестиційної сфери, тобто інвестиційного попиту і пропозиції.

Законом «Про систему оподаткування» визначено такі принципи її побудови:

-
- стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції;
 - обов'язковість;
 - рівнозначність і пропорційність;
 - рівність, недопущення будь-яких виявів дискримінації;
 - соціальна справедливість;
 - стабільність;
 - економічна обґрунтованість;
 - рівномірність сплати;
 - компетентність;
 - єдиний підхід;
 - доступність.

З метою спрощення механізму оподаткування та зменшення податкового навантаження на сільськогосподарських товаровиробників 17 грудня 1998 р. за №320-XIV було ухвалено Закон «Про фіксований сільськогосподарський податок». Цей закон мав низку змін щодо фіксованого сільськогосподарського податку і терміну дії. Фіксований сільськогосподарський податок устанавлюється замість таких податків і зборів (обов'язкових платежів):

- податок на прибуток підприємства;
- плата (податок) на землю;
- податок із власних транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- комунальний податок;
- збір на обов'язкове соціальне страхування;
- збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;
- плата за придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності;
- збір на спеціальне використання природних ресурсів (за користування водою для потреб сільського господарства).

Інші податки та збори, установлені Законом України «Про систему оподаткування», сільськогосподарські товаровиробники сплачують у порядку і розмірах, визначених відповідними законодавчими актами.

Обов'язки та відповідальність у системі оподаткування обумовлені дією двох взаємопов'язаних принципів системи – стабільності і гнучкості. Принцип стабільності системи означає, що вона повинна мати усталений характер при визначенні нормативних ставок податків і порядку нарахування податкових платежів у бюджет, фінансових санкцій та ін. Під гнучкістю податкового законодавства розуміється здатність податкової системи швидко переналаштовуватися для ефективного вирішення різних питань, які виникають у податковій політиці держави, без порушення стабільності системи оподаткування.

Висновки та перспективи подальших розвідок

З використанням спеціальних фінансових механізмів і інструментів ресурси спрямовуються до тих галузей і на ті потреби, які впливають на тип економічного розвитку і дають сигнал ринку відносно загального характеру фінансових цілей і завдань. У цих діях важливо правильно використати напрями економічних відносин, пов'язаних з рухом коштів, щоб привести економіку до позитивних результатів. Тобто фінансові механізми є способом ведення господарчої діяльності відповідно до об'єктивних законів. Адже фінансові механізми потребують персоніфікації, тобто кожна галузь має власний набір фінансових механізмів відносно галузевої специфіки. А

широкий набір напрямів розвитку потребує пріоритетів для фінансування.

Важливість і необхідність фінансової підтримки суб'єктів підприємництва в сільському господарстві зумовлена соціально-економічними і природними особливостями їх функціонування та світовим досвідом розвитку агропромислового комплексу. В умовах активізації інтеграційних процесів та надбання повноправного членства у Світовій організації торгівлі (СОТ) стає об'єктивною необхідністю дотримання Україною положень угод СОТ і виконання домовленостей, досягнутих у ході переговорного процесу, зокрема щодо доступу на ринок сільськогосподарських, продовольчих, санітарних товарів; експортної конкуренції в сільськогосподарській і продовольчій торгівлі, а також державної підтримки сільського господарства. Обсяги державної підтримки залежать від двох основних факторів: реальної потреби у такій підтримці сільського господарства; фінансових можливостей держави.

Список літератури

1. Фінанси підприємств: підручник / А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк та ін. – 5-те вид., перероб та допов. – К: КНЕУ, 2004. – 546 с.
2. Рибак, С. Фінансові аспекти економічного зростання в Україні / С. Рибак, Л. Лазерник // Економіка України. – №3. – 2007. – С. 22-32.
3. Шацька, С. Вплив податкової системи на фінансовий стан підприємств / С. Шацька // Вісник Київського державного університету технології та дизайну. – 2001. – №2. – С. 5-10.
4. Hathaway, D. Government and Agriculture: Economic Policy in a Democratic Society. New York, The Macmillan Company, 1963, p.126
5. Чухно, А. А. Капітал, кредит, процент. Їх сутність та роль в економіці / А. А. Чухно. // Фінанси України. – 1997. – № 9. – С. 5-19.
6. Геец, В. К вопросу воспроизводства в аграрно-промышленном секторе экономики Украины / Геец В. // Экономика Украины. – №3. – 1993. – С. 41-49.
7. Пріоритети бюджетної політики та економічне зростання в Україні / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, В. М. Геець та ін.. – К.: НДФІ, 2004. – 114 с.
8. Международные стратегии экономического развития: учебное пособие./ Под ред. Ю. В. Макогона. – К.: Знання, 2007. – С. 71.
9. Пионтковский, Р. Фискальное пространство для экономического роста: где взять и как использовать / Р. Пионтковский // Зеркало недели. – 14 октября. – 2006. – С. 7.

References

1. Poddyer'ohin, A. M., Bilyk, M. D., Buryak, L. D. (2004). *Finansy pidpryyemstv*. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
2. Rybak, S. & Lazernyk, L. (2007). *Finansovi aspekty ekonomichnoho zrostannya v Ukrayini*. *Ekonomika Ukrayiny*, 3, 22-32. (in Ukrainian)
3. Shats'ka, S. (2001). *Vplyv podatkovoyi systemy na finansovyy stan pidpryyemstv*. *Visnyk Kyuyivs'koho derzhavnoho universytetu tekhnolohiyi ta dyzaynu*, 2, 5-10. (in Ukrainian)
4. Hathaway, D. (1963). *Government and Agriculture: Economic Policy in a Democratic Society*. New York, The Macmillan Company.
5. Chukhno, A. A. (1997). Kapital, kredyt, protsent. Yikh sutnist' ta rol' v ekonomitsi. *Finansy Ukrayiny*, 9, 5-19. (in Ukrainian)
6. Heets, V. (1993). K voprosu vosproyzvodstva v ahrarno-promyshlennom sektore jekonomiki Ukrainy. *Jekonomyka Ukrainy*, 3, 41-49. (in Russian)
7. Azarov, M. Ya., Yaroshenko, F. O., Heyets, V. M. (2004). *Priorytety byudzhethnoyi polityky ta ekonomichne zrostannya v Ukrayini*. Kyiv: NDFI. (in Ukrainian)

-
8. Makohon, Yu. V. (2007). *Mezhdunarodnye strategii ekonomicheskoho razvitiya*. Kyiv: Znannya. (in Russian)
 9. Pyontkovskyy, R. (2006). Fiskal'noe prostranstvo dlya jekonomicheskoho rosta: hde vzyat' y kak ispol'zovat'. *Zerkalo nedeli*, 14 oktyabrya, 7. (in Russian)

Стаття надійшла до редакції 12.03.2016 р.

В. М. ОРЕЛ

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та менеджменту,
Миколаївська філія ПВНЗ «Європейський університет»

ФІНАНСОВА СИСТЕМА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО ПРОЦЕСУ КРАЇНИ

Орел, В. М. Фінансова система як невід'ємна складова економічного процесу країни [Текст] / В. М. Орел // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 141-152. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Стаття присвячена потенційним можливостям економічного розвитку держав і галузей економіки та регіонів. Здебільшого вони залежать від їх ресурсного потенціалу: природних багатств, виробничих потужностей, кваліфікованого персоналу тощо. Важливою складовою цього потенціалу є забезпеченість фінансовими ресурсами, наявність збалансованої ефективної фінансової системи. Щоб уміло користуватися фінансовими важелями впливу на економічні процеси, місцеві, регіональні та державні органи економічного регулювання повинні чітко відслідковувати і контролювати фінансові потоки, зони нестачі та полюси концентрації фінансових ресурсів. Необхідно стимулювати внутрішній попит на останні, щоб вони не «витікали» з галузі.

Ключові слова: фінансова система; фінансові фонди; управління; нефінансовий сектор; державні фінанси; зведений бюджет; позабюджетні фонди.

V. M. OREL

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Economics and Management,
PVNZ «European University» (Ukraine), Mykolaiv branch

THE FINANCIAL SYSTEM AS AN INTEGRAL PART OF THE ECONOMIC PROCESS OF THE COUNTRY

Abstract

This article is devoted to potential economic development opportunities, industries and regions. Mostly it depends on their resource potential, natural resources, production capacities, qualified staff. An important part of this potential is the availability of financial resources, the availability of effective balanced financial system. In order to use efficiently the financial levers of influence on economic processes, the local, regional and state economic regulation authorities must accurately track and control financial flows, areas of lack and poles of concentration of financial resources. It necessary to stimulate domestic demand for financial resources for them not to "come out" of the industry.

Keywords: financial system, financial funds, management, nonfinancial sector, public finances, the consolidated budget, off-budget funds.

© В. М. Орел, 2016

Вступ

Актуальність розробки окресленої теми загалом залежить від забезпечення реального сектору економіки фінансовими ресурсами. Тому на сьогодні ситуація є дуже напруженою. Це одна з ключових проблем, яку необхідно вирішувати негайно. Одним із найважливіших напрямків у вирішенні цього завдання має стати всебічне сприяння розвитку національного капіталу (не тільки за приналежністю, а й за ідеологією – відображення інтересів та пріоритетів нації і країни) та створення сприятливого інвестиційного клімату.

У сучасній вітчизняній фаховій літературі зустрічається безліч підходів до фінансової системи, що дозволяє виокремити характерні особливості, а також дати оцінку їх сучасного стану і перспектив розвитку як загалом у країні, так і на регіональному рівні, тому цією темою займалися такі видатні вчені, як В. Я. Амбросов, В. Г. Андрійчук, І. М. Бойчик, В. І. Герасимов, Б. В. Данилів, В. П. Рибалко, П. Т. Саблук, О. М. Шпичак, П. В. Щепієнко та інші.

Нині тема фінансової системи країн залишається досліджуваною та потребує глибокого вивчення.

Мета статті

Метою нашої статті є ґрунтовно дослідити фінансову систему країни та розглянути її роль в економічному становищі держави.

Виклад основного матеріалу дослідження

Фінансова система – сукупність різноманітних видів фондів фінансових ресурсів, які є у розпорядженні держави. Вона має внутрішню будову та організаційну структуру. Внутрішня будова складається зі сфер та ланок і репрезентована такими складовими: державні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання, міжнародні фінанси та фінансовий ринок (забезпечувальна сфера). До складу організаційної структури входять органи управління у сфері бюджету, контрольно-регулювальні, фінансові інститути та цільові фонди.

Фінансова система, її структура залежить від соціально-економічного ладу, державного устрою в країнах, кожна з яких має власну фінансову систему. У колишньому СРСР вона складалася з фінансів державних, колгоспно-кооперативних підприємств і організацій, з централізованих цільових фінансових фондів. До загальнодержавних централізованих фінансових фондів належали: державний бюджет, державне соціальне страхування, державне майнове й особисте страхування [1]. Складовим елементом цієї системи був також державний кредит. Ця відносно проста структура фінансової системи відповідала соціально-економічному укладу, наявному в СРСР.

Утворення на теренах СРСР самостійної української держави викликало потребу формування власної фінансової системи, яка б відповідала новим соціально-економічним умовам, сприяла б динамічному розвитку економіки та підвищенню добробуту населення. Протягом 90-х рр. минулого століття в Україні така система вибудовувалася, а на початку XXI ст. була загалом сформована. За своєю суттю, структурою вона відрізняється від попередньої як за джерелами формування фінансових фондів, так і за напрямками їх використання. На відміну від фінансової системи колишнього СРСР, яка ґрунтувалася переважно на фінансових ресурсах суспільного сектора виробництва (доходах державних, колгоспно-кооперативних

підприємств), в Україні фінансовою базою державних доходів є приватний сектор економіки, доходи громадян.

Становлення фінансової системи України відбувалося одночасно зі становленням її державності. Передчасно говорити, що цей сектор економіки набув завершеного образу, але основні його елементи тим чи іншим чином сформувалися і функціонують. Це системи державних фінансів, банківська, фондових і валютних бірж, страхових, довірчих та інвестиційних компаній.

Фінансова система України має досить складну й багаторівневу структуру. Можна виокремити основні принципи побудови зазначеної трирівневої фінансової системи:

- повна економічна самостійність фінансів підприємств та їх відокремлення від державних фінансів;
- самостійність і відособленість державного бюджету від позабюджетних фондів, у тому числі й фонду соціального страхування, пенсійного та інших;
- самофінансування усіх господарських суб'єктів;
- формування незалежної бази місцевих і регіональних бюджетів;
- право ведення незалежної фінансової політики для всіх суб'єктів господарювання;
- розробка і реалізація бізнес-планів кожним з учасників фінансово-господарської діяльності [2].

Фінансова система держави є відображенням форм і методів конкретного використання фінансів в економіці відповідно до задіяної моделі економіки та значною мірою визначається нею. Фінансова система – це сукупність різноманітних видів фондів фінансових ресурсів, сконцентрованих у розпорядженні держави, нефінансового сектору економіки (господарських суб'єктів), окремих фінансових інститутів і населення (домогосподарств) для виконання покладених на них функцій, а також для задоволення економічних та соціальних потреб [3].

Поділ фінансової системи на окремі ланки – явище об'єктивне, зумовлене потребами економічного розвитку. Структура фінансової системи – динамічна і не може розглядатися в статичному вигляді. У процесі економічного розвитку вона може доповнюватися або деякі її ланки можуть відмирати.

Якщо в середині ХХ століття більшість науковців поняття фінансової системи ототожнювали з поняттям державних фінансів, тобто різних видів бюджетів, то нині до складу фінансової системи стали зараховувати фінанси підприємницьких структур, державний кредит, страхові й позабюджетні фонди тощо [4].

Нами виокремлено питомі риси фінансових систем:

- кожна ланка фінансових систем має властиві їй методи мобілізації коштів для створення фондів фінансових ресурсів та власні напрямки й методи їх використання;
- кожна ланка фінансової системи є відносно самостійною, має власну специфічну сферу застосування;
- між ланками фінансової системи існують тісний взаємозв'язок і взаємна обумовленість, кожна ланка може успішно функціонувати лише при досконалості й ефективності системи загалом;
- фінансова система держави досягає найбільшої ефективності лише тоді, коли налагоджена та законодавчо закріплена діяльність кожної її ланки;
- залежно від факторів, які впливають на організацію фінансів, насамперед на формування й використання фондів фінансових ресурсів, кожна ланка фінансових систем може поділятися на менші підрозділи.

Фінансові системи держав можуть вирізнятися за структурою та функціями. Це зумовлено видами форм власності, політичними орієнтирами правлячих еліт, рівнем

економічного розвитку держави тощо. Нині у світі нараховується понад 20 різних моделей фінансових систем окремих держав. За наявності певних відмінностей вони мають спільну основу в переліку окремих ланок.

У основу побудови фінансової системи України покладено три основоположні елементи:

1. Функціональне призначення, яке виявляється в тому, що кожна ланка системи виконує власне завдання; наприклад, державний бюджет здійснює розподільні відносини між державою, підприємствами, населенням, обумовлені формуванням і використанням загальнодержавного фонду фінансових ресурсів. Майнове і особисте страхування – один з методів створення резервних фондів для громадян. Фінанси підприємств виражають відносини по створенню і використанню грошових фондів, призначених для забезпечення багатоманітних потреб первинних ланок суспільного виробництва, виконання зобов'язань перед державним бюджетом і комерційними банками;

2. Територіальність – кожна область має відповідний апарат фінансових і страхових органів;

3. Єдність фінансової системи зумовлюється єдиною економічною і політичною основою держави. Це обумовлює єдину фінансову політику, що проводиться державою через центральні фінансові органи, єдині цілі. Управління всіма ланками відбувається на основі єдиних основних законодавчих і нормативних актах [5].

На жаль, серед економістів немає єдиної думки щодо складових елементів (структури) фінансової системи, хоча всі погоджуються, що до неї належать: державний бюджет країни, бюджет Автономної Республіки Крим, місцеві бюджети, позабюджетні державні централізовані фонди цільового призначення, державний кредит, страхові фонди, фінанси підприємств усіх форм власності. Відповідно до вищезазначеного наведено структуру фінансової системи (рис. 1).

Провідними ланками в структурі фінансової системи України є бюджет держави (він є основним інструментом розподілу і перерозподілу створеного в країні ВВП, найбільш ефективним способом впливу на виробництво та соціальні процеси в країні) і фінанси підприємств усіх форм власності (оскільки на підприємствах концентрується основна маса фінансових ресурсів країни і від їх стану залежить економічне здоров'я країни, добробут населення, рівень заробітної плати, прибутку, величина надходжень грошових ресурсів у централізовані фінансові фонди держави) [6]. Проте не менш важливими є й інші структурні елементи фінансової системи України.

Водночас у працях окремих економістів, навчальній літературі до фінансової системи залучають фінанси населення (домогосподарств) і фінансовий ринок без належного обґрунтування. Проте, на нашу думку, грошові кошти населення (громадян, домогосподарств) не можуть належати до структури фінансової системи, оскільки вони не мають організаційно-правового оформлення – важливої риси фінансів загалом. Грошові ресурси населення формуються не як фонди, а як грошові доходи, ресурси і використовуються у сфері товарного обігу як платіжний засіб. Те ж саме можна сказати про фінансовий ринок, на якому відбувається купівля, продаж цінних паперів. У цьому процесі, як і на товарному ринку, змінюється лише форма вартості, здійснюється товарообмінний процес.

Унаслідок цього, за нашими переконаннями, фінансовий ринок не варто вносити до фінансової системи. Такий ринок є одним зі складових елементів фінансового механізму, який використовується для регулювання грошових потоків у ринковій економіці як у межах економіки країни, так і на світовому ринку.

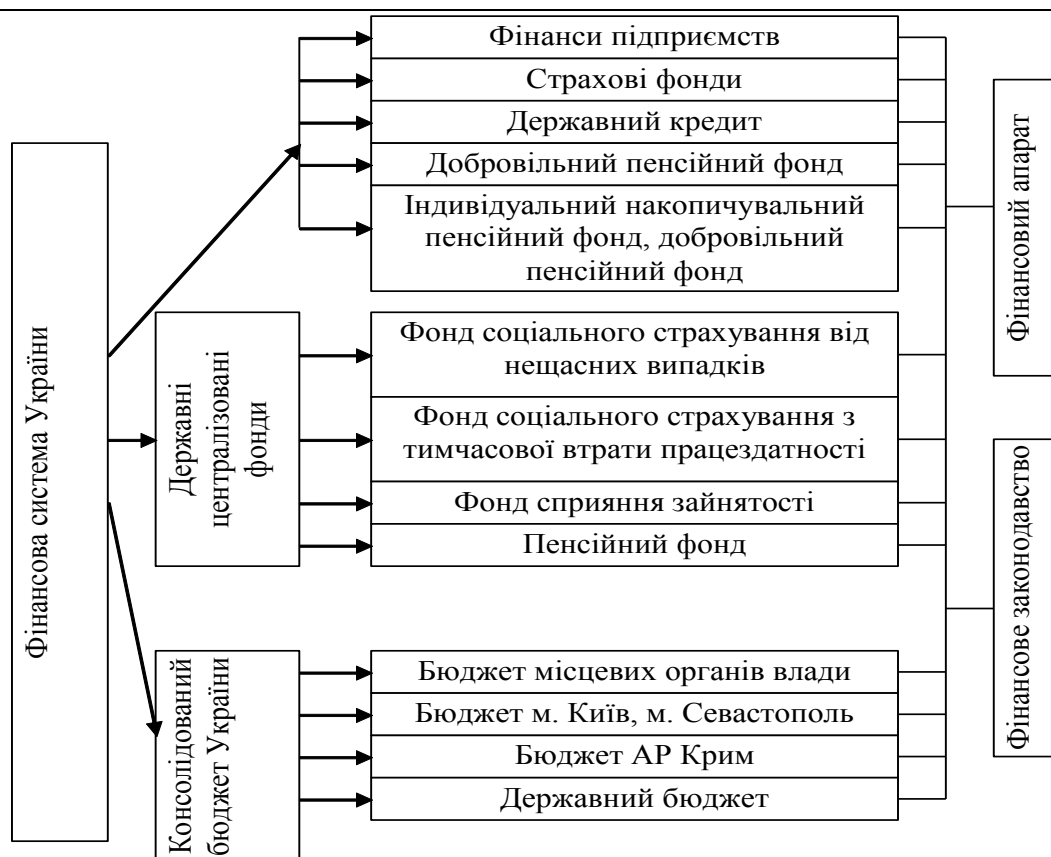

Рис. 1. Структура фінансової системи України

Чільне місце у фінансовій системі посідають фінанси нефінансового сектору економіки, тобто фінанси підприємницьких структур. Вони обслуговують створення валового внутрішнього продукту – основного джерела фінансових ресурсів. До цієї ланки належать фінанси як виробничої, так і невиробничої сфер. Фінанси виробничої сфери можуть поділятися, залежно від форми власності, як на державні, акціонерні, колективні, індивідуальні, орендні, спільні тощо, так і, залежно від виду діяльності, на машинобудування, будівництво, транспорт, сільське господарство тощо.

До цієї ланки належать також фінанси так званої невиробничої сфери, яка поділяється на фінанси освіти, охорони здоров'я, культури, науки, оборони й інших підрозділів. Характерною особливістю створення й використання фондів та фінансових ресурсів у цьому разі є наявність, поряд із власними джерелами, бюджетного фінансування.

У нефінансовому секторі економіки провідне місце належить підприємствам державної форми власності. Із розвитком ринкових реформ питома вага підприємств недержавної форми власності зростатиме.

Державні фінанси можна визначити як сукупність фондів фінансових ресурсів загальнодержавного призначення. За своєю структурою це дуже складна та багатопланова ланка фінансової системи. Державні фінанси охоплюють: державний та місцеві бюджети; централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення; фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності; державний кредит; державне особисте й майнове страхування. Провідне місце в державних фінансах належить бюджетам різних рівнів, які об'єднуються у зведеному бюджеті держави.

Зведений бюджет – це сукупність усіх бюджетів держави, що входять до бюджетної системи. Принципи побудови бюджетної системи регулюються бюджетним законодавством і залежать насамперед від її адміністративно-територіального поділу. Взаємовідносини між різними складовими бюджетної системи визначаються рівнем розвитку демократичних засад у державі [7].

Зведений бюджет України містить державний бюджет України, бюджет Автономної Республіки Крим і місцеві бюджети. Державному бюджету належить центральне місце в системі державних фінансів. Він охоплює всі сфери економічної діяльності держави. За своєю сутністю бюджет характеризує фінансове становище держави. Проте це дуже складна економічна категорія, до якої не можна підходити однозначно, як і використовувати його показники без детального аналізу структури бюджетної системи держави.

Централізовані та децентралізовані фонди України цільового призначення містять Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Фонд сприяння зайнятості, Валютний фонд, позабюджетні фонди місцевих органів самоврядування. Вони певною мірою доповнюють державний бюджет, проте специфіка їх полягає у тому, що ці фонди мають строго цільове призначення і на інші цілі не використовуються. Фактично перелічені фонди є новою складовою державних фінансів України, яка перебуває на стадії становлення.

Державний кредит є заборгованістю держави перед своїми громадянами та господарськими структурами, іноземними кредиторами. Його величина свідчить про раціональність і ефективність фінансової політики держави та регулюється законодавством. Значний борг дає підстави для висновку, що держава живе за рахунок майбутніх поколінь. Велика сума боргу негативно впливає на видаткову частину бюджету, оскільки вимагає витрат на обслуговування.

Страхові та резервні фонди відіграють специфічну роль у фінансовій системі. Вони є сукупністю фондів фінансових ресурсів, основне призначення яких – покрити втрати, які виникли з непередбачених причин, або фінансового забезпечення заходів, які не були внесені в плани фінансування, але є важливими для держави.

Страхові фонди створюються на основі страхових внесків юридичних та фізичних осіб і перебувають у розпорядженні страхових організацій і страхових компаній різних форм власності. Страхові фонди й резерви – об'єктивне явище в економіці держави, що пов'язане з наявністю ризиків у господарській діяльності та суспільному житті.

Наявність страхових і резервних фондів фінансових ресурсів дає можливість локалізувати втрати економіки та окремих громадян, пов'язані з фактами стихійного лиха і непередбачених обставин. Страхові фонди можуть використовуватися також як інвестиційний та кредитний ресурси в економіці до настання страхового випадку. Резервні фонди як на рівні держави, так і на рівні господарських структур сприяють підвищенню ефективності господарської діяльності.

На нашу думку, для ефективного функціонування фінансової системи в Україні необхідно здійснити наступні заходи:

- підвищити ефективність діяльності банків шляхом їх укрупнення;
- привести законодавчі норми України у відповідність до міжнародних норм і вимог Європейського Союзу у питаннях фінансової та адміністративної відповідальності керівників і акціонерів фінансових установ за якість управління компаніями;
- відмовитися від використання негрошових форм розрахунків, увести жорстку фіскальну дисципліну.

Формування фінансових ресурсів значною мірою залежить від масштабів та ефективності економічного комплексу країни та її регіонів. Серед головних чинників,

які безпосередньо визначають обсяги фінансових ресурсів, утворених на рівні регіонів, є:

- відмінності між регіонами у рівнях соціально-економічного розвитку;
- галузева структура регіональних комплексів та їхня дохідність, що визначає обсяги податкової бази;
- рівень розвитку соціальної та виробничої інфраструктури сільської місцевості;
- ефективність використання місцевих ресурсів багатоцільового призначення (трудових, земельних, водних);
- рівень забруднення довкілля, що призводить до диференціації обсягів витрат у сфері надання державних і громадських послуг і цін на ці послуги.

Під регіональними фінансовими ресурсами розуміють сукупність доходів, створених господарським комплексом регіону, і заощадження громадян, а також кошти, які надійшли в результаті їх територіального перерозподілу.

Особливості структури фінансових ресурсів з точки зору їх територіального та галузевого розподілу і способів розміщення й використання залежать від економічної політики держави, а саме від розподілу функцій між центром, галузевими міністерствами, регіонами і органами місцевого самоврядування. Загальне правило в розподілі функцій і ресурсів полягає в тому, що проблеми необхідно розв'язувати на рівні їх виникнення. І тому постає питання достатності фінансових ресурсів, переданих до органів галузевого регулювання, регіональної влади і місцевого самоврядування, та їх самостійності у вирішенні питань, пов'язаних із соціально-економічним розвитком галузей і територій.

Фінансові ресурси регіону складаються з коштів місцевих (обласних, міських, районних тощо) бюджетів, а також коштів підприємств, що призначені для регіонального розвитку. Регіональна фінансова система повинна узгоджуватися з іншими елементами регіонального господарського механізму та загальною концепцією його перебудови. Перехід до економічних методів територіального управління, розширення економічної самостійності регіонів поєднуються зі створенням загальнодержавних централізованих фондів територіального розвитку, що регулюють міжрегіональні відносини, та формуванням системи внутрішньорегіональних фондів розвитку й страхових фондів.

Тенденція, що склалася в Україні, суперечить необхідності зростання ролі місцевих бюджетів в економічному й соціальному розвитку країни і не відповідає потребам зміцнення місцевого самоврядування. Ігнорується бюджетна автономія регіональної влади та існує значна залежність дохідної частини регіональних бюджетів від центру.

Головними податковими джерелами регіональних бюджетів протягом останніх років були основні регульовальні податки: прибутковий податок, податок на додану вартість та податок на прибуток підприємств. Прибутковий податок є місцевим за своєю природою, оскільки саме на місцевому рівні він найнаочніше повертається платнику податків у вигляді суспільних фондів споживання. Якщо цей податок повністю і обов'язково залишатиметься і надалі на регіональні потреби, то в його зростанні будуть зацікавлені як самі платники податків, так і регіональні органи.

Аналітичні дані свідчать, що найнижчий рівень упровадження місцевих податків і зборів характерний для регіонів, яким притаманна нерозвиненість виробничої та соціальної інфраструктури, яка впливає на обмеження бази об'єктів оподаткування. Відсутність в управлінні будь-якої значущої податкової бази не дає можливості місцевим органам маніпулювати нею, як зазначає О. Дьомін [8].

Позабюджетні фонди – особлива форма перерозподілу та використання

фінансових ресурсів, які залучаються виконавчими органами державної влади до господарчого обігу. Переважна більшість цих фондів має винятково цільове призначення і використовується для забезпечення додатковими коштами економічних і соціальних потреб відповідних територій.

Слід зазначити, що абсолютної фінансової самостійності регіонів немає у жодній цивілізованій країні: доходи централізовано перерозподіляються залежно від усталеної системи поділу.

У більшості розвинутих країн частина закріплених надходжень з регіонів значно вища, ніж в Україні. Крім цього, система перерозподілу унеможлиблює суб'єктивізм і свавілля, бо спирається на нормативи.

Практика формування регіональних бюджетів свідчить про те, що дохідна частина й величина відрахувань від централізованих доходів визначаються витратним методом. Він полягає у тому, що регіони формують проекти витратної частини бюджету і, після погодження з керівними органами (це здебільшого пов'язано зі скороченням витратної частини бюджету), визначається остаточна сума витрат.

Від неї віднімається закріплена частина доходів, і так визначається сума надходжень з централізованих ресурсів. Отже, розмір надходжень залежить від результатів поділу в центрі.

Відрахування регіонів залежать також від рівня розвитку матеріального виробництва, а саме – промисловості й сільського господарства. Це відбивається у нормативах відрахувань від централізованих ресурсів, якими є податок на додану вартість і податок на дохід.

Перспективним є перехід до науково обґрунтованої нормативної бази регулювання відносин підприємств з державою, а також з місцевими органами влади. У цьому випадку за місцевими бюджетами закріплюється за нормативами певна частина надходжень з низки джерел бюджетів вищого рівня. З цією метою в інструктивних документах зазначаються довгострокові стабільні нормативи (найчастіше – у відсотках) відрахувань до місцевих бюджетів від платежів підприємств за територіальні ресурси, від розрахункового прибутку, акцизних зборів, податку з обороту, податків з населення тощо).

Складність полягає у кількісному визначенні науково обґрунтованих бюджетних нормативів з урахуванням регіональної специфіки суспільного виробництва. При цьому треба забезпечити залежність доходів регіону від ефективності функціонування господарства, розташованого на його території.

Загалом фінансова основа для формування регіональних фінансових ресурсів в Україні досить нестабільна й нерегульована. Відсутність вагомих об'єктів регіонального оподаткування не дає можливості регіональним органам влади бути фінансово незалежними й суттєво впливати на соціально-економічні процеси в регіоні. Надходження від комунальної власності мізерні, й витрати на їхнє отримання іноді переважають обсяги цих надходжень. Необхідно забезпечити гнучкість, різноманітність і стабільність фінансових механізмів, які сприяли б формуванню регіональних фінансових ресурсів.

Побудова ефективної фінансової системи аграрного сектору потребує глибоких наукових досліджень, аналізу причин і наслідків створення та використання фондів фінансових ресурсів, впливу цих процесів на всі аспекти життя держави. У процесі функціонування фінансів виникають певні відносини між суб'єктами створення й використання фондів фінансових ресурсів. Ці відносини мають складну структуру, де втілюються інтереси кожного із суб'єктів, значною мірою ґрунтуючись на суперечності. Гармонізація цих інтересів – складне завдання законотворчої діяльності в державі.

Правове регулювання фінансових відносин, які виникають при створенні та використанні фондів фінансових ресурсів, є однією з форм управління з боку держави економічним і соціальним розвитком. Усі дії держави у сфері фінансів мають ґрунтуватися на правових актах. Ці акти виконують такі основні функції: визначають коло юридичних і фізичних осіб, на які певного часу поширюється дія правової норми; регламентують права й обов'язки юридичних і фізичних осіб щодо мобілізації та використання фондів фінансових ресурсів; є підґрунтям для уживання відповідних заходів для виконання правових норм.

Суб'єктами фінансових відносин є держава, громадяни та підприємницькі структури. Усі фінансово-правові відносини виникають і припиняються на законодавчій основі. Вони можуть припинятися також у випадках, встановлених законом, наприклад, у разі сплати платежів, використання передбачених асигнувань тощо.

Правові норми, які регулюють фінансові відносини, є системою фінансового права, яка ґрунтується на Конституції держави. Так у розділі 2 Конституції України, де йдеться про права, свободи та обов'язки людини й громадянина, статтею 67 визначено, що кожна особа зобов'язана сплачувати податки і збори за порядком і розмірами, встановленими законом [9].

У статті 92 зазначено, що винятково законом України встановлюються Державний бюджет України і бюджетна система; система оподаткування, податки і збори; засади щодо створення та функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також іноземних валют на території України; порядок утворення й погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргів; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їхні види і типи.

Питання, що торкаються фінансової системи, визначаються також у статтях 95-99, 116, 119, 143 та в деяких інших [9]. На основі Конституції приймається низка законів, що регулюють певні сфери фінансових відносин. Це насамперед Закони «Про бюджетну систему України», «Про систему оподаткування України» та ін.

Від імені держави організаційну роботу з виконання чинного законодавства проводять фінансові органи.

Ефективна фінансова система має бути стійкою, сприяти постійному пропорційному економічному зростанню галузей і регіонів, чітко відслідковувати міжнародні тенденції та запроваджувати їх із відповідними змінами у фінансову та аграрну сфери держави.

Нині в Україні сформовано фінансову систему ринкового типу. Водночас накопичилось і багато проблем, що стосуються як фінансової системи загалом, так і її окремих сегментів. Серед них виокремлюються дві ключових, які мають домінуючий характер.

Перша – відсутність системного підходу до реструктуризації фінансової системи. Реформи у сфері державних фінансів, насамперед у бюджетній і податковій системах, на фінансовому ринку та в організації фінансів підприємств, здійснювались і продовжують здійснюватись розрізнено, без загальної їх ідеології та обґрунтованої стратегії і тактики. Досить часто вони не тільки не враховують обопільних інтересів окремих суб'єктів, а й вступають у протиріччя між собою. Причин подібного, по суті спонтанного, характеру реформ досить багато, але головна полягає у тому, що на сьогодні практично жоден фінансовий орган не виконує функцій координуючого всю фінансову політику центру. Міністерство фінансів, яке повинно було б відігравати цю роль, поки що зосереджене переважно на вирішенні окремих поточних проблем, а не на

розробці та реалізації фінансової стратегії економічного зростання.

Друга проблема пов'язана з відсутністю належної ефективності функціонування фінансової системи. На проблему нестачі фінансових ресурсів накладається ще й недостатня ефективність використання як власних, так і запозичених коштів. Тому одним із головних завдань трансформації фінансової системи є підвищення її ефективності, яке має відчувати кожний громадянин.

Головною ланкою, підґрунтям функціонування фінансової системи України є фінанси підприємств. Ринкові перетворення в цій сфері були спрямовані на кардинальну реформу фінансового механізму підприємств. Основою ринкових перетворень в економіці стала приватизація, що наближається до стадії завершення. Незважаючи на багато проблем і нереалізованих завдань, вона вирішила ключову проблему роздержавлення власності. Попри позитивну динаміку, проблем із фінансовим забезпеченням потреб економічного зростання ще досить багато, і вони потребують особливої уваги. Насамперед україною неоптимальним є співвідношення між власними ресурсами та банківськими кредитами, що аж ніяк не відповідає тій ролі, яку банки повинні відігравати в умовах ринкової економіки.

Негативним явищем у ресурсному забезпеченні фінансових потреб економіки є практично невідчутна роль амортизаційних відрахувань і прибутку. Зниження прибутковості в останні роки, хоча і обумовлене значною мірою обліковими чинниками (перехід до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та визначення прибутку як різниці між валовими доходами і валовими витратами), є вкрай негативним явищем. Адже прибуток, виступаючи головним мотивом підприємництва, є одночасно й основним індикатором економічної активності та ефективності.

Загалом ситуація із забезпеченням реального сектору економіки фінансовими ресурсами дуже напружена. Це одна з ключових проблем, яку необхідно вирішувати негайно. Одним із найважливіших напрямків у вирішенні цього завдання має стати всебічне сприяння розвитку національного капіталу (не тільки за приналежністю, а й за ідеологією – відображення інтересів та пріоритетів нації і країни) та створення сприятливого інвестиційного клімату.

Розглядаючи роль державних фінансів як однієї з основних ланок фінансової системи необхідно зазначити, що вони жодною мірою, і передусім за своїм функціональним призначенням, не відповідають тим завданням, які характерні для розвинутої ринкової системи.

Заслужує уваги також вдосконалення такої складової фінансової системи України, як державний борг. Сьогодні необхідно визначити концептуально нові позиції до державного боргу, стратегії управління ним і, що особливо важливо, ефективність використання залучених коштів. Для України, як держави із традиційною економікою, бажано оптимізувати співвідношення між внутрішнім та зовнішнім боргом у бік збільшення частки внутрішніх запозичень. Така тенденція визначається питанням національної безпеки і національних інтересів кожного, втратою останнім часом ефективності всієї фінансово-кредитної системи і рекомендацій, що їх надають МВФ та інші міжнародні кредитні спілки (приклад Мексики, Аргентини, Киргизії та України).

На сьогодні соціально-економічна ситуація в Україні сприяє розвитку теми державного кредиту й залучення до цього процесу населення і господарювання. На це вказують такі чинники:

- відносна стабільність гривні на кредитному ринку формує мікроклімат довіри суб'єктів господарювання до дій держави, НБУ та комерційних банків;

-
- відбувається процес зростання нових доходів населення і підприємницьких структур, що визначає формування спекулятивного попиту на гроші й акумуляції їх у державні цінні папери;
 - приклад стабілізації банківської системи і зростання обсягів валютних рахунків комерційних банків свідчить про можливість створення функціонування в Україні системи державних внутрішніх запозичень за умов належного інституційного і правового забезпечення.

Практика України засвідчила, що найважливішим для державного кредитування є не залучення коштів, а насамперед їхнє цільове використання, що в майбутньому забезпечує стабільність функціонування фондового ринку.

Важливою проблемою у забезпеченні ефективності використання позикових коштів є встановлення оптимальної структури за напрямками їх використання. Нині у структурі запозичення переважає забезпечення фінансування бюджетного дефіциту. Відповідно в бюджеті кошти, що залучаються державою, знеособлюються і практично не підлягають контролю.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Ми вважаємо, що використання залучених державних фінансових коштів для фінансування дефіциту державного бюджету можливе тільки під час економічного зростання, коли економіка потребує дорожчих грошових ресурсів. У період економічної стабільності залучені державою кошти мають використовуватися для розв'язання довгострокових стратегічних завдань, спрямованих на реструктуризацію економіки, окремих галузей і виробництв, при цьому таке фінансування повинне забезпечувати реалізацію стратегії інноваційного розвитку економіки України і виходу її продукції на конкурентних засадах на світовий ринок.

Враховуючи усе вищезазначене, можна зробити висновок, що кожна ланка фінансової системи України має ще низку проблем, які потребують поступового вирішення. Першочерговості у вирішенні цих питань встановити неможливо, оскільки кожна ланка фінансової системи здійснює певний вплив на економіку загалом. Але позитивним є те, що ситуація не є безвихідною, рішення окреслених проблем існує.

Список літератури

1. Базилевич, В. Д. Страховий ринок України / В. Д. Базилевич. – К.: КОО т-ва «Знання», 1998. – 371 с.
2. Балабанов, И. Т. Фінансовий менеджмент / И. Т. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 1998. – С. 24 – 29.
3. Бланк, И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – К.: ИТЕМ, – 1995. – С. 67.
4. Стукало, Н. В. Особливості сучасного трактування термінів „фінанси” та „фінансова система” / Н. В. Стукало // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л. Українки. Економічні науки. – 2006. – С. 132-138.
5. Барановський, О. І. Фінансова безпека держави / О. І. Барановський // Фінанси України. – 1996. – № 11. – С. 19-24.
6. Жуков, Е. Ф. Деньги, кредит, банки / Е. Ф. Жуков. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 478 с.
7. Гальчинський, А. Теорія грошей: навч.-метод. посібник / А. Гальчинський. – 3-те вид., змін. і доп. – К.: Основи, 1998. – 414 с.
8. Дьомін, О. Б. Роль місцевих бюджетів / О. Б. Дьомін // Економіка України. – 2003. – № 6.
9. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Просвіта, 1996.

References

1. Bazylevych, V. D. (1998). *Strakhovyy rynek Ukrayiny*. Kyiv: KOO t-va «Znannya. (in Ukrainian)
2. Balabanov, Y. T. (1998). *Finansovyi menedzhment*. Moscow: Fynansy i statistika. (in Russian)
3. Blank, Y. A. (1995). *Investitsionnyi menedzhment*. Kiev: ITEM. (in Ukrainian)
4. Stukalo, N. V. (2006). Osoblyvosti suchasnoho traktuvannya terminiv „finansy” ta „finansova systema”. *Naukovyy visnyk Volyns'koho derzhavnoho universytetu im. L. Ukrayinky. Ekonomichni nauky*, 132-138. (in Ukrainian)
5. Baranovs'kyy, O. I. (1996). Finansova bezpeka derzhavy. *Finansy Ukrayiny*, 11, 19-24. (in Ukrainian)
6. Zhukov, E. F. (1999). *Den'hy, kredyt, banky*. Moscow: YuNITI. (in Russian)
7. Hal'chyns'kyy, A. (1998). *Teoriya hroshey*. Kyiv: Osnovy. (in Russian)
8. D'omin, O. B. (2003). Rol' mistsevykh byudzhektiv. *Ekonomika Ukrayiny*, 6. (in Ukrainian)
9. *Konstytutsiya Ukrayiny*. (1996). Kyiv: Prosvita. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 17.03.2016 р.

М. К. ПАРХОМЕЦЬ

доктор економічних наук,
професор,

Тернопільський національний економічний університет

Л. М. УНІЯТ

кандидат економічних наук,
доцент,

кафедра обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу,
Тернопільський національний економічний університет

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ У КОНКУРЕНТНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Пархоμεць, М. К. Економічна ефективність використання земельних угідь у конкурентному середовищі [Текст] / М. К. Пархоμεць, Л. М. Уніят // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 153-162. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Зростання ефективності використання земельних ресурсів обумовлено нагальною потребою забезпечення виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції у ринковому середовищі, якісного харчування населення України та збільшення обсягу реалізації продукції на зовнішньому ринку.

Мета дослідження полягає у визначенні тенденцій та оцінки економічної ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, обґрунтуванні напрямів поліпшення фінансових результатів та підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва в умовах ринкового середовища.

У статті розглянуто стан використання земельних ресурсів у Тернопільській області. Встановлено, що агрохімічна бальна оцінка земель виявила рівень якості ґрунтів у сільськогосподарських підприємствах за адміністративними районами Тернопільської області та тісно пов'язана із рівнем урожайності усіх сільськогосподарських культур. Визначено факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, які визначають ефективність функціонування аграрних підприємств.

Ключові слова: оцінка; економічна ефективність; земельні ресурси.

M. K. PARKHOMETS

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Ternopil National Economic University

L. M. UNIYAT

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Accounting and Economics and Law Support of Agribusiness
Ternopil National Economic University

ECONOMIC EFFICIENCY OF LAND USAGE IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT**Abstract**

Increase of the efficiency of land use due to the pressing need is stipulated by urgent need to ensure the competitive production of agricultural products in the market environment, the qualitative nutrition of population of Ukraine and the expense sales of products in foreign markets.

The purpose of the study is to identify trends and assess of the economic efficiency of land use in agricultural enterprises justification areas, to improve financial performance and competitiveness of agricultural production in a market environment.

The article examines the state of land resources in the Ternopil region. The agrochemical score evaluation of land has revealed the level of soil in agricultural enterprises by administrative districts of Ternopil region and is closely linked with the level of productivity of all crops. The factors of internal and external environment that determine the efficiency of agricultural enterprises are defined.

Keywords: *evaluation; economic efficiency; land resources.*

JEL classification: R14

Вступ

Ефективне використання земельних угідь є потужним чинником розвитку економіки усіх землекористувачів нашої країни. Подальше підвищення ефективності використання земельних ресурсів обумовлено нагальною потребою забезпечення виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції у ринковому середовищі, якісного харчування населення України та збільшення обсягу реалізації продукції на зовнішньому ринку.

Вирішення цих стратегічно важливих економічних і соціальних завдань зобов'язує землекористувачів та державні структури спрямовувати свої зусилля і кошти на науково обґрунтований і цілеспрямований розвиток виробничих і економічних відносин, застосування інноваційних, ресурсощадних технологій виробництва і на цій основі підвищення ефективності аграрної економіки в усіх формах господарювання. Тому проблема ефективного використання земельних ресурсів та їх економічної оцінки, особливо у сільськогосподарських підприємствах набула надзвичайної актуальності.

Питання розвитку земельних відносин, стратегії і оцінки ефективного використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств досліджувалися багатьма науковцями, зокрема у працях А. Г. Андрійчука, В. Амбросова, М. Й. Маліка, П. Т. Саблука, А. М. Третяка, О. В. Ульяновченка, О. М. Шпичака та ін. [2; 3; 5; 6; 7; 9].

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2016 рік. Том 1. № 1.

Відзначаючи цінність одержаних результатів названих вчених, необхідно наголосити, що окремі регіональні аспекти цієї тематики потребують подальшого вивчення, що обумовлює актуальність дослідження.

Мета статті

Мета нашого дослідження полягає у визначенні тенденцій та оцінки економічної ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, обґрунтуванні напрямів поліпшення фінансових результатів та підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва в умовах ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження

Тернопільська область мала у 2014 р. 1046,2 тис. га сільськогосподарських угідь, розораність земельних угідь становила 81,8 %. В обробітку всіма категоріями господарств використовувалось 965,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 509,6 тис. га перебувало у сільськогосподарських підприємствах і 456,2 тис. га – у господарствах населення (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка виробництва валової продукції за категоріями господарств Тернопільської області (у постійних цінах 2010 р.)

Показники	Роки					
	1990	2000	2010	2012	2013	2014
	Усі категорії господарств					
Площа с.-г. угідь, тис. га	1061,4	1047,1	958,8	964,6	962,6	965,8
Валова продукція – всього, млн грн	9531,4	5273,1	5825,6	7949,3	8051,4	9169,4
у т.ч.: – рослинництва	5107,9	3258,0	3875,1	5880,0	5792,0	6847,4
- тваринництва	4423,5	2015,1	1950,5	2069,3	2259,4	2322,0
Вироблено продукції:						
- на 1 особу, грн	8124	4572	5362	7368	7488	8557
- на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	898,0	503,6	604,1	824,1	834,5	947,4
	Сільськогосподарські підприємства					
Площа с.-г. угідь, тис. га	701,3	672,6	469,1	480,9	490,5	509,6
Валова продукція – всього, млн грн	6040,7	1416,6	2381,8	3715,4	3781,8	4814,6
у т.ч.: – рослинництва	3942,4	1184,6	2067,0	3300,1	3253,3	4192,6
- тваринництва	2098,3	232,0	314,8	415,3	528,5	622,0
Вироблено валової продукції на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	861,4	210,6	507,7	772,6	771,0	944,8
	Господарства населення					
Площа с.-г. угідь, тис. га	360,1	374,5	489,7	483,7	472,1	456,2
Валова продукція – всього, млн грн	3490,7	3856,5	3443,8	4233,9	4269,6	4354,8
у т.ч.: – рослинництва	1165,5	2073,4	1808,1	2579,9	2538,7	2654,8
- тваринництва	2325,2	1783,1	1635,7	1654,0	1730,9	1700,0
Вироблено валової продукції на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	969,4	1029,8	703,2	875,3	904,4	954,6

Варто зазначити, що у 1990 р. зібрана площа основних сільськогосподарських культур – 709,1 тис. га, перебувала у користуванні сільськогосподарських підприємств (колгоспи і радгоспи) і 87,6 тис. га зібраної площі (11,0 %) використовували господарства населення.

У процесі земельної реформи господарства населення стали використовувати, як видно з таблиці, 456,2 тис. га сільськогосподарських угідь або 47,2 % від наявних. У цій формі господарювання виявлена чітка тенденція щодо збільшення виробництва валової продукції, особливо рослинництва. Так, наприклад, упродовж 1990-2014рр. господарства населення збільшили обсяг виробництва валової продукції із 3490,7 млн грн до 4354,8 млн грн або на 25,8 %. Там вартість валової продукції рослинництва за аналізований період збільшилась у 2,3 рази, а вартість продукції тваринництва зменшилась на 26,9 %.

У сільськогосподарських підприємствах області виявлена чітка тенденція до суттєвого зменшення виробництва всієї валової продукції, особливо тваринництва.

Варто зазначити, що ефективніше використовуються земельні ресурси у великих сільськогосподарських підприємствах, які спроможні запроваджувати інноваційні й ресурсощадні технології, наукову організацію праці, раціональніше використовувати матеріально-технічні, трудові та інші ресурси і на цій основі поліпшувати свої фінансові результати.

Практика показала, що роздержавлення землі, видача державних актів на право власності на землю і майнових сертифікатів з подальшою концентрацією виробництва у сільськогосподарських і фермерських господарствах шляхом оренди земельних часток (паїв) супроводжується виробництвом переважно рослинницької продукції (зернові, технічні культури), а тваринництво майже повністю знищено. Усе це призвело до зниження прибутковості підприємств та зменшення орендних виплат селянам. У цій ситуації більшість підприємств зазнають впливу нестабільності землекористування, яке обумовлене порушенням умов договорів орендарями та бажанням землевласників укласти вигідні договори з іншими землекористувачами.

Відомо, що економічну ефективність використання земельних ресурсів проводять за системою натуральних і вартісних показників.

Натуральні показники характеризують: урожайність окремих сільськогосподарських культур; обсяг виробництва окремих видів продукції тваринництва на 100 га (1 га) відповідних земельних угідь. Так продукцію м'ясо-молочного скотарства і вівчарства розраховують на 100 га сільськогосподарських угідь, свинарства – на 100 га ріллі, птахівництва – на 100 га площі посіву зернових культур. Ці показники важливі, однак за допомогою них неможливо визначити окупність витрат, пов'язаних із виробництвом і збутом продукції.

Вартісні показники дають змогу визначити: рівень виробництва валової продукції у зіставних цінах; суму чистого доходу і прибутку на 100 га відповідних земельних угідь; коефіцієнт землевіддачі (відношення вартості валової продукції сільського господарства до витрат на її виробництво).

До головних показників, які характеризують економічну ефективність використання земельних ресурсів у підприємствах, районі, області, країні, належать чистий дохід і прибуток на 100 га (1 га) сільськогосподарських угідь.

Формування усіх показників економічної ефективності використання земельних ресурсів відбувається під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів.

Динаміку економічної ефективності використання земельних угідь у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області висвітлено у таблиці 2.

Таблиця 2. Динаміка ефективності використання земель у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області

Показники	Роки					2014 в % до 2010р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Розмір підприємства:						
- за площею с.-г. угідь, га	1712	1718	1839	1781	1762	102,9
- за кількістю працівників, осіб	37	38	42	41	41	110,8
- за обсягом інвестованих коштів у виробництво, тис. грн	7556,1	9938,5	13086,9	12733,6	17667,2	233,8
Валова продукція у постійних цінах 2010р., тис. грн:						
- на 100 га с/г-х угідь	507,7	688,1	772,6	771,0	944,8	186,1
- на середньорічного працівника	149,1	209,0	233,7	237,1	278,9	187,1
Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн:						
- на підприємство	8773,1	12669,8	15085,6	13768,1	21398,4	243,9
- на середньорічного працівника	235,8	332,1	361,5	338,9	530,1	224,8
- на 100 га с.-г. угідь	512,4	737,5	820,1	773,2	1214,3	237,0
Частка доходу (у %) від:						
- рослинництва	88,9	91,7	88,2	84,0	85,4	-3,5
- тваринництва	11,1	8,3	11,8	16,0	14,6	+3,5
Прибуток (збиток), тис. грн:						
- на підприємство	322,5	734,8	507,6	279,3	1026,2	318,2
- на 100 га с/г угідь	69,8	159,0	108,6	58,1	211,8	303,4
- на середньорічного працівника	32,7	69,3	47,9	25,5	92,5	282,9
Рентабельність усього, %	16,1	27,5	15,3	8,1	21,1	+5,0
у т.ч.: рослинництва, %	18,1	30,9	16,4	8,3	23,4	+5,3

Як видно з таблиці, у сільськогосподарських підприємствах за останні п'ять років (2010 – 2014 рр.) виявлено чітку тенденцію до суттєвого збільшення обсягу вкладення коштів у виробництво і продаж продукції. Так, наприклад, обсяг інвестованих коштів у виробництво збільшився із 7556,1 тис. грн у 2010р. до 17667,2 тис. грн у 2014 р., або в 2,3 раза. Усе це обумовило збільшення обсягів виробництва валової продукції та чистого доходу від реалізації продукції.

Сума прибутку, як видно з таблиці 2, за аналізований період мала значну диференціацію. Так обсяг прибутку за 2010 – 2011 рр. збільшився як на одне підприємство (734,8 тис. грн), так і на 100 га сільськогосподарських угідь (159,0 тис. грн) та – середньорічного працівника (69,3 тис. грн). У 2012 – 2013 рр. рівень

вищеназваних показників значно зменшився, а у 2014 р. – знову збільшився. Такі зміни відбулись під дією системи внутрішніх і зовнішніх чинників.

Серед внутрішніх чинників позитивний вплив на ефективність виробництва здійснили: підвищення урожайності всіх сільськогосподарських культур, збільшення у 2011р. і 2014 р. обсягів продажу продукції, зменшення собівартості одиниці продукції та низка інших, а зовнішніх – сприятливі природно-кліматичні умови, державна підтримка і сприяння виробникам тощо.

Важливим чинником урожайності усіх сільськогосподарських культур є природна родючість ґрунтів із урахуванням їх еколого-агрохімічної оцінки [2, с. 76-79]. Це положення підтверджується групуванням районів за агрохімічною оцінкою ґрунтів у Тернопільській області (табл. 3). Як видно з таблиці, підвищення їх агрохімічної оцінки тісно пов'язано із поліпшенням економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Так у підприємствах третьої групи із найвищою агрохімічною оцінкою ґрунтів (44,5 балів) було вкладено у виробництво із розрахунку на підприємство 14,3 грн інвестицій, що дало змогу отримати порівняно найбільше валової продукції і чистого доходу як на підприємство, так і на 100 га сільськогосподарських угідь.

Слід зауважити, що поряд із підвищенням обсягу валової продукції та чистого доходу в розрахунку на підприємство, 100 га сільгоспугідь, у третій групі підприємств зменшився рівень їх прибутковості.

Дослідження показали, що поряд із позитивним впливом якості ґрунтів на розвиток економіки у третій групі господарств виявлено негативний вплив інших чинників на ефективність функціонування їх галузей. Зокрема, у підприємствах другої і особливо третьої групи суттєво збільшено чисельність працюючих при майже однакових розмірах сільськогосподарських угідь та нераціональне використання наявних ресурсів. Саме ці чинники, як видно з таблиці 3, обумовили зменшення маси прибутку в розрахунку: на одно підприємство; на 100 га сільськогосподарських угідь; на одного працівника, зайнятого у аграрному виробництві.

Важливим фактором економічної ефективності, як показали дослідження, є інтенсифікація виробництва, тобто збільшення рівня виробничих витрат на 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 4). Збільшення витрат з розрахунку на 1 га сільгоспугідь сприяє зміцненню матеріально-технічної бази підприємства, розвитку інноваційних, ресурсощадних технологій і на цій основі поліпшення фінансових результатів.

Необхідно зазначити, що поряд зі збільшенням рівня витрат на виробництво і збут продукції, дуже важливо їх раціонально використовувати за першочерговими, стратегічними напрямками розвитку агропромислового бізнесу. Це положення підтверджується групуванням районів за рівнем витрат на 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 4).

Як видно з таблиці, кращих результатів досягають у тих підприємствах, де раціональніше використовують матеріально-технічні, трудові та інші ресурси. Так, наприклад, у третій групі з найвищим рівнем інтенсифікації (13,1 тис. грн / га с.-г. угідь) підприємства порівняно найбільше виробили валової продукції, отримали чистого доходу і прибутку як з розрахунку на підприємство, так і одиницю земельних угідь та середньорічного працюючого.

Таблиця 3. Вплив агрохімічної оцінки ґрунтів на економічну ефективність аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області (2010-2014 рр.)

Показники	Групи районів за агрохімічною оцінкою ґрунтів, балів					Всього по групах
	I - група до 35		II - 36-40	III - 41 і більше		
	Усього	у т. ч. Зборівський район		Усього	у т. ч. Густинський район	
Кількість районороків, один.	35	1	20	30	1	85
Середня агрохімічна оцінка ґрунтів, балів	31,4	34,0	38,2	44,5	44,0	39
Середній розмір агропідприємства:						
- за площею с.-г. угідь, га	1789	1900	1665	1867	2517	1787
- за кількістю працівників, осіб	27	28	35	50	85	40
- за обсягом інвестованих коштів у виробництво, тис. грн.	10295,3	11762,2	10605,0	14304,1	29062,5	12458,0
Валова продукція, тис. грн:						
- на підприємство	13062	14110	14210	14722	15648	13719
- на 100 га с/г угідь	730,1	747,9	853,5	788,5	621,7	768,2
- на одного працівника	483,7	503,9	406,1	294,4	184,1	343,0
Чистий дохід від продажу продукції, тис. грн:						
- на підприємство	11700,9	14155,6	13802,5	16490,9	32383,3	14656,5
- на 100 га с.-г. угідь	676,6	745,1	829,0	883,4	1286,8	820,0
на середньорічного працівника	461,8	498,6	393,8	329,3	371,9	363,4
Частка доходу (в %) від:						
- рослинництва	93,0	90,1	85,7	84,9	95,6	86,8
- тваринництва	7,0	9,9	14,3	15,1	4,4	13,2
Прибуток (збиток), тис. грн:						
- на підприємство	1405,5	2394,4	3197,5	2186,8	3320,8	2198,5
- на 100 га с/г угідь	81,3	126,0	192,0	117,1	132,0	123,0
- на одного працівника	55,5	84,3	91,4	43,7	39,3	54,5
Рентабельність – усього, %	13,7	20,4	30,2	15,3	11,4	17,6
у т.ч.: рослинництва, %	14,9	22,9	35,7	16,4	11,4	19,4

Дослідженнями виявлено ще один вагомий чинник, який здійснює потужний вплив на економічну ефективність функціонування підприємств – це їх галузева структура. Найбільшу прибутковість за аналізований період у підприємствах

забезпечили галузі рослинництва, зокрема – зернового і зернобобового напрямку. Це підтверджується, як видно з таблиці 4, досвідом роботи сільськогосподарських підприємств Шумського району. Там у 2014 р. було отримано чистого доходу: від зернових і зернобобових культур 326,1 млн грн або 65,6 %; від технічних – 56,7 млн грн. Серед зернових найбільше чистого доходу (269,3 млн грн) і прибутку (90,6 млн грн) забезпечили кукурудза на зерно і відповідно пшениця (44,6 млн грн й 6,3 млн грн).

Найбільше чистого доходу і прибутку серед технічних культур отримали від реалізації цукрових буряків (98,5 млн грн і 11,6 млн грн) та ріпаку (17,0 млн грн і 6,6 млн грн).

Таблиця 4. Економічна ефективність використання земельних ресурсів залежно від рівня витрат у підприємствах Тернопільської області за 2012-2014 рр.

Показники	Групи районів за витратами на 1 га с.-г. угідь, тис. грн					Всього по групах
	I. до 6,0	II. 6,1-10,0		III. 10,1 і більше		
		Усього	у т. ч. Підволочиський р-н (2014р.)	Усього	у т. ч. Шумський р-н (2014р.)	
Кількість районороків, один.	12	30	1	8	1	50
Витрати на 1 га с.-г. угідь, тис. грн	5,3	8,0	9,7	13,1	18,5	8,3
Середній розмір агропідприємства:						
- за площею с.-г. угідь, га	1632	1737	1989	2010	1608	1755
- за кількістю працівників, осіб	32	39	57	62	35	41
Валова продукція на 1 га с.-г. угідь, тис. грн	6,9	9,2	11,4	9,6	16,0	8,6
Чистий дохід, тис. грн:						
- на підприємство	10,1	16,2	22,3	29,9	41,6	16,9
- на 100 га с.-г. угідь	617,5	1624,0	11211,6	1488,0	2584,5	962,4
на середньорічного працівника	312,3	418,2	392,4	481,5	1176,4	412,2
Частка доходу (в %) від:						
- рослинництва	85,5	87,9	91,2	81,4	99,6	85,6
- тваринництва	14,5	12,1	8,8	18,6	0,4	14,4
Прибуток (збиток), тис. грн:						
- на підприємство	1499,5	2420,7	3089,5	3623,6	11883,3	2376,7
- на 100 га с/г угідь	91,9	139,4	155,3	180,3	738,9	135,4
- на одного працівника	46,4	62,3	54,4	58,3	336,3	58,0
Рентабельність – усього, %	17,5	17,5	16,1	13,8	40,0	16,4
У т.ч.: рослинництва, %	20,9	17,1	18,3	13,6	40,4	16,7

Там рентабельність зернових і зернобобових культур становила 42,5 % у т.ч. кукурудзи на зерно – 50,7 %, цукрових буряків – 69,0 % та ріпаку 62,8 %.

Аналіз показав, що обсяг чистого доходу обумовлений в основному двома чинниками – кількістю реалізованої продукції та її якістю, що здійснює вплив на рівень цін.

Водночас обсяг прибутку, крім вище названих факторів чистого доходу, формується під впливом виробничої і повної собівартості реалізованої продукції. Усе це обумовлює виробників раціонально використовувати наявні ресурси, здійснювати жорсткий управлінський контроль за витратами, відшукувати резерви щодо їх зменшення.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Встановлено, що агрохімічна бальна оцінка земель виявила рівень якості ґрунтів у сільськогосподарських підприємствах за адміністративними районами Тернопільської області. Вона тісно пов'язана із рівнем урожайності усіх сільськогосподарських культур, а тому має використовуватись при плануванні розвитку економіки землеробства в області.

Підвищення економічної ефективності функціонування аграрних підприємств тісно пов'язано з ефективним використанням земельних ресурсів та залежить від впливу на неї факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Такими факторами є поліпшення родючості ґрунтів; посилення концентрації та інтенсифікації виробництва, виробничо-галузева структура виробництва, державне регулювання останнього й реалізації продукції та підтримка виробників.

Список літератури

1. Амбросов, В. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України у СОТ / В. Я. Амбросов, В. М. Онегіна // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 15-22.
2. Броцак, І. С. Моніторинг ґрунтів, шляхи покращення родючості та екологічної безпеки земель Тернопільської області: монографія / І. С. Броцак, Р. Б. Гевко, С. С. Никеруй та ін. Тернопіль: Видавн.-поліграф. центр «Економічна думка», 2013.- 160 с.
3. Витрати та ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг) / О. М. Шпичак, Ю. П. Воскобойнік, О. Г. Шпикуляк та ін.; За ред. Ю. П. Воскобійника. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 440 с.
4. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010-2014 роки : статистичний бюлетень. Тернопіль – 2010-2014 рр.
5. Пархоμεць, М. К. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств: теорія, методика, практика: монографія / М. К. Пархоμεць, В. В. Гудак. –Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 256 с.
6. Пархоμεць, М. К. Аналіз дохідності основних галузей аграрних підприємств та напрямки її підвищення у західних областях України / М. К. Пархоμεць, Л. М. Уніят // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького, 2015. – Вип. 11. – С. 246-258.
7. Фінанси агропромислового виробництва: навчальний посібник / За ред. М. К. Пархомя. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – 404 с.
8. Сільське господарство Тернопільської області за 2010-2014 роки: статистичний збірник. – Тернопіль, 2010-2015.

-
9. Яців, І. Б. Конкуренентоспроможність сільськогосподарських підприємств: монографія / І. Б. Яців. – Львів: Український бестселер, 2013. – 427 с.

References

1. Ambrosov, V. & Onyehina, V. M. (2009). Zabezpechennya derzhavnoyi pidtrymky sil's'kohospodars'koho vyrobnytstva v umovakh chlenstva Ukrayiny u SOT. *Ekonomika APK*, 2, 15-22. (in Ukrainian)
2. Broshchak, I. S., Hevko, R. B., Nykeruy, S. S. (2013). *Monitorynh hruntiv, shlyakhy pokrashchennya rodyuchosti ta ekolohichnoyi bezpeky zemel' Ternopil's'koyi oblasti*. Ternopil': Vydavn.-polihraf. tsentr «Ekonomichna dumka». (in Ukrainian)
3. Shpychak, O. M., Voskoboynik, Yu. P., Shpykulyak, O. H. (2013). *Vytraty ta efektyvnist' vyrobnytstva produktsiyi v sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstvakh (monitorynh)*. Kyiv: NNTs IAE. (in Ukrainian)
4. Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktsiyi sil's'koho hospodarstva v sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstvakh za 2010-2014 roky. (2015). *Statystychnyy byuleten'*. Ternopil. (in Ukrainian)
5. Parkhomets', M. K., Hudak, V. V. (2014). *Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm zabezpechennya dokhidnosti sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv: teoriya, metodyka, praktyka*. Ternopil': TNEU. (in Ukrainian)
6. Parkhomets, M. K., Uniyat, L. M. (2015). Analiz dokhidnosti osnovnykh haluzey ahrarykh pidpryyemstv ta napryamky yiyi pidvyshchennya u zakhidnykh oblastiakh Ukrayiny. *Naukovo-informatsynyy visnyk Ivano-Frankivs'koho universytetu prava imeni korolya Danyla Halyts'koho*, 11, 246-258. (in Ukrainian)
7. Parkhomets, M. K. (2015). *Finansy ahropromyslovoho vyrobnytstva*. Ternopil: TNEU. (in Ukrainian)
8. *Sil's'ke hospodarstvo Ternopil's'koyi oblasti za 2010-2014 roky*. (2015). *Statystychnyy zbirnyk*. Ternopil'. (in Ukrainian)
9. Yatsiv, I. B. (2013). *Konkurentospromozhnist' sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv*. L'viv: Ukrayins'kyy best-seler. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 21.03.2016 р.

М. Б. СВИНТУХ

аспірант,
кафедра біоресурсів і менеджменту природокористування,
Тернопільський національний економічний університет

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОВОГО ФОНДУ

Свинтух, М. Б. Правове регулювання земель лісового фонду [Текст] / М. Б. Свинтух // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 163-170. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Метою статті є визначення особливостей правового режиму земель лісового фонду та його впливу на використання, охорону та відтворення лісових ресурсів як основних компонентів довкілля. У статті досліджено особливості правового режиму земель лісового фонду, призначення якого полягає у комплексному збереженні таких компонентів довкілля, як земля та лісові ресурси. Обґрунтовано необхідність удосконалення чинного законодавства, яке регламентує відносини щодо використання, охорони та відтворення земель лісового фонду.

Ключові слова: ліс; правовий режим земель лісового фонду; лісові ресурси.

M. B. SVYNTUH

PhD Student,
Department of Life and Management of Natural Resources,
Ternopil National Economic University

LEGAL REGULATION OF FOREST LAND

Abstract

The prpose of the article is to determine the characteristics of the legal regime of forest land and its impact on the use, protection and reproduction of forest resources as the main components of the environment. In the article the peculiarities of the legal regime of forest land are investigated. Its purpose is to preserve such complex components of the environment as land and forest resources. It has been grounded the necessity to improve the current legislation regulating relations regarding the use, protection and restoration of forest land.

Keywords: forest; legal regime of forest land; forest resources.

JEL classification: K2, L73

Вступ

Сучасний стан охорони лісових ресурсів в Україні характеризується багатьма недоліками. Серед них варто назвати: недосконалість фінансово-економічного механізму охорони лісових ресурсів та податкової бази, яка не враховує довгостроковості у вирощуванні лісу; дублювання повноважень адміністративно-правової охорони лісових ресурсів; недоцільне поєднання лісогосподарськими

підприємствами функцій з ведення лісового господарства та переробки деревини; значний обсяг незаконних рубок, недосконалий перерозподіл земель лісового фонду; зростання техногенного навантаження на лісові екосистеми; збільшення випадків лісових пожеж; поява в лісах шкідників, які створюють додаткові проблеми для охорони лісових ресурсів та відсутність дієвих засобів боротьби з ними. Крім того, система управління в сфері охорони та відтворення лісів не повністю забезпечує багатоцільове, безперервне і невиснажливе використання земель лісового фонду, лісових ресурсів та лісових екосистем. Все це актуалізує необхідність наукового дослідження особливостей правового режиму земель лісового фонду та раціонального використання лісових ресурсів.

Проблематика охорони земель лісового фонду, лісових ресурсів у структурі лісового природного комплексу висвітлювалась у працях таких науковців, як: В. Д. Бондаренко, Л. Й. Гайдаров, З. Ю. Герушинський, А. І. Дмитренко, Н. П. Жижин, Н. Н. Зеленський, П. Ф. Кулинич, В. О. Кучерявий, В. П. Рябчук, С. М. Стойко та ін.

Мета статті

Метою статті є визначення особливостей правового режиму земель лісового фонду та його впливу на використання, охорону та відтворення лісових ресурсів як основних компонентів довкілля.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідно до ст. 1 Лісового кодексу України (далі – ЛК України) лісом є тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревина та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на довкілля.

Як видно з визначення, ліс є складовою рослинного світу, що, як слушно зазначив В. Л. Мунтян, є сукупністю деревних рослин, у якій виявляється не лише їх взаємовплив, а й вплив на зайнятий ними ґрунт та атмосферу [9]. Однак у науковій літературі спостерігається різноманіття підходів до визначення лісу. На думку С. М. Шершуна, визначення лісу розуміють відповідно до поглядів на проблему використання й охорони лісів, які формуються у певній місцевості (країні) і пристосовуються для потреб практики у цій сфері [11]. Зокрема, ліс розглядається не тільки як складова рослинного світу, а як об'єкт землекористування, земельна територія, призначена для вирощування деревини та для потреб лісового господарства. Загалом поняття «лісове господарство» охоплює широкий спектр людської діяльності: від вирощування деревини до відмови від будь-якого втручання в розвиток лісових екосистем.

За такої умови досить легко можна пояснити термінологічне різноманіття у сфері лісового господарства та відсутність його однозначного визначення у ЛК України. Відповідно до традиційних уявлень лісове господарство – це галузь матеріального виробництва, до функцій якої входять: вивчення та облік лісів, їх відтворення, охорона від пожеж, шкідників і хвороб, регульоване лісокористування та контроль за використанням лісових ресурсів. Головна особливість галузі полягає у тривалому періоді вирощування лісів – 100 років та більше [2]. На підставі цього Н. І. Краснов визначив, що лісове господарство – це не просто різні види користування лісом, але й користування землями, необхідними для ведення лісового господарства та організації лісокористування [10]. Дотримуючись екологічного підходу, Е. Вілсон розглядає

лісівництво, наукову базу лісового господарства як частину екології та вважає, що лісівництво може розвиватися лише тією мірою, якою розвивається остання [1].

Обидва твердження мають сенс і відображають різні аспекти лісового господарства, що відповідає визначеним нами елементам державного регулювання. Отже, відносини, що виникають у зв'язку з використанням економічних (матеріальних) і корисних (невагомих) властивостей лісів та потребують державного регулювання, є відносинами у сфері лісового господарства (або лісогосподарськими відносинами).

Власне, державне регулювання здійснюється щодо цього виду відносин як родового їх об'єкта. Водночас лісогосподарські відносини теж мають свій об'єкт, який щодо поняття «державне регулювання» набуває статусу безпосереднього об'єкта. Останньому якраз і притаманні характеристики, пов'язані з економічними (матеріальними) і корисними (невагомими) властивостями лісів.

Що стосується матеріального аспекту лісогосподарських відносин, то із часу запровадження в Україні ринкових механізмів господарювання та визнання на цій основі Законом України «Про власність» від 7 лютого 1991 року (втратив чинність на підставі Закону України від 27 квітня 2007 року) права приватної власності в основу визначення інституту власності була покладена теза про свободу перерозподілу майнових прав між різними суб'єктами господарської діяльності. При цьому кожен суб'єкт господарювання повинен бути наділений чітко визначеними правами щодо об'єктів власності та мати можливість вільно передавати їх будь-якій іншій особі (фізичній чи юридичній). Використання об'єктів власності нерідко пов'язується з отриманням доходу, що зумовлює наявність інституту підприємництва. Очевидно, що створення значущого лісового доходу можливе за допомогою системи, що буде базуватися на економічних методах управління та обліку глобального, загальнодержавного, регіонального та місцевого значення лісів та лісового господарства України.

На рівні держави на перший план висувається не просто розвиток товарно-грошових ринкових відносин між лісовим господарством та приватним лісопромисловим комплексом, у яких держава як власник лісів виступає однаково з іншими учасниками лісового ринку, а виникає складне багатопланове завдання багатоцільового управління для забезпечення виконання лісами біосферних екологічних функцій, ринкових економічних функцій, соціальних та духовних функцій на глобальному, національному, регіональному та локальному рівнях.

Відповідно до ст.5 Лісового кодексу України [8] до земель лісогосподарського призначення належать лісові землі, на яких розташовані лісові ділянки, та нелісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які надані в установленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства. Деякі вужче поняття земель лісогосподарського призначення розкривають норми ст.55 Земельного кодексу України [6] (далі – ЗК України), згідно з ч.1 якої до земель лісогосподарського призначення належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства. Крім того, для усунення неправильного тлумачення, нормою ч. 2 цієї ж статті встановлено, що до земель лісогосподарського призначення не належать землі, зайняті: а) зеленими насадженнями у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів; б) окремими деревами і групами дерев, чагарниками на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

Землі лісогосподарського призначення є одним з елементів екологічних систем лісів, що беруть участь у природному функціонуванні всієї екосистеми. Земля виступає

тут у двоякому значенні: як просторовий базис, на якому росте лісова рослинність, і як засіб виробництва, що живить кореневу систему лісів ґрунтовими компонентами (вологою, корисними речовинами та ін.) [4].

Важливе теоретичне та практичне значення має питання про структуру земель лісогосподарського призначення. Як вбачається із зазначених норм ЗК України[6] та ЛК України[8], визначення поняття цієї категорії земель у чинному законодавстві України розкривається лише через вказівку на її склад.

Таким чином, законодавець виокремлює два види земель лісогосподарського призначення: лісові землі та нелісові землі.

У ЛК України під лісовими землями розуміються землі, на яких розташовані лісові ділянки, а Земельним кодексом України вони визначаються як землі, вкриті лісовою рослинністю. Поняття лісової ділянки визначено ч. 4 ст. 1 ЛК України, яка є ділянкою лісового фонду України з визначеними межами, виділена відповідно до цього кодексу для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у землекористувача або власника землі. Крім того, лісові ділянки можуть бути вкриті лісовою рослинністю, а також постійно або тимчасово не вкриті лісовою рослинністю (внаслідок неоднорідності лісових природних комплексів, лісогосподарської діяльності або стихійного лиха тощо). До не вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок належать лісові ділянки, зайняті незімкнутими лісовими культурами, лісовими розсадниками і плантаціями, а також лісовими шляхами та просіками, лісовими протипожежними розривами, лісовими осушувальними канавами і дренажними системами.

З викладеного вбачається розбіжність між нормами ЗК України та ЛК України, адже ЗК України звужує поняття лісових земель, а отже, і земель лісогосподарського призначення, залучаючи до їх складу лише землі, вкриті лісовою рослинністю. Хоча в ч. 5 ст.1 ЛК України прямо зазначається, що лісові ділянки можуть бути постійно або тимчасово не вкриті лісовою рослинністю.

Нелісові землі – це землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які надані в установленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства.

Крассов О.І. зазначає, що закріплення в законодавстві такої структури земель лісового фонду обумовлено різним цільовим призначенням двох зазначених видів земель. Лісові землі призначені для вирощування лісів, раціонального та ефективного їх використання та відтворення. З цією ж метою використовуються і ті землі лісового фонду, які не покриті лісовою рослинністю (вирубки, гарі і т.д.). Вони також призначені для лісовідновлення, тому належать до лісових земель. Нелісові землі – землі, котрі не тільки не зайняті лісом, але і не призначені для його вирощування. Їх цільове призначення полягає в обслуговуванні потреб лісового господарства – влаштуванні просік, доріг та ін. [10].

Поділ земель лісогосподарського призначення на лісові та нелісові має важливе значення для лісового господарства, основною метою якого є лісовідновлення, та залежить від специфіки ведення такого. Лісове господарство є галуззю народного господарства, завданнями якої є лісовирощування, збереження та використання лісів, при цьому воно містить елементи лісової промисловості (різні види рубок лісу), сільського господарства (побічне лісове користування, лісогосподарське землекористування), капітального будівництва (дорожнє та інше будівництво) [8].

Особливості в правовому режимі земель державного лісового фонду обумовлюються насамперед відмінностями в порядку використання окремих груп лісів державного значення [3]. З точки зору можливого господарського використання, тобто

народногосподарського призначення та місця їх розташування і функцій, тобто екологічного призначення, ліси поділяються на дві групи.

До першої групи належать ліси, що виконують переважно природоохоронні функції: Водоохоронні (смуги лісів уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, смуги лісів, що захищають нерестовища цінних промислових риб, а також захисні лісові насадження на смугах відводу каналів). Захисні (ліси протиерозійні, приполонинні, захисні смуги уздовж залізниць, автомобільних доріг міжнародного, державного та обласного значення, особливо цінні лісові масиви, державні лісові смуги, байрачні ліси, степові переліски та інші ліси степових, лісостепових, гірських районів, що мають важливе значення для захисту довкілля; полезахисні лісові смуги, захисні лісові насадження на смугах відводу залізниць, захисні лісові насадження на смугах відводу автомобільних доріг).

Санітарно-гігієнічні та оздоровчі ліси (ліси населених пунктів, ліси зелених зон навколо населених пунктів і промислових підприємств, ліси першого і другого поясів санітарної охорони джерел водопостачання та ліси зон округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій). До першої групи належать також ліси на територіях природно-заповідного фонду (заповідники, національні природні парки, пам'ятки природи, заповідні урочища, регіональні ландшафтні парки, ліси, що мають наукове або історичне значення). До другої групи належать ліси, що поряд із екологічними мають експлуатаційне значення, і для збереження захисних функцій, безперервності та невиснажливості використання яких встановлюється режим обмеженого лісокористування [3].

Під час поділу лісів на групи та віднесення до категорій захисності визначаються межі земель, зайнятих лісами кожної групи та категорії захисності. Порядок ведення господарства залежно від груп лісів і категорій захисності, використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт визначається Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до ст. 38 Лісового кодексу, у лісах першої та другої групи можуть бути виокремлені особливо захисні земельні ділянки лісового фонду з режимом обмеженого лісокористування. Основне цільове призначення земель лісового фонду – ведення на них лісового господарства, що забезпечує раціональне користування лісами, їх відтворення, охорону, покращення породного складу і підвищення продуктивності [7].

Землі лісового фонду за внутрішньою структурою дуже різноманітні і мають складний правовий режим, який характеризується низкою особливостей. Насамперед ці особливості впливають із чинного порядку користування землями лісового фонду. Іншими словами, правовий режим цих земель цілком і повністю залежить від виду лісокористування, яке здійснює землекористувач. Багатоцільове використання – одна із особливостей правового режиму земель лісового фонду. По-перше, головним у їх використанні є вирощування лісів і заготівля деревини, а по-друге, ведення науково-дослідних робіт, мисливського господарства, здійснення культурно-оздоровчих заходів. Так земельні ділянки лісового фонду для потреб мисливського господарства (мисливські угіддя) надаються користувачам відповідно до Законів України «Про тваринний світ» та «Про мисливське господарство та полювання».

Користування земельними ділянками лісового фонду в культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілях повинно здійснюватися з урахуванням вимог щодо збереження лісового середовища і природних ландшафтів та з додержанням правил архітектурного планування приміських зон і санітарних вимог. У

лісах, що використовуються для відпочинку, лісокористувачі повинні здійснювати роботи щодо їх благоустрою. Порядок користування земельними ділянками лісового фонду в культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілях встановлюється Кабінетом Міністрів України. Для проведення науково-дослідних робіт відповідним лісокористувачам можуть надаватися земельні ділянки лісового фонду, на яких може бути обмежено або повністю заборонено спеціальне використання лісових ресурсів, якщо це суперечить цілям науково-дослідних робіт. Рішення про обмеження чи заборону спеціального використання лісових ресурсів та користування цими ділянками для інших цілей приймаються місцевими Радами народних депутатів, які надають ці ділянки, за погодженням з постійними лісокористувачами.

Відшкодування збитків, пов'язаних з обмеженням чи заборону користування цими ділянками в інших цілях, здійснюється відповідно до законодавства. Використання земельних ділянок лісового фонду для видобування корисних копалин, прокладання кабелю, трубопроводів та інших комунікацій, здійснення бурових, підричних та інших робіт, не пов'язаних з веденням лісового господарства, використанням лісових ресурсів і користуванням земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт, провадиться після надання цих ділянок для зазначених цілей у порядку, встановленому земельним законодавством України. Зазначені роботи повинні вестися способами і методами, що не призводять до погіршення протипожежного і санітарного стану лісів та умов їх відтворення.

Але, крім цього, на земельних ділянках лісового фонду допускається здійснення побічного лісокористування (ст. 73 ЛК України). Іншою особливістю правового режиму земель лісового фонду, на яку свого часу вказував І. Дмитренко, є його підпорядкованість інтересам лісового господарства [4]. Ця особливість впливає також із основного цільового призначення такої категорії земель, оскільки право лісокористування є домінуючим відносно права землекористування на землях лісового фонду.

Такий стан речей уявляється абсолютно закономірним, адже в лісовому господарстві земля невіддільна від лісової рослинності, яка росте (або вирощується) на ній. Більше того, законодавством України особливо підкреслено такий зв'язок землі і лісу у самому визначенні лісів. Ліс, відповідно до ст. 1 Лісового кодексу України, – це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'янистою рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на довкілля [8].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином особливість правового режиму земель лісового фонду обумовлюється тим, що ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцем розташування виконують переважно екологічні (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні), естетичні, виховні та інші функції, мають обмежене експлуатаційне значення і підлягають державному обліку та охороні. У межах земель лісового фонду, як нами уже підкреслювалось, дозволяється лише діяльність, пов'язана з веденням лісового господарства, мисливського господарства, спеціальне лісокористування, а також культурно-оздоровча, рекреаційна, спортивна, туристична.

Належне використання земельних ресурсів, у тому числі і земель лісового фонду, повною мірою залежить від якості управління ними. Система органів управління землями лісового фонду складається із державних органів загальної компетенції і відомчих органів. Державне управління в галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів здійснюють Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України та його органи на місцях, спеціально уповноважені державні органи лісового господарства, місцеві органи державної виконавчої влади та інші органи відповідно до законодавства України.

Спеціально уповноваженими державними органами лісового господарства є Міністерство лісового господарства України та його органи на місцях (обласні (міжобласні) управління лісового господарства, лісгоспи, лісництва) [5]. Зміст управління землями лісового фонду, що здійснюється органами загальної компетенції, складають такі функції: планування використання земель лісового фонду, їх облік, надання і вилучення земель, організація земельної території, контроль за раціональним використанням земель лісового фонду, вирішення земельних спорів. Відомче управління землями лісового фонду характеризується такими функціями, як відведення лісових площ у користування лісгосподарським і ліспромисловим підприємствам і організаціям, відомчий облік земель, контроль за їх використанням, погодження питань про передачу земельних ділянок до складу земель лісового фонду і, навпаки, про вилучення їх для державних і громадських потреб.

У разі переведення земельних ділянок з лісового фонду до інших категорій земель та передачі їх у власність або надання у користування для потреб, не пов'язаних з веденням лісового господарства, органи, що приймають таке рішення, одночасно вирішують питання про збереження або вирубку дерев і чагарників і про порядок використання одержаної при цьому деревини. Підприємства, установи, організації і громадяни, яким передаються у власність або надаються у користування земельні ділянки без права вирубки дерев і чагарників, зобов'язані забезпечувати їх збереження та охорону.

Список літератури

1. Wilson, E. O. Forest Ecosystems : More Complex Than We Know // Defining Sustainable Forestry. – Washington, DC, Covelo, CA : IslandPress, 1993. – P. XI.
2. Воробьев, Г. И. Лесное хозяйство / Г. И. Воробьев // Лесная энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – Т. 1.
3. Дмитренко, І. А. Екологічне право України: підручник / І. А. Дмитренко. – [2-е вид., переробл. і допов.] – К. : Юрінком Інтер. – 2001. – 352 с.
4. Дмитренко, І. А. Правова охорона земель в Україні: монографія. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1994. – 172 с.
5. Екологічне право України: / С. В. Губарев, О. О. Лов'як, В. П. Мироненко, І. С. Тімуш. – К. : ІКВС, 2014. – 168 с.
6. Земельний кодекс України. – К. : Атіка. – 2014. – 96 с.
7. Земельное право / [отв. ред. проф. Аксенюк Г. А.] – М. : Юрид. лит, 1972. – 232 с.
8. Лісовий кодекс України. Кодекси України. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2012. – С. 36-87.
9. Мунтян, В. Л. Правова охорона природи УРСР / В. Л. Мунтян. – К. : Вища школа, 1982.
10. Правовое обеспечение рационального использования земли в СССР / [под ред. Н. И. Краснова]. – М. : Наука, 1974.
11. Шершун, С. М. Еколого-правове регулювання лісокористування в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / С. М. Шершун. – К., 2005. – 212 с.

References

1. Wilson, E. O. (1993). *Forest Ecosystems : More Complex Than We Know. Defining Sustainable Forestry*. Washington, DC, Covelo, CA : IslandPress.
2. Vorob'ev, H. Y. (1985). *Lesnoe khozyaystvo. Lesnaya entsiklopediya*. Moscow : Sovetskaya entsiklopediya. (in Russian)
3. Dmytrenko, I. A. (2001). *Ekolohichne pravo Ukrayiny*. Kyiv : Yurinkom Inter. (in Ukrainian)
4. Dmytrenko, I. A. (1994). *Pravova okhorona zemel' v Ukrayini*. Kyiv : Ukrayins'ka akademiya vnutrishnikh sprav. (in Ukrainian)
5. Hubaryev, S. V., Lov"yak, O. O., Myronenko, V. P., Timush, I. S. (2014). *Ekolohichne pravo Ukrayiny*. Kyiv : IKVS. (in Ukrainian)
6. *Zemel'nyy kodeks Ukrayiny*. (2014). Kyiv : Atika. (in Ukrainian)
7. Aksenyuk, H. A. (1972). *Zemel'noe pravo*. Moscow : Yuryd. lyt. (in Russian)
8. *Lisovyy kodeks Ukrayiny*. (2012). Kodeksy Ukrayiny. Kyiv : PALYVODA A.V. (in Ukrainian)
9. Muntyan, V. L. (1982). *Pravova okhorona pryrody URSR*. Kyiv : Vyshcha shkola. (in Ukrainian)
10. Krasnova, N. Y. (1974). *Pravovoe obespechenye ratsyonal'noho yspol'zovanyya zemly v SSSR*. Moscow : Nauka. (in Russian)
11. Shershun S. M. (2005). *Ekoloho-pravove rehulyuvannya lisokorystuvannya v Ukrayini. PhD dissertation*. Kyiv. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 12.03.2016 р.

Алла Миколаївна УЖВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
E-mail: kot28125@rambler.ru

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

Ужва, А. М. Методологічні засади регулювання розвитку продовольчого комплексу регіону [Текст] / Алла Миколаївна Ужва // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 171-179. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Трансформаційні процеси в економіці спричиняють зрушення у сфері господарської діяльності регіонального продовольчого комплексу. Важливою проблемою сьогодення є зміцнення продовольчої безпеки та підвищення рівня життя населення на основі збільшення обсягів конкурентоспроможної продукції. В умовах зміни економічних відносин виникла потреба у розробці механізму функціонування регіонального продовольчого комплексу.

Мета. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні методологічних положень регулювання продовольчого комплексу регіону в сучасних умовах.

Метод (методологія). У процесі дослідження застосовано методи порівняння, аналізу, теоретичного та логічного узагальнення. Методологічною основою став діалектичний метод дослідження.

Результати. Встановлено, що важливе значення має аналіз територіальних пропорцій розвитку економіки. При розробці заходів регулювання регіонального продовольчого комплексу, керуючись науково-методичними основами системно-регіонального аналізу, необхідно завчасно виявити в кожному конкретному випадку явища і процеси, які необхідно врахувати при впровадженні і визначенні ринкових форм з максимальною доцільністю та достовірністю.

Ключові слова: продовольчий комплекс; агропромислове виробництво; критерії сталого розвитку; стратегія; економічна ефективність; соціальна ефективність; системно-регіональний аналіз.

Alla Mykolaivna UZHVA

PhD in Economics,
Associate Professor
National University of Mykolayiv named after V.O. Sukhomlynskyi
E-mail: kot28125@rambler.ru

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF ADJUSTMENT OF FOOD COMPLEX DEVELOPMENT OF THE REGION

Abstract

Introduction. Transformation processes in an economy draw a change in the sphere of economic activity of regional food complex. The important problem is the strengthening of food safety and increase of standard of living of population on the basis of increase of volumes of competitive products. In the conditions of change of economic relations it has arisen the need for the development of a mechanism of functioning of regional food complex.

Purpose. The aim of the article is to ground the methodological positions of adjusting of food complex of region in modern terms.

The method (methodology). In the process of research the following methods have been applied: the method of comparison, method of analysis, method of theoretical and logical generalization. Dialectical method of research has become the methodological basis of the article.

Results. It has been proved that the analysis of territorial proportions of development of economy has an important value. In the process of development of measures of adjusting of regional food complex, with the help of scientifically and methodical bases of system and regional analysis, it is necessary in advance to find out in every case the phenomena and processes which must be taken into account at introduction and determination of market forms with maximal expedience and authenticity.

Keywords: food complex; agroindustrial production; criteria of steady development; strategy; economic efficiency; social efficiency; system regional analysis.

JEL classification: B40, O13, Q10, R00

Вступ

Досвід країн Європейського Союзу та наслідки системної перебудови аграрної сфери України свідчать, що реальні зміни в напрямі формування передумов сталого розвитку регіонального продовольчого комплексу можливі лише за умови збільшення виробничого, природно-ресурсного, демографічного, науково-технічного, інформаційного, соціально-культурного, інвестиційно-інноваційного потенціалів. Становлення сталого розвитку регіонального агропромислового виробництва є пріоритетним завданням функціонування агропромислового комплексу країни, оскільки негативні наслідки у цій сфері спричинені перевагою галузей сировинної орієнтації у виробництві продукції; перманентним дефіцитом платіжного балансу, пов'язаного із зменшенням попиту на продукцію вітчизняних експортерів; недосконалістю виробничих відносин, що не стимулює максимально ефективне використання внутрішніх резервів розвитку окремих регіональних АПВ; відсутністю системної політики щодо зниження залежності національного господарства від імпорту енергоносіїв і впровадження ресурсо- та енергозберігальних технологій. Тому необхідно розробити загальні методологічні засади регулювання розвитку регіональних АПВ на основі сталості.

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2016 рік. Том 1. № 1.

З метою визначення сталості розвитку сільського господарства ООН, Світовим банком були розроблені методика, які нараховували понад 12 зведених, 45 ключових і 98 аналітичних показників. У міжнародній практиці виокремлюють дві групи показників, що характеризують взагалі сталий розвиток:

- індикатори сталості, які оцінюють вплив факторів окремо на економіку, суспільство, довкілля;
- агреговані показники, які є узагальнювальними оцінками ВВП, обліку екологічних і соціальних вимірів сталого розвитку [1, с. 117].

Проблемами розробки методологічних засад сталого розвитку займалися такі зарубіжні вчені, як: Е. Денісон, Р. Солоу, які дослідили вплив окремих соціальних та екологічних факторів на економічне зростання; М. Кондратьєв, С. Кузнец, Й. Шумпетер – розробники моделі довгострокової рівноваги; А. Ендрес, Х. Хотеллінг – дали визначення впливу екологічних чинників на соціально-економічне становище, економічну теорію сталого розвитку запропонував Г. Дейлі та інші.

Питанням щодо сталого розвитку сільського господарства присвячені наукові праці вітчизняних вчених: О. Ф. Балацького, Б. В. Буркінського, З. Герасимчука, М. І. Долішнього, А. В. Корюгіна, О. Л. Попової, П. Т. Саблука, О. В. Шубравської, В. В. Юрчишина та інших. Так О. В. Шубравська запропонувала використовувати цілісну систему показників сталого розвитку сільського господарства, які відображають рівень економічного розвитку, екологічні обмеження та рівень розвитку сільських територій [2, с. 17]. За цією методикою, показники, які характеризують сталий розвиток, групують у три блоки: економічний, соціальний, екологічний і підблоки у складі останніх. А. В. Корюгіним розроблено методичні положення щодо прогнозування перспектив розвитку агропромислового комплексу регіону на основі визначення загальної стратегії розвитку регіону та місця АПВ у ній, діагностики структури регіонального АПВ та визначення внутрішньорегіональної спеціалізації [3, с. 201]. О. Л. Попова запропонувала структуровану систему критеріїв, особливістю яких є посилення значення якісних параметрів розвитку з метою підвищення якості життя сільського населення, усієї нації на основі збереження життєзабезпечувальних комплексів агросфери [4, с. 108]. З. Герасимчук репрезентує методіку розрахунку показників сталого розвитку регіонів, в основу якої покладено проведення рейтингової оцінки регіонів за рівнем інтегрального індексу їх сталості [5, с. 36]. Однак в умовах інтеграції України в європейський простір та в контексті сталого розвитку вітчизняного агропромислового комплексу актуальними залишаються питання визначення методологічних засад розвитку регіонального АПВ на умовах збалансованості всіх складових.

Мета та завдання статті

Метою статті є розгляд методологічних засад регулювання розвитку агропромислового комплексу регіону в сучасних умовах. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: проаналізувати основні методи та показники сталого розвитку агропромислового комплексу на державному і регіональному рівнях, обґрунтувати напрями вдосконалення критеріїв визначення сталості регулювання регіональних АПВ.

Виклад основного матеріалу дослідження

Діагностика результатів регулювання агропромислового комплексу регіону є важливою складовою економічних досліджень, спрямованих на пошук шляхів підвищення ефективності його діяльності. У сучасних умовах більшість управлінських

рішень в економіці приймається за допомогою аналітичної оцінки результатів функціонування регіонального продовольчого комплексу.

Основними принципами аналізу розвитку регіонального продовольчого комплексу є:

- комплексність (спрямованість у всі напрямки розвитку: економічний, соціальний, екологічний);
- тривалість (формування стратегічних рішень і отримання з часом ефекту);
- спорідненість з глобальною державною стратегією суспільних проблем;
- урахування дезінтеграції економічного простору, що виявляється перш за все у вигляді послаблення економічних зв'язків між віддаленими регіонами.

Регулювання продовольчого комплексу регіону передбачає кооперування на певній території різних виробництв з метою раціонального використання всіх видів ресурсів, виробничої та соціальної інфраструктури в інтересах задоволення потреб населення у продуктах харчування та належний рівень продовольчої безпеки держави.

Методика діагностики функціонування продовольчого комплексу регіону в умовах ринкових відносин, на наш погляд, повинна містити:

- дослідження структури та закономірностей розвитку регіону (загальні питання);
- економічну оцінку умов функціонування регіонального продовольчого комплексу;
- встановлення пропорцій, виявлення закономірностей, зв'язків, тенденцій розвитку агропромислового комплексу регіону;
- дослідження системи підтримки регіонального продовольчого комплексу.

До елементів такої системи належать управління, економічні важелі розвитку, державна політика, планування й прогнозування. Кожен із цих напрямків вимагає своєрідних підходів, методів, критеріїв визначення завдань. У зв'язку з цим, на наш погляд, необхідно забезпечити поступовість та послідовність досліджень. Дуже важливим є досягнення системного вивчення відтворювальних процесів – від окремих підприємств до масштабів регіону.

Спеціалізація регіонального продовольчого комплексу є пріоритетною властивістю, яка вимагає застосування відповідних показників діагностики їх діяльності. Регіональна спеціалізація характеризує діяльність виробництва цілого регіону і визначає його місце й спрямованість розвитку у територіальному поділі праці. Рівень територіальної спеціалізації залежить від ступеня концентрації і диференціації виробництва, питомої ваги агропромислової сфери у структурі виробництва регіону та України загалом. Основне завдання регіональної спеціалізації – створення і розвиток при наявності сприятливих умов груп галузей відповідної орієнтації. Такі групи галузей регіону відрізняються за своїми масштабами і виробляють відносно дешеву або дефіцитну продукцію, незалежно від того, де споживається ця продукція, – всередині регіону, чи за його межами.

Розвиток продовольчого комплексу кожного конкретного регіону зумовлений специфікою природно-кліматичних, економічних та інших умов і факторів, які й визначають своєрідність її галузевої і функціональної структури.

Основним економічним показником, який характеризує спеціалізацію регіонального продовольчого комплексу, є структура його товарної продукції і, перш за все, питома вага продукції головної галузі, що відображає рівень спеціалізації; рівень товарності, обсяг товарної продукції у розрахунку на 100 га сільгоспугідь, кількість галузей, структура валової продукції, основних засобів та капітальних вкладень, структура посівних площ. Що менша кількість товарних галузей, то вищий рівень спеціалізації і, відповідно, досконаліша організація та ефективність виробництва.

Заключною частиною діагностики функціонування регіонального продовольчого комплексу є визначення його соціально-економічної ефективності. Економічна означає ефективність функціонування матеріального виробництва без його соціальної визначеності. Вона відображає рівень і ступінь досягнення об'єктивної мети виробництва, здійснення його основних виробничих функцій. Економічна ефективність завжди проявляється як відношення вироблених і споживаних ресурсів, тобто як відношення затрат до одержаного ефекту [6, с. 70]:

$$E = \frac{P}{Z}, \quad (1)$$

де E – економічна ефективність виробництва;

P – результат виробництва;

Z – затрати на його одержання.

Соціальна ефективність визначає інтереси товаровиробників і визначається в регіональних продовольчих комплексах головним чином за характером вирішення двох важливих проблем:

- забезпечення продовольчої безпеки регіону;
- інтеграції промислового виробництва і сільського господарства, наближення умов життя селян до умов життя міських жителів.

У економічній літературі розроблені вихідні положення для аналізу та оцінки соціально-економічної ефективності на таких локально-територіальних рівнях: окремих підприємств, агропромислових об'єднань та інтегрованих виробництв; окремих галузей, функціонально-галузевих (спеціалізованих) підкомплексів; регіональних продовольчих комплексів.

При цьому визначення соціально-економічної ефективності на рівні регіональних продовольчих комплексів як найскладніших територіально-виробничих систем є дуже складною проблемою. Соціально-економічну ефективність функціонування регіонального продовольчого комплексу в умовах ринкових відносин можна розглядати як його здатність на основі використання місцевих ресурсів та взаємовигідного обміну при мінімальних витратах задовольняти потреби регіону у продовольчій продукції та сільськогосподарській сировині високої якості, забезпечити участь у формуванні державного і міжнародного агропромислових ринків.

Серед економістів немає єдиного погляду щодо вибору системи показників, критерію, факторів соціально-економічної ефективності регіонального продовольчого комплексу. Сучасні погляди щодо критерію соціально-економічної ефективності регіональних АПВ можна об'єднати у три групи. Представники першої стверджують, що існує єдиний критерій соціально-економічної ефективності на всіх рівнях народного господарства. Найчастіше мінімізуються затрати праці, собівартість продукції, а максимізуються прибуток, рентабельність, обсяг виробітку продукції, рівень задоволення потреб у заданому асортименті. Так пропонується ефективність регіонального продовольчого комплексу відображати за допомогою узагальнювального критерію – відношення новоствореної вартості як суми результатів виробництва усіх його ланок та галузей до витрат, які зумовили цей результат [6, с. 70]:

$$E = \frac{НД_i}{C_i} = \frac{ВП_i - (MB_i + A_i)}{MB_i + Z_i + A_i}, \quad (2)$$

де E – ефективність регіонального продовольчого комплексу;
 $НД_i$ – національний дохід (чиста продукція), створений в i -й галузі регіонального АПВ;

C_i – витрати в i -й галузі;

$ВП_i$ – матеріальні витрати в i -й галузі продовольчого комплексу (без амортизації);

$З_i$ – фонд заробітної плати в i -й галузі продовольчого комплексу;

A_i – амортизація основних засобів в i -й галузі продовольчого комплексу.

Інша група вважає, що не існує критерію, який би однаково відображав ефективність усіх ланок з різними формами власності, що утворюють ПК, у тому числі на регіональному рівні. Кожен із них – мінімальні розміри витрат праці, собівартості, максимальні розміри прибутку, рентабельності – придатний для оцінки соціально-економічної ефективності залежно від мети, конкретного етапу досліджень. Але жоден з них не може виступати всеохопним критерієм для оцінки ефективності усіх підрозділів регіонального ПК. Основний недолік названих вартісних критеріїв – це те, що вони відображають затрати абстрактної праці, а не результат виробництва. Справжній результат виробництва визначається як споживна вартість, створена конкретно працею, що задовольняє якісно визначені суспільні потреби.

У зв'язку з цим соціально-економічну ефективність продовольчого комплексу доцільно визначати через обсяги виробництва кінцевої продукції та сільськогосподарської сировини у натуральних величинах з перерахунком на коефіцієнт якості продукції та урахуванням ефективності використання основних та оборотних фондів [6, с. 70]:

$$E_{РАПК} = \frac{O_B}{З_\phi} \times \frac{O_B}{C_B} \times \frac{O_B}{O_C} \times \frac{ПК_{op}}{O_{C\phi} + O_{B\phi}}, \quad (3)$$

де $E_{РАПК}$ – соціально-економічна ефективність (сукупний бал);

O_B – обсяг виробництва, розрахований як добуток $(П_x + C_c)K_y$,

де $П_x$ – виробництво кінцевих продуктів харчування;

C_c – виробництво сільськогосподарської сировини;

K_y – коефіцієнт якості продукції;

$З_\phi$ – земельні фонди;

C_B – сукупні приведені витрати;

O_C – середньорічні робітники, зайняті у продовольчому комплексі;

$П$ – прибуток;

$O_{C\phi}$ – основні виробничі засоби;

$O_{B\phi}$ – оборотні засоби;

K_{op} – коефіцієнт використання основних виробничих засобів.

Запропонований комплексний критерій соціально-економічної оцінки ефективності регіонального продовольчого комплексу враховує інтегральний результат використання усіх видів ресурсів – земельних, матеріальних, трудових, основних та оборотних засобів виробництва, а також динаміку продуктивності праці. Цим певною мірою вирішується одне з питань проблеми оцінки ефективності – досягається її однозначність. Головним критерієм соціально-економічної ефективності регіонального продовольчого комплексу необхідно вважати насиченість агропромислового ринку регіону у необхідній кількості та асортименті високоякісними товарами. Її можна визначити за допомогою натуральних показників обсягу виробництва продукції на душу населення, обсягу споживання різноманітних видів

продукції, динаміки названих показників, вартісних показників виробництва та споживання, показників продуктивності праці у певному продовольчому комплексі.

Іншим етапом діагностики ефективності функціонування регіонального продовольчого комплексу є дослідження ефективності головних чинників та важливих напрямків і складових господарської діяльності:

1. Ефективності використання досягнень науково-технічного прогресу, рекламного та інформаційного забезпечення регіонального ПК (особливості нової техніки і технології, оновлення виробничих фондів, періодичність виробництва нових товарів та питома вага затрат і прибутків на рекламу та інформацію в АПВ тощо).

2. Соціально-економічної ефективності структури, структурних пропорцій та взаємозв'язків у ПК (співвідношення між функціонально-галузевими підрозділами за кількістю зайнятих, вартості основних фондів, вартості виробленої продукції; балансу капіталовкладень у галузі та динаміки їх обігу; капіталовіддачі функціонально-галузевих підрозділів комплексу, продуктивності праці в них та її темпів; собівартості продукції та її структури, матеріало-, трудо-, фондо- та ресурсомісткості).

3. Ефективності управління, маркетингової діяльності, економічного механізму господарювання в регіональному ПК. Використовуються в основному вартісні показники: частка прибутку в результаті оптимізації системи управління; впливу маркетингу на насиченість споживчого ринку; впливу ціноутворення на стан ринку

4. Ефективності регіонального ринку за товарними групами; територіальними підрозділами; сегментами груп споживачів; якістю агропромислових товарів, можливістю виходу на міжнародний рівень агропромислової інтеграції.

5. Соціальної ефективності регіонального продовольчого комплексу: питома вага у формуванні доходів населення як виробника агропромислової продукції; формування соціальних фондів загального призначення; благодійна діяльність; забезпечення високого рівня життя населення загалом [6, с. 71].

Безумовно, запропонована система визначення соціально-економічної ефективності продовольчого комплексу, яка функціонує в умовах ринкових відносин, не може бути кваліфікована як завершена. Але вона дає змогу системно проаналізувати проблеми та вузькі місця в розвитку продовольчого комплексу конкретного регіону і на цій основі обґрунтувати резерви підвищення його соціально-економічної ефективності.

Розвиток науки і практики щодо організацій збалансованого функціонування агропромислового комплексу на регіональному рівні вимагає більш глибокого вивчення його найважливіших категорій – об'єктивних закономірностей, принципів і факторів на базі діалектично-матеріалістичного світогляду. Вихідними повинні бути об'єктивні закономірності, тобто ті, які існують незалежно від нашої свідомості, об'єктивно необхідні взаємозв'язки і взаємообумовленість у територіальній організації та міжгалузевій інтеграції національної економіки або певного його комплексу, яким є ПК. Наука пізнає ці об'єктивні закономірності шляхом вивчення глибинних процесів, які проходять у територіальній організації та міжгалузевій інтеграції виробництва всередині цілісного комплексу, територіального розподілу праці всередині країни та в розвитку міжнародного поділу праці.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Для комплексної оцінки розвитку регіонального продовольчого комплексу важливе значення має аналіз територіальних пропорцій розвитку економіки. Природні ресурси, їх регіональний розподіл є базовим елементом формування територіальних пропорцій. Їх аналіз базується на дослідженні кількісної якості взаємодії чинників

регіонального характеру, тобто комплексний підхід, який має бути покладений в основу дослідження процесів і явищ розвитку ринкових форм агропромислового виробництва. Однак він не вирішує проблеми до кінця, оскільки практично виконує лише стратегічні функції у дослідницькому процесі. Роль тактичного засобу в науково-методичному обґрунтуванні становлення і розвитку ринкових форм регіонального продовольчого комплексу, без сумніву, виконують методи дослідження.

При розробці заходів регулювання регіонального продовольчого комплексу, керуючись науково-методичними основами системно-регіонального аналізу, необхідно завчасно виявити в кожному конкретному випадку явища і процеси, які необхідно врахувати при впровадженні і визначенні ринкових форм з максимальною доцільністю та достовірністю.

Список літератури

1. Бутко, М. П. Методологія організації та ефективного функціонування регіонального АПК [Електронний ресурс] / М. П. Бутко, О. В. Мазур // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2013. – № 2. – С. 111-118. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2013_2_18.
2. Шубравська, О. В. Чинники та індикатори сталого розвитку агросфери / О. В. Шубравська // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 15-20.
3. Корюгін, А. В. Моделі системи управління регіональними АПК в умовах ринкової економіки // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2001. – № 2. – С. 199-206.
4. Попова, О. Л. Комплексний підхід до аграрного виробництва і сільських територій в контексті забезпечення їх сталого розвитку / О. Л. Попова // Економічні та соціальні аспекти розвитку АПК і сільських територій: [зб. наук. праць / НАН України. – Об'єднаний ін-т економіки. Редкол.: І. В. Прокопа (відп. ред.) та ін.]. – К., 2005. – С. 106-117.
5. Герасимчук, З. Комплексна оцінка рівня сталого розвитку регіонів України / З. Герасимчук // Економіка України. – 2002. – № 2. – С. 34-42.
6. Вихрущ, В. Сучасні проблеми і тенденції розвитку регіональних агропромислових комплексів / В. Вихрущ, В. Гришук // Регіональна економіка. – 1998. – № 4. – С. 68-75.

References

1. Butko, M. P. and Mazur, O. V. (2013). Methodologia organizatsiy ta efektyvnogo funktsionyvannay regionalnogo APK. *Visnuk Chernihiv State Technological University*, 2, 111-118. (in Ukrainian)
2. Shybravska, O. V. (2005). Chunuku ta indukatoru stalogo rozvutky agrosferu. *Ekonomika APK*, 12, 15-20. (in Ukrainian)
3. Koriuhin, A. V. (2001). Modeli sustemu upravlinya regionalnumu APK v umovah runkovoy ekonomiku. *Visnuk Ukrainskoyi Akademiyi derzhavnogo upravlinya pru Prezidentovi Ukrainy*, 2, 199-206. (in Ukrainian)
4. Popova, O. L. (2005). Kompleksnuy pighig do agrarnogo vurobnuzhtva i silskuh terutoriy v konteksti zabezpehenay ih stalogo rozvytku. *Economihni ta sotsialni aspekty pozvutky APK i silskuh terutoriy*, 106-117. (in Ukrainian)
5. Herasymchuk, Z. (2002). Kompleksna ozinka rivnay stalogo rozvutky regioniv Ukrainu. *Ekonomika Ukrainu*, 2, 34-42. (in Ukrainian)

-
6. Vykhreshch, V. and Grushyk, V. (1998). Syhasni problemy i tendentsiyi rozvutky regionalnuh APK. *Regionalna ekonomika*, 4, 68-75. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 28.03.2016 р.

Б. О. ЯЗЛЮК

доктор економічних наук,
доцент,
Тернопільський національний економічний університет

О. Б. НАУМОВ

доктор економічних наук,
професор кафедри менеджменту та маркетингу,
Херсонський національний технічний університет

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ НАРОЩЕННЯ ПРОЦЕСІВ
ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Язлюк Б. О. Соціально-економічні чинники нарощення процесів тіньової економіки України [Текст] / Б. О. Язлюк, О. Б. Наумов // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 180-187. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті досліджено теоретичні засади функціонування тіньової економіки та проаналізовано сучасні тенденції розвитку. Зосереджено увагу на визначенні природи та причинах виникнення цього явища, а також наслідків, які породжує тіньова економіка. Сформульовано напрями детінізації економічних процесів у державі.

Ключові слова: *тіньова економіка; специфіка та причини тіньової економіки; мінімізація; державне регулювання; економічна безпека; детінізація.*

B. O. YAZLYUK

Doctor of Sciences (Economics),
Associate Professor,
Ternopil National Economic University

O. B. NAUMOV

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Department of Management and Marketing,
Kherson National Technical University

SOCIAL AND ECONOMIC FACTORS OF SHADOW ECONOMY GROWTH OF UKRAINE

Abstract

In the article the theoretical principles of functioning of the shadow economy are considered. The current trends of its development are analyzed. The authors pay attention to the determination of the nature and causes of this phenomenon, and the consequences that the shadow economy creates. The directions of legalization of economic processes in the country are formulated.

Keywords: *shadow economy; specificity and causes of the shadow economy; shadowing; government regulation; economic security; legalization.*

© Б. О. Язлюк, О. Б. Наумов, 2016

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2016 рік. Том 1. № 1.

Розробка ефективних заходів державної політики детінізації економіки передбачає глибоке вивчення системи причин, що призводять до тінізації, субординації причинно-наслідкового ряду, встановлення механізмів їх взаємодії та протидії їх утворенню. Без урахування тіньової економіки стає неможливим проведення економічного аналізу макро- і мікросередовища, формування системи заходів державного регулювання ринкових відносин та адекватної їм нормативно-правової бази функціонування.

Дослідження процесів нарощення масштабів тіньової економіки в країні в контексті економічної безпеки держави проведено такими вченими, як: Августин Р. Р., Борщук Є. І., Кравчук А. В., Красноручський О. О., Лагодієнко В. В., Леонова О. О., Лупенко Ю. О., Мазур І. О., Малік М. Й., Митяй О. В., Наумова Л. А., Панюк Т. М., Пасхавер Б. О., Скупський Р. М., Шабатура Т. С., Шкарлет С. М., Щербата М. Ю., Язлюк Б. О. та ін. [1-15].

Під назвою «тіньова», як правило, виокремлюється та частина економіки, яка не обраховується національною статистикою, не належить до валового національного продукту, а доходи від її діяльності приховуються від оподаткування. Під тіньовою економікою І. Мазур розуміє складне соціально-економічне явище, представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з приводу отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків [1, с. 69]. На нашу думку, і в цьому з нами погоджується З. С. Варналій [6], більш доцільним у цьому визначенні натомість «...з приводу отримання надприбутку...» є вживання «...з метою отримання доходу...».

У своїх публікаціях О. О. Леонова [4; 5] робить спробу наукового осмислення проблем історичного формування і поширення тіньової економіки, а також обмеження можливостей її впливу на етапі розповсюдження, зазначаючи при цьому про потреби постійного вдосконалення і адаптації до мінливих економічних умов заходів протидії.

Досліджуючи теоретичні засади детінізації вітчизняної економіки, З. С. Варналій [6] також розкриває сутність та передумови тіньових економічних процесів, вказує на структурний розподіл тіньового капіталу, кореляційно пов'язує їх обсяги з економічними циклами. І. І. Мазур [7] розглядає процес тінізації української економіки у зв'язку із соціально-економічним розвитком країни, що створює економічну загрозу через зрощення бізнесу та влади, пояснює переваги тіньової діяльності над легальною в контексті темпів економічного зростання (ефективності).

Фактичний рівень валового внутрішнього продукту в Україні, як і в більшості інших країн перехідної трансформаційної (перехідної) економіки, значно відрізняється від офіційно зареєстрованого.

З огляду на першу з наведених інтерпретацій (рис. 1а), у 2014 р. Мінекономіки оцінив, що рівень тіньової економіки становить 41 % від офіційного ВВП. Це означає, що додатково до 1567 млрд грн ВВП, який розрахував Держстат, ще 642 млрд грн (41 % від 1567 млрд грн) створено в тіньовій економіці (рис 1а). Згідно з такою логікою, ВВП України у 2014 році дорівнює 2209 млрд грн, а не 1567 млрд грн, як за офіційною констатацією. На наш погляд, це твердження некоректне. Специфіка українського тіньового сектору полягає в тому, що значна частка такої економіки формується за рахунок звичайних і типових видів діяльності офіційної економіки, а тому і офіційний, і неформальний сектори економіки створюють єдиний відкритий економічний простір з досить вільним пересуванням ресурсів [3]. Ланцюжок «виробництво продукції – отримання доходу – споживання/заощадження» може складатися як із легальних, так і

з тіньових операцій. Ця логіка відповідає другій інтерпретації показників рівня тіньової економіки, де процеси тіньової та легальної економіки часто перетинаються (заштрихована зона на рис. 1б). Додана вартість, яка створюється на тіньовому виробництві, перерозподіляється на легальному споживчому ринку, або навпаки. Майже кожна тіньова схема містить як легальні, так і тіньові операції. Коли хоча б одна з операцій тіньової схеми здійснюється у легальний спосіб, її вартість так чи інакше може бути облікована в офіційній статистиці. Саме з метою врахування усіх можливих каналів формування та розподілу доданої вартості в статистиках усіх країн ВВП розраховується трьома різними методами – за виробництвом, доходами та споживанням.

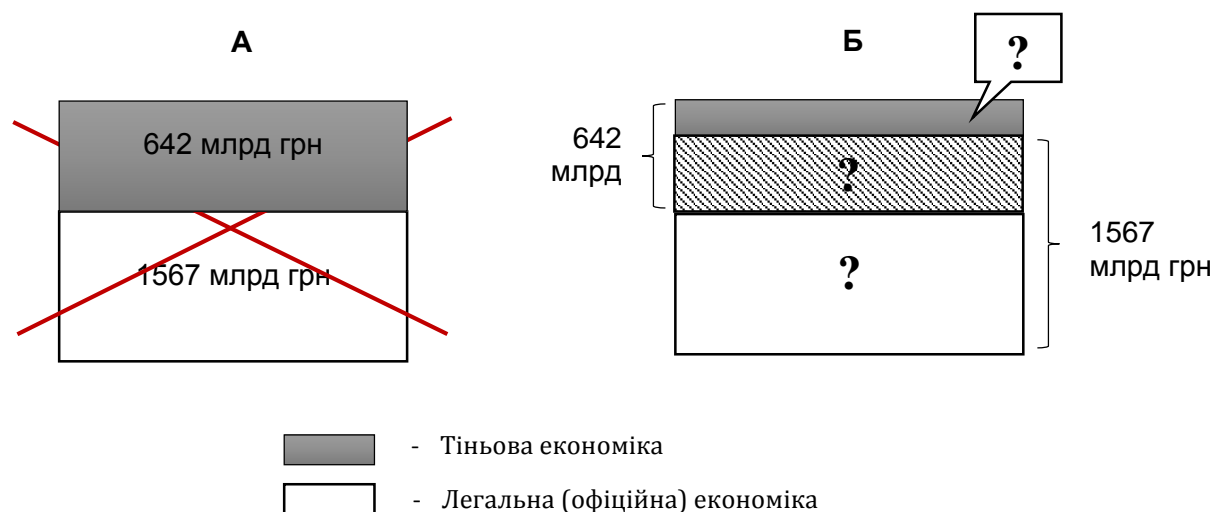

Рис. 1. Інтерпретації показника рівня тіньової економіки України у 2014 році

Актуальність дослідження масштабів та особливостей функціонування системи тіньової економіки як загрози національним інтересам країни визначають Є. Борщук та інші автори [8]. При цьому вони вказують на основні форми її прояву та необхідність формування інституціонального механізму процесів легалізації тіньового сектору, визначають основні завдання державної політики щодо детінізації економіки. Цих позитивних тенденцій було досягнуто завдяки: фіскальній консолідації та жорсткій монетарній політиці; отриманій фінансово-кредитній допомозі від МВФ; досягнутим домовленостям щодо реструктуризації зовнішнього державного боргу; активізації процесів реформування економіки та поглибленню співпраці з Європейським союзом; пристосуванню економічних агентів до нових умов функціонування, відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці в умовах деескалації конфлікту на сході країни тощо.

Тіньова економіка має досить визначене соціально-економічне коріння, яке тісно пов'язане з причинами, що породжують економічну злочинність. Серед основних чинників тінізації національної економіки на сучасному етапі розвитку країни можна назвати наступні:

1. Неefективне державне регулювання економіки — відсутність довіри бізнесу до держави та держави до бізнесу, висока бюрократизація, недосконале інституційне та нормативно-правове забезпечення. Результатом проблем є:
 - формування на цій основі корпоративно-бюрократичних структур, які фактично підміняють собою механізм державного управління;

– часта зміна законодавчого забезпечення підприємницької діяльності, що унеможлиблює її ефективне планування та сприяє постійному пошуку шляхів до її тінізації.

2. Неефективна податкова система (велике та несправедливе податкове навантаження, в якому фіскальна функція відіграє визначальну роль), збільшення частки збиткових підприємств, низький рівень платіжної дисципліни, нестабільність та недосконалість податкового законодавства, необізнаність із цим законодавством, правова незахищеність платників податків тощо. Відсутність ефективних механізмів покарання за недотримання податкового законодавства створює додаткові стимули до мінімізації та ухилення від сплати податків.

3. Проблеми ринку праці, пов'язані з низькими економічними стимулами до офіційного працевлаштування працівників, зростанням рівня безробіття та знеціненням вартості робочої сили. Проте ключовим моментом є відсутність ефективної системи контролю та покарання за неофіційне працевлаштування та неоподаткування заробітної плати.

4. Недосконале грошово-кредитне регулювання, яке полягає в непрозорому рефінансуванні комерційних банків та встановленні гнучкого валютного курсу, надмірна активність держави на позичковому ринку, випуск державних облігацій для поповнення державного бюджету, що сприяє концентрації капіталу навколо спекулятивних операцій та підвищенню процентних ставок, надмірний обсяг грошової пропозиції, що не відповідає реальним потребам економіки і має дефляційні або інфляційні наслідки.

5. Недосконалість бюджетної системи, низький контроль за використанням бюджетних коштів, хронічний бюджетний дефіцит, що обумовлює безперервне зниження державних витрат, руйнування соціальної, правової та оборонної інфраструктури і майже безперервну інфляцію.

6. Високий рівень монополізації внутрішнього ринку. Так, за даними Антимонопольного комітету, у 2011 р. із загального обсягу реалізованої продукції в Україні лише 49,8 % продукції реалізовувалося на ринках із конкурентною структурою. Найбільш монополізованими є окремі галузі паливно-енергетичного комплексу, галузі транспорту та зв'язку, житлово-комунального господарства [8].

7. Недосконалість судової та правоохоронної системи, відсутність чіткої державної програми боротьби з організованою злочинністю, в тому числі і в економічній сфері, низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів та недовірливість організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства.

8. Корумпованість державних владних структур, контрольних служб (податкової інспекції, санітарно-епідеміологічного контролю, пожежної безпеки тощо), у яких спостерігається зрощення бізнесу та влади, лобіювання власних інтересів суб'єктами господарювання у державних інстанціях.

9. Відсутність інвестиційної альтернативи «тіньовому» капіталу, яка втілюється у вигляді формування більш ефективних форм економічної діяльності, що забезпечують виживання господарюючих суб'єктів у кризових умовах.

10. Рівень загальної злочинності. Кримінальне середовище є одним з основних базисів економічної злочинності та невіддільним від тіньової економіки тощо.

З огляду на вищезазначене вважаємо помилковим підхід, який передбачає, що основні проблеми та причини тіньових процесів (ухилення, несплата та ін.) закорінені лише в суб'єктах господарювання, тим самим ігноруючи недоліки чинної системи державного регулювання економіки. З позицій державного управління важливими

факторами, які обумовлюють збільшення масштабів тіньової економіки, є: нездатність держави забезпечити конструктивне реформування економічних відносин та сформувані цивілізовану соціально орієнтовану ринкову економічну систему; невідповідність населення та господарюючих суб'єктів до цивілізованої та законотворчої діяльності в умовах формування ринкових відносин; низька ефективність роботи контролюючих органів у сфері економічної діяльності; прорахунки у діяльності правоохоронних органів; цілеспрямована діяльність злочинного світу, яка переслідує у сфері економіки власні специфічні корпоративні інтереси [21].

Одним з найвагоміших наслідків сукупної дії зазначених чинників державного регулювання став злам тенденції до зростання рівня тіньової економіки, започаткованої у 2013 р. в умовах поширення цінових та девальваційних шоків, а також ескалації військового конфлікту. Так, за попередніми розрахунками Мінекономрозвитку, у I півріччі 2015 року рівень тіньової економіки (інтегральний показник) склав 42 % від офіційного ВВП (рис. 2), що відповідає розрахунковому рівню I півріччя 2014 р.

Водночас невирішеність на сьогодні низки проблем стримує процеси детінізації, зокрема мова йде про: 1) значне податкове навантаження на корпоративний сектор на тлі подальшого зниження економічної активності підприємств та високої вартості залучення кредитних ресурсів; 2) несприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура на ключових товарних ринках вітчизняного експорту, скорочення внутрішнього попиту на вітчизняну продукцію, зростання витрат на імпорту сировину та матеріали через девальвацію національної валюти; 3) згортання економічних зв'язків з РФ та, як наслідок, втрата Україною її ринків.

Поряд з тінізацією діяльності збільшення обсягів збитків вітчизняних підприємств обумовлювалося також дією у цей період об'єктивних економічних чинників: руйнацією значної частини виробничої та транспортної інфраструктури внаслідок військових дій на сході країни; втратою вітчизняними підприємствами економічних позицій на зовнішніх та внутрішньому ринках через розрив виробничих зв'язків та логістичних сполучень; здорожчанням собівартості виробництва через девальвацію національної грошової одиниці; скороченням попиту з боку суб'єктів господарювання; застосуванням країнами-членами Митного союзу (МС) зовнішньоторговельних обмежень щодо вітчизняних товарів. Усе це стимулювало підприємців до переходу «в тінь» з метою хеджування ризиків та зменшення фінансових витрат.

Рівень тіньової економіки в агрегованих видах економічної діяльності (ВЕД) у I півріччі 2015 р. характеризувався різновекторною динамікою. Так частка тіньового сектору у ВЕД «Операції з нерухомим майном» зростає на 5 в.п., у переробній промисловості – на 3 в.п., у добувній промисловості, будівництві, а також у фінансовій та страховій діяльності – на 2 в.п. у кожному із зазначених ВЕД. Однак у сільському господарстві й в оптовій та роздрібній торгівлі рівень «тіні» зменшився на 3 в.п. у кожному з цих ВЕД, у транспорті – на 2 в.п. [17].

У 2013 році, за даними Міжнародного центру перспективних досліджень (МЦПД), у тіні опинилося приблизно 250 млрд грн коштів українських платників податків. 41 % закупівель державні та комунальні підприємства проводили без застосування тендерних процедур [18]. За даними СБУ, від 50 до 75 % бюджетних асигнувань під час процедури держзакупівель освоюється з численними порушеннями. Через корупційні оборудки у сфері держзакупівель збитки становлять 10-15 % (35-53 млрд грн) видаткової частини держбюджету щорічно. Обсяги виведення коштів, отриманих у

результаті корупційних та економічних злочинів, за оцінками міжнародних експертів, перевищують 10 млрд дол. США на рік. При цьому останніми роками виведення капіталів за рахунок заниження цін експорту складає від 73 до 79 %. За оцінками Міжнародної організації праці (МОП), рівень тіньової зайнятості в Україні становить близько 9 %. За даними Інституту економіки і прогнозування, у 2012 р. частка працюючих у тіні складає 16,61 %. За оцінками Конфедерації роботодавців України, «в тіні» працюють близько 5–7 млн українців. У міжнародних порівняннях обсяг тіньової економіки оцінюється на рівні 52,8 % ВВП. У 2013 році у тіні опинилося приблизно 250 млрд грн бюджетних коштів. За січень-жовтень 2013 року співробітники Міністерства з доходів і зборів України виявили понад 80 тис. найманих працівників, які працювали без укладання трудових угод з працедавцями. Водночас специфікою тінізації ринку праці в Україні є наявність комбінованих форм оплати праці, які передбачають часткову виплату заробітної плати «у конвертах». За підрахунками профспілок, обсяг тіньової зарплати в Україні складає орієнтовано 200 млрд грн, а за оцінками податківців — 170 млрд грн щорічно. Якщо оцінювати цей обсяг на основі зіставлення статистичних даних за доходами населення і роздрібного товарообігу, рівень тіньових доходів домогосподарств може сягати 40-45 %. Орієнтовні втрати бюджету оцінюються на рівні понад 46 млрд гривень, а недоотримані соціальні внески складають більш ніж 97 млрд гривень на рік [8].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Інституційне середовище (норми, правила, законодавство), що передбачає захист від прояву та наслідків тіньової економіки, досить часто не узгоджується між собою та значною мірою не враховує специфіку окремих галузей економіки, (наприклад, аграрного сектору), а тому не лише не формує бажаних результатів, але й створює додаткові перешкоди учасникам економічних відносин. Інституційні перетворення мають здійснюватися у спосіб максимального врахування інтересів суб'єктів господарювання в сприятливих для легальної економічної діяльності умовах.

Водночас недооцінка або ж нерозуміння рівня небезпеки, який приховує в собі тіньова економіка, на практиці може призвести до загострення соціально-економічних проблем. Результати дослідження причинності процесів тінізації економіки країни є, безумовно, цінними з точки зору можливостей їх впливу, створення необхідних передумов для подальшого розвитку стратегії детінізації. Формування державної політики має здійснюватися не лише з метою оздоровлення та зростання її економіки, а й для зміцнення держави в контексті її економічної та національної безпеки за умов європейської інтеграції, вступу до СОТ тощо.

Список літератури

1. Леонова, О. О. Умови та закономірності формування тіньової економіки в Україні / О. О. Леонова // Управління розвитком. – 2015. – №2 (180). – С. 42-49.
2. Леонова, О. О. Неофіційна економіка України: аналіз стану та напрями детінізації / О. О. Леонова // Вісник НТУ «ХПІ». – 2015. – №25 (1134). – С. 17-25.
3. Борщук, Є. Теоретико-прикладні основи детінізації економіки України / Є. Борщук, А. Ліпенцев, М. Заверуха // Ефективність державного регулювання: збірник наукових праць. – 2015. – Вип.43. – С.29-35.
4. Теневая экономика региона: диагностика и меры нейтрализации / [В. Ф. Басаргин, В. Ф. Яковлев, А. А. Яковлев и др.] ; под. ред. А. И. Татаркин, В. Ф. Яковлев. — М. : Экономика, 2004. – 280 с.

-
5. Августин, Р. Р. Формування інституціонального механізму регулювання тіньового сектору та економічного зростання [Текст]/ Р. Р. Августин // Научные труды ДонНТУ. – 2014. – № 3. – С. 185-189. — (Серия: экономическая).
 6. Гришова, И. Ю. Экономическая безопасность в аспекте детенизации аграрной сферы Украины/ И. Ю. Гришова, Н. В. Лагодиенко // Стратегическое планирование развития городов и регионов. Памяти первого ректора ТГУ С. Ф. Жилкина: сборник научных трудов V Международной научно-практической конференции (Тольятти, 19–20 июня 2015 года) / отв. за выпуск Ю. А. Анисимова. – Тольятти : Изд-во ТГУ, 2015. – С. 49-55.
 7. Гришова, І. Ю. Корупційні ризики та зарубіжна методологія їх оцінки в системі економічної безпеки / І. Ю. Гришова, О. О. Красноруцький // Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. – № 4 . – С. 89-97.
 8. Shabatura, T. Financial mechanism of economic security company / T. Shabatura, I. Gryshova, A. Galitsky, S. Stoyanova- Koval, V. Zamlynsky, M. Shcherbata, T. Butenko // The collection includes material reports 3rd International Scientific and Practical Conference "Science and Society" held SCIEURO in London 20-21 March 2013. – p. 160-180.
 9. Красноруцький, О. О. Державна підтримка аграрного сектора економіки та конкурентоспроможність вітчизняної агропродовольчої продукції / О. О. Красноруцький // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації : Зб. тез доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції, (Тернопіль, 25-26 лютого 2010 р.) / ТНЕУ. — Тернопіль: «Економічна думка», 2010. — С. 199-201.
 10. Красноруцький, О. О. Оцінка характеру розподілу доходів між суб'єктами сфер виробництва та обігу об'єктових ринків сільськогосподарської продукції / О. О. Красноруцький // Зрівноважений розвиток регіонів в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (Житомир, 15-17 квітня 2010 р.) / ЖНАЕУ. — Житомир: ПП «Рута», 2010. — С. 97-101.
 11. Панюк, Т. П. Минимизация экономических конфликтов в процессе социально-экономического развития перерабатывающих предприятий. / Т. П. Панюк // Актуальные проблемы экономики и управления : научный журнал / Санкт-Петербургский государственный университет аэрокосмического приборостроения, 2015. – Выпуск 4(8) / 2015 – С. 44-48.
 12. Shabatura, T. The economic security of the enterprise: the nature and components / T. Shabatura, V. Butenko, T. Butenko, M. Shcherbata // The collection includes material reports International Scientific and Practical Conference ["Science progress in European countries: new concepts and modern solutions"], (Stuttgart, Germany. March 28, 2013). – Germany: by ORT Publishing (Germany) in association with the Center For Social And Political Studies "Premier" (Russia) – 2013. – p. 78-80.

References

1. Leonova, O. O. (2015). Umovy ta zekonomirnosti formuvannya tin'ovoyi ekonomiky v Ukrayini. *Upravlinnya rozvytkom*, 2 (180), 42-49. (in Ukrainian)
2. Leonova, O. O. (2015). Neofitsiyana ekonomika Ukrayiny: analiz stanu ta napryamy detenizatsiyi. *Visnyk NTU «KhPI»*, 25 (1134), 17-25. (in Ukrainian)
3. Borshchuk, Ye., Lipentsev, A., Zaverukha, M. (2015). Teoretyko-prykladni osnovy detinizatsiyi ekonomiky Ukrayiny. *Efektivnist' derzhavnoho rehulyuvannya: zbirnyk naukovykh prats'*, 43, 29-35. (in Ukrainian)

-
4. Basarhyn, V. F., Yakovlev, V. F., Yakovlev, A. A. (2004). *Tenevaya ekonomyka rehiona: diahnostika i mery neytralizatsii*. Moscow : Jekonomika. (in Russian)
 5. Avhustyn, R. R. (2014). Formuvannya instytuttsial'noho mekhanizmu rehulyuvannya tin'ovoho sektoru ta ekonomichnoho zrostannya. *Nauchnye trudy DonNTU*, 3, 185-189. (in Ukrainian)
 6. Hryshova, Y. Yu. & Lahodyenko, N. V. (2015). Ekonomicheskaya bezopasnost' v aspekte detenyzatsii ahrarynoy sfery Ukrainy. Stratehicheskoe planyrovanye razvytyya horodov y rehyonov. *Abstracts of Papers. Pamyaty pervoho rektora THU S. F. Zhylkyna: sbornyk nauchnykh trudov V Mezhdunarodnoy nauchno-praktycheskoy konferentsyy (Tol'yatty, 19-20 iyunya 2015 hoda)*. (pp. 49-55). Tol'yatty : Yzd-vo THU. (in Russian)
 7. Hryshova, I. Yu., Krasnoruts'kyy, O. O. (2015). Koruptsiyni ryzyky ta zarubizhna metodolohiya yikh otsinky v systemi ekonomichnoyi bezpeky. *Chernih. nats. tekhnol. un-t*, 4, 89-97. (in Ukrainian)
 8. Shabatura, T., Gryshova, I., Galitsky, A., Stoyanova- Koval, S., Zamlynsky, V., Shcherbata, M., Butenko, T. (2013). Financial mechanism of economic security company. *Abstracts of Papers. The collection includes material reports 3rd International Scientific and Practical Conference "Science and Society" held SCIEURO in London 20-21 March 2013*. (pp. 160-180).
 9. Krasnoruts'kyy, O. O. (2010). Derzhavna pidtrymka ahrarynoho sektora ekonomiky ta konkurentospromozhnist' vitchyznyanoyi ahroprodovol'choyi produktsiyi. *Abstracts of Papers. Ekonomichnyy i sotsial'nyy rozvytok Ukrayiny v XXI stolitti: natsional'na identychnist' ta tendentsiyi hlobalizatsiyi : Zb. tez dopovidey VII Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, (Ternopil', 25-26 lyutoho 2010 r.) / TNEU*. (pp. 199-201). Ternopil': Ekonomichna dumka.
 10. Krasnoruts'kyy, O. O. (2010). Otsinka kharakteru rozpodilu dokhodiv mizh sub"yektamy sfer vyrobnytstva ta obihu ob"yektovykh rynkiv sil's'kohospodars'koyi produktsiyi. *Abstracts of Papers. Zrivnovazhenyy rozvytok rehioniv v umovakh hlobalizatsiyi: materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, (Zhytomyr, 15-17 kvitnya 2010 r.) / ZhNAEU*. (pp. 97-101). Zhytomyr: Ruta. (in Ukrainian)
 11. Panyuk, T. P. (2015). Mynymyzatsyya ekonomicheskikh konfliktov v protsesse sotsyal'no-ekonomicheskoho razvitiya pererabatyvayushchikh predpriyatiy. *Aktual'nye problemy jekonomiki i upravleniya*, 4(8), 44-48. (in Russian)
 12. Shabatura, T., Butenko V., Butenko, T., Shcherbata, M. (2013). The economic security of the enterprise: the nature and components. *Abstracts of Papers. The collection includes material reports International Scientific and Practical Conference ["Science progress in European countries: new concepts and modern solutions"], (Stuttgart, Germany. March 28, 2013)*. (pp. 78-80). Germany: by ORT Publishing (Germany) in association with the Center For Social And Political Studies "Premier".

Стаття надійшла до редакції 01.03.2016 р.

Наукове періодичне видання

Український журнал прикладної економіки

Ukrainian Journal of Applied Economics

науковий журнал

*Том 1
№ 1
2016 рік*

Редактор-коректор *М. І. Руденко*

Адреса редакції: вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон 380 (352) 47-50-66*12292.
E-mail: mail.ujae@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 21919-11819Р від 22.01.2016 року

Підписано до друку 27.04.2016 р. Формат 60x90/8.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria і Times. Друк офсетний. Зам. № Р 008-01-16
Умовно-друк. арк. 23,5. Обл.-вид. арк. 18,15.
Тираж 300. Ціна договірна.

Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка»
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон/факс 380 (352) 47-58-72.
E-mail: edition@tneu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.